

Diskuse

Československo nad propastí

Odpověď

Igor Lukeš

Petr Mareš, recenzent mé knihy *On the Edge of the Cold War: American Diplomats and Spies in Postwar Prague*,¹ z ní není nijak nadšen. Hodnotí ji ale vyváženě, tónem, který je v akademických kruzích obvyklý, a především mi říká něco nového. Jsem mu za to vděčný.

Mareš se ptá, odkud prý mám tvrzení o víře Laurence A. Steinhardta v neporažitelnost Sovětského svazu Hitlerem. Mám ho nejen z paměti jeho dcery, jak píše recenzent, ale též z osobního rozhovoru s Peterem R. Rosenblattem, synovcem velvyslance, který mi pak svůj názor ještě potvrdil písemně, což je též v knize uvedeno.² Psal jsem mu proto, že podle zpráv agentů NKVD (lidového komisariátu vnitra), kteří byli pod různými druhy krytí ve Steinhardtově domácnosti, měl prý velvyslanec „defetistické“ názory na schopnost Rudé armády odrazit nacistický útok. To bylo v rozporu s tím, co mi pan Rosenblatt řekl během našeho setkání

1 LUKEŠ, Igor: *On the Edge of the Cold War: American Diplomats and Spies in Postwar Prague*. New York, Oxford University Press 2012. Kniha vyšla v českém překladu Jana Jiráka a Ladislava Köppla pod titulem *Československo nad propastí: Selhání amerických diplomatů a tajných služeb v Praze 1945–1948* (Praha, Prostor 2014). Viz MAREŠ, Petr: Historie ve službách příběhu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 23, č. 3–4 (2015), s. 504–523.

2 LUKEŠ, I.: *On the Edge of the Cold War*, s. 75.

ve Washingtonu. Požádal jsem ho proto o bližší vysvětlení rozporu mezi zprávami agentů NKVD a jeho tvrzením. Peter mi své původní svědectví písemně potvrdil a nabídl jako možné vysvětlení, že si snad agenti udělali na věc mylný názor kvůli nedisciplinovaně upovídáné Steinhardtově manželce, o jejíž intelektuální úrovni nebylo třeba mít iluzí.

Kolega Mareš by mně mohl na oplátku vysvětlit, proč jsem podle jeho názoru popsal George F. Kennana jako Steinhardtova „protikandidáta“ na úřad amerického velvyslance v Praze. Na straně 80 píšu: „There were others in the U. S. Foreign Service who could have been assigned to Prague. Kennan, for instance...“ Ale „could have been“ znamená jen, že Kennan nebo jiní „mohli být“, ne že byli kandidáty na velvyslanecský úřad v Praze. To je, myslím, obyčejné nedorozumění.

Mohli bychom s Marešem diskutovat o tom, zda ministerstvo války (*Department of War*) plánovalo odchod americké armády ze západních Čech kvůli pokračující válce s Japonskem, nebo – po kapitulaci v srpnu 1945 – kvůli tlakům na demobilizaci, jak se domnívá on. Nebo ještě navíc i proto (a to tvrdím já), že tehdejší americká generalita byla v létě 1945 hrdě apolitická. Odchod z Plzně armádní plánovači neviděli v politickém kontextu poválečného Československa – ten neznali a ani je nezajímalo. Chtěli z Plzně odejít z logistických důvodů. Bylo pro ně racionálnější udržovat několik velikých základů v poraženém Německu než větší počet menších jednotek roztroušených jinde.

Nerozumím Marešovu tvrzení, že prý bez dostatečných důkazů připisují velvyslanci Steinhardtovi „cenné kontakty na německém velvyslanectví, díky kterým prý dokonce předpověděl přesné datum německého útoku na Sovětský svaz“. Údajně je dokládám pouze „vzpomínkami pamětníků“.³ Nevím, co tím Mareš může myslet. Co jiného než vzpomínky pamětníků mám předložit? Notarizované dokumenty o „vlastizradě“, kterou na třetí říši a ve prospěch budoucích Spojenců téměř *en masse* páchali němečtí diplomaté v Moskvě? Nestačí hlasy přímých účastníků a seriózních svědků jako George Kennan a Charles Bohlen, kteří se s německými diplomaty tajně scházeli? Ostatně máme něco dost podobného notarizovanému dokumentu v pamětech Johnnyho (Hans-Heinrich) Herwartha von Bittenfelda, který o dodávání informací americkým diplomatům v Moskvě explicitně píše⁴ a jehož verzi v předmluvě jako pravdivou potvrzuje Bohlen. Kromě toho Steinhardt, jak píšu, během oficiální audience varoval sovětského diplomata Solomona Lozovského, že „Němci jsou připraveni napadnout Sovětský svaz“.⁵

Důkaz, že Steinhardt znal přesně datum německého útoku, pochází ze zdrojů NKVD ve Steinhardtově domácnosti. Jeden z agentů s krycím jménem „Karmen“ podal svým nadřízeným 19. června 1941 zprávu, že se Steinhardt dozvěděl

3 MAREŠ, P.: *Historie ve službách příběhu*, s. 514.

4 BITTENFELD, Johnny Herwarth von: *Against Two Evils*. New York, Rawson Wade 1981.

5 LUKÉŠ, I.: *On the Edge of Cold War*, s. 75; TÝŽ: *Československo nad propastí*, s. 105.

od Gebhardta von Walthera, sekretáře (*counselor*) německého velvyslanectví, že Hitler zaútočí 21. června 1941. Tohle v knize cituji.⁶

Za jakých okolností k setkání amerického velvyslance s von Waltherem došlo, je třešničkou na dortu. V červnu 1941 byl Steinhardt na moskevském letišti a všiml si, že se tam von Walther tesklivě loučí se svým boxerem, kterého v přepravní kleci právě posílal z Moskvy do Berlína. Steinhardt dobře věděl, jak von Walther svého psa miluje, a pochopil, že jen blízké vypuknutí války by ty dva mohlo odloučit. Když se oba diplomaté (podle nevydaného rukopisu velvyslancovy dcery) vzápětí sešli na oběd, von Walther Steinhardtovi prozradil detaily o německém útoku na Sovětský svaz. Je známá věc, že Steinhardtovo velvyslanectví v Moskvě bylo na vypuknutí války dobře připraveno. Američané předem koupili za městem větší nemovitost, kterou pro případ války zásobili vším potřebným. Stejně byla na válku připravena i velvyslancova domácnost. Paní Steinhardtová ze země předem odeslala rodinné stříbro, šperky a další cennosti.

Epizoda z letiště zapadá do všeho, co o událostech v létě 1941 víme z hlášení agentů NKVD a z jiných pramenů, včetně svědectví amerických, britských a německých diplomatů stejně jako z novějších publikací.⁷

Zkrátka řečeno, Mareš se mýlí, když označuje za ne dost doložené mé tvrzení, že Steinhardt předem znal datum německého útoku. Naopak s pokorou přiznávám, že má Mareš pravdu jinde, když totiž kritizuje mou zmínku o tom, že Steinhardtovi trvalo dvě stě dní, než po svém jmenování velvyslancem vstoupil do Schönbornského paláce. Nemyslel jsem to jen jako výtku; spíš to bylo povzdechnutí. Koneckonců mezi Steinhardtovým jmenováním a příjezdem do Prahy skutečně uběhlo dvě stě dní, a že do Prahy nijak nespěchal, dokazují přesvědčivě. Vidím ale, že v kontextu mých jiných kritik velvyslancových absencí se recenzentovi prodleva dvou set dní jeví jinak. Souhlasím proto s Marešem, že jsem měl počítat ne od data velvyslancova jmenování, ale od dubna 1945.

Jakkoli má kolega Mareš pravdu ve věci dvou set dní, mýlí se, když mi vytýká můj názor, že se Steinhardt po dobu, kterou v roce 1945 místo v Praze trávil v New Yorku, svým diplomatickým úkolům nevěnoval. Mareš uznává, že Steinhardt na jaře a v létě 1945 sice pracoval ve své firmě v New Yorku, ale jeho korespondence prý „ukazuje, že se o svůj nový post velmi aktivně zajímal“.⁸ Co k tomu dodat? Snad jen: no sláva! Americký velvyslanec se o svůj post zajímá! „Ani v New Yorku,“ píše Mareš o kus dál, „neseděl Steinhardt pouze v kancelářích své firmy. V polovině února zde vystoupil s přednáškou na půdě tehdy patrně nejvlivnějšího diskusního fóra pro zahraniční politiku...“⁹

6 Týž: *On the Edge of the Cold War*, s. 75, citováno podle: GORČAKOV, Ovidij: Nakanuně, ili tragedija Kassandry. In: *Gorizont*, č. 6 a 7 (1988), s. 30–42 a 51–63.

7 Viz např. RESIN, L. Je. – NAUMOV, V. P. (ed.): *1941 god*, 2 sv. Moskva, Meždunarodnij fond „Děmokratija“ 1998; MURPHY, David E.: *What Stalin Knew: The Enigma of Barbarossa*. New Haven, Yale University Press 2005.

8 MAREŠ, P.: *Historie ve službách příběhu*, s. 516.

9 Tamtéž, s. 518.

Věřím, že když by si teď Mareš svůj text ještě jednou přečetl, viděl by sám, že co napsal, nedává smysl. Když se o situaci v Praze Steinhardt podle něj tak živě „zajímal“, proč mu jeho podřízení (Alfred Klieforth) museli psát ze Schönbornského paláce do New Yorku, že na něj všichni v Praze nedočkavě čekají? Proč Steinhardt, doyen pražského diplomatického sboru, přijel do svého úřadu jako úplně poslední spojenecký velvyslanec? Proč hned na začátku, v létě 1945, hlásil do Washingtonu, že Československo (po Košickém vládním programu) je ve velmi dobré situaci a na nejlepší cestě se jako vůbec první země v Evropě dostat z krize? Že si Steinhardt nechal do své kanceláře v New Yorku přeposílat diplomatickou korespondenci mezi osiřelým velvyslanectvím a Washingtonem? Že předával do Washingtonu, co slyšel od českých známých z Istanbulu? Že udělal pár veřejných přednášek o Československu? *Please!* Tak se nesmí chovat americký velvyslanec. Právě pro své dlouhé absence, pro svou sebestřednost a majetkovou ostentativnost neměl Steinhardt dobrou pověst u profesionálů jako Bohlen a Kennan, kteří složitost úkolů čekajících v Praze znali velmi dobře a kteří diplomatické službě ve prospěch Spojených států věnovali veškerý čas a síly – za překvapivě skromné platy.

Mareš mě kritizuje za „zjevné nepochopení“, když opakuje názor řady amerických diplomatů (napadají mě Walter Birge, Louise Schaffnerová a Spencer Taggart), kteří pod Steinhardtem sloužili a stěžovali si, že se velvyslanec příliš věnoval věcem majetkovým. Píše, že starost o americký majetek nebo majetek amerických občanů je v popisu práce každého velvyslanectví. Jistěže. Ale ne na úkor paralelních činností v oblasti politické, bezpečnostní a kulturní, a už vůbec ne, když majetek patří osobám, které velvyslancova právnická kancelář v New Yorku za velké peníze zastupuje. Nekritizují Steinhardta, že se staral o americký majetek. Jde o to, že se staral o majetek svých bohatých klientů, a ne dost o všechno ostatní, především pak o zájmy Spojených států.

Na závěr dvě poznámky. Marešova miniesej o světových souvislostech krize v poválečném Československu je pro mě cenná a se závěry autora souhlasím. Recenzent má pravdu, když píše, že „málokdy v dějinách měl vývoj mezinárodních vztahů takovou dynamiku jako v prvních poválečných letech“.¹⁰ Je ale také pravda, že rychlost změn, a dokonce sama jejich existence nebyly úplně zřejmé mnoha důležitým osobnostem ve Washingtonu. Paul Zinner, odborník na Československo v Úřadě strategických studií (*Office of Strategic Services* – OSS), a Louise Schaffnerová z ministerstva zahraničí (*Department of State*) mi oba potvrdili, že v očích jejich nadřízených bylo v Praze vše v pořádku – dokud seděl na Hradě Edvard Beneš a jeho zahraničním ministrem byl syn velkého Tomáše Garrigua Masaryka. (Schaffnerová tohle slyšela od specialistů na Československo ve státním departmentu ještě v lednu 1948.) Když po únorovém převratu přišli do Washingtonu Francouzi a Britové diskutovat o případném protestu nebo i sankcích, Američané se hned na úvod přiznali, že je pražský puč překvapil. A to vypovídá o kvalitě zpráv, které Washington z Prahy dostával od často absentujícího, a tím pádem špatně informovaného Laurence Steinhardta.

10 Tamtéž, s. 522.

A druhá poznámka: přijímám Marešovu tezi, že jsem položil přílišný důraz na „náhlý zlom“ ve Steinhardtově přístupu k diplomacii, potom když zjistil, že nepojede s prezidentem Rooseveltem na Jaltu. Má pravdu, že v tomhle ohledu je můj portrét zjednodušený. Souhlasím, když píše, že do „Prahy dorazil stejný Steinhardt, jaký předtím působil v Moskvě a Ankaře, se všemi svými přednostmi i nedostatky“.¹¹ Je to tak.

Měl jsem dát větší důraz na atributy prostředí, v němž se Steinhardt jako velvyslanec pohyboval. V Moskvě, pod dohledem NKVD a během války, se nemohl oddávat frivolnostem a cesty do New Yorku by byly velmi nebezpečné. V Moskvě se tak díky Berijovým agentům, kteří ho připravili o soukromí, a válce, která mu téměř znemožnila cestování, mohl věnovat vlastně jen svému úřadu. V Ankaře a Istanbulu už za ním nechodilo sedm agentů NKVD, a tak měl mnohem větší míru svobody. Navázal vztah s Angličankou a používal svého podřízeného, mladšího amerického diplomata, jako poslíčka k jejich tajné korespondenci – Steinhardt byl ženatý a dáma byla vdaná. Svému úřadu se přesto věnoval adekvátně, už jen proto, že cesty z Turecka do New Yorku byly během války stále ještě složité. V Praze pak konečně Steinhardt našel prostředí, v němž mu nikdo nebránil v jeho *la dolce vita*, a k tomu zde ještě měl k dispozici na cesty své soukromé letadlo se dvěma piloty. Že trávil příliš mnoho času mimo svůj úřad, nebylo žádným tajemstvím, ale nikdo se ho za to neodvážil kritizovat. (O těchto věcech píšu, ale asi ne dost důrazně.)

Proč Washington toleroval Steinhardtovi jeho dlouhé absence? Jako „politický“ velvyslanec byl z pohledu jeho kariérních kolegů nedotknutelný, protože si ho osobně vybral sám prezident Spojených států. Též se všeobecně vědělo, že Steinhardt byl pohádkově bohatý a že pravidelně přispíval Demokratické straně tolik jako Edmund Guggenheim a Joseph Kennedy. To jeho postavení posilovalo. Diplomaté na celém světě se musí třást, do které země je osobní oddělení příště pošle. Bude to Francie, nebo Madagaskar, Londýn, nebo Kábul? Steinhardt nemohl svou diplomatickou dráhu washingtonským úředníkům diktovat, ale kdyby ho chtěli poslat, kam nechtěl, bez problémů by to odmítl. Zatímco jiní se o své posty báli, protože bez svých platů nemohli existovat, pro dobře zaopatřeného Steinhardta byla zahraniční služba koníčkem. To jeho postavení značně posilovalo.

Marešova recenze mě nijak nešetří a o řadě jeho tvrzení bych s ním diskutoval. S mnoha výtkami ale souhlasím a vděčně je přijímám. Důležité je, že jsem se též něco nového od recenzenta naučil.

* * *

Rád bych se teď podobně vyjádřil také k recenzi Jana Koury,¹² není to ale lehké. Strojopis jeho textu (přístup k časopisu v Bostonu nemám) jsem několikrát poctivě přečetl. První tři strany jsou všeobecným úvodem a recenzent využívá příležitosti

11 Tamtéž, s. 518.

12 KOURA, Jan: Selhání, nebo spíš změna amerických priorit? In: *Soudobé dějiny*, roč. 23, č. 3–4 (2015), s. 540–546.

čtenáře upozornit na svou knihu o Řecku a Turecku. Na následující straně polemizuje s jedním citátem z jednoho dokumentu. Nato se věnuje nástinu organizačních posunů v americké *public diplomacy*, což asi bude po knize o Řecku a Turecku Kourovo současné téma, načež konstatuje, že „význam americké veřejné diplomacie a propagandy v Československu Igor Lukeš zcela opomíjí“.¹³

Není to pravda. V knize Steinhardtova velvyslanectví opakovaně vyčítám, že se o účinnou veřejnou diplomacii nepokoušelo. Píšu o promarněných příležitostech, například během návštěvy generála Dwighta Eisenhowera, stejně jako o hladu, který veřejnost v poválečném Československu cítila po americké hudbě, hlavně jazzu, hollywoodských filmech a literatuře všeho druhu. (Výborně tuhle dobu zachytil Josef Škvorecký v knize *Konec nylonového věku* a v podobném duchu mi ji popisoval též Walter Birge.) Opakovaně lamentuji nad tím, že do téhle úrodné půdy nedokázal Schönbornský palác nic trvanlivého pomocí veřejné diplomacie zasadit. Bylo by zajímavé porovnat, co udělal Steinhardt pro Spolek přátel USA a co dělali Sověti pro Svaz přátel SSSR v Československu.

Abych ale nehrál jen na temné struny. Přece jen jsem se od Koury něco dozvěděl. Píše, že Steinhardt prý nebyl pasivní „co do šíření propagandy své země a jejích hodnot... Sám dokonce na začátku roku 1948 inicioval vydání československé mutace amerického propagandistického časopisu *America*, jejíž číslo skutečně na jaře 1948 vyšlo, ale vláda již odmítla povolit jeho distribuci.“¹⁴ Jsem sice rád, že mě Koura na tuto událost v dějinách zápasu o politickou orientaci poválečného Československa upozornil, ale je tu menší problém. Začátkem roku 1948 mohl Steinhardt stěžít v Praze cokoli iniciovat, protože právě pobýval v New Yorku ve své firmě na Pine Street, jen blok od tehdejšího centra finančního světa, New York Stock Exchange. A hlavně: Steinhardt měl bojovat s protiamerickou propagandou a šířit pravdu o Spojených státech od samého počátku na jaře roku 1945. Jeho velvyslanectví mohlo mít pravidelnou sérii přednášek o americké historii, kultuře, politice, systému vzdělávání nebo vědě a technologii. Před volbami v květnu 1946 by se jistě hodila série přednášek o americkém volebním systému, o americké ústavě a o přednostech demokracie. Správa Spojených národů pro obnovu a pomoc (UNRRA) a Marshallův plán nabízely další příležitosti. Velvyslanectví mohlo hostit pravidelná setkání s intelektuály, vlivnými novináři a umělci. Místo veřejných přednášek a soukromých diskusí se studenty nebo lidmi jako Ferdinand Peroutka a Pavel Tigrid, od nichž by se mohl něco dozvědět, se Steinhardt obklopoval aristokraty a velkoobchodníky, s nimiž hrál bridž. Většina jeho přátel byla mentálně stále zakotvena v meziválečném období, ne-li v dobách Rakouska, a o tom, že jim hořela půda pod nohama, z nich někteří neměli ani ponětí – v mnoha případech skutečně až do února 1948.

Jestliže se Washington rozhodl, jak píše kolega Koura, v Praze zahájit ofenzivu v oblasti veřejné diplomacie až začátkem roku 1948, pak je to jen další důkaz politické slepoty a zásadního nepochopení místní politické scény ze strany Steinhardtova velvyslanectví. A konečně, když distribuci časopisu *America* komunisté zakázali,

13 Tamtéž, s. 544.

14 Tamtéž, s. 544 n.

kde je ten otisk, který podle recenzenta velvyslanec Steinhardt v poválečné Praze na poli *public diplomacy* zanechal a který jsem prý opomenul? Překvapuje mě, že Koura sám nevidí, jak kontraproduktivní je jeho „argument“ o Steinhardtově údajném pokusu distribuovat českou mutaci magazínu *America* začátkem roku 1948.

Svou recenzi Koura uzavírá smutným *non sequitur*, když píše v polemickém tónu, že koncem roku 1947 Československo nepředstavovalo „univerzální klíč k Evropě“.¹⁵ Kdo tvrdí opak? Jak je v knize jasně řečeno, odchod Československa z účasti na Marshallově plánu v červenci roku 1947 znamenal konec nadějí. Proto v prosinci George C. Marshall a analytici CIA informovali prezidenta Harryho S. Trumana, že v Praze je třeba očekávat komunistický puč.

V poslední větě své recenze Koura vyjadřuje politování, že jsem prý nenabídl „důslednější analýzu“ tématu a nezpracoval československo-americké vztahy v poválečné Praze „komplexněji“.¹⁶ Možná že je tu skryta nějaká hluboká myšlenka. Nevím. Spíš mi ta věta připadá jako typ plytkosti, kterou napíše uspěchaný učitel do posudku studentské ročníkové práce, kterou pořádně nečetl.

* * *

Tím se dostávám k textu od Víta Smetany.¹⁷ Není to recenze, je to výbuch hněvu, a přesto mě – čtenáři to může znít jako paradox – při jeho čtení přepadá pocit nudy. Důvodem je to, že Smetana už mou knihu jednou a v jiném časopisu recenzoval. Na jeho první (do angličtiny přeloženou) verzi jsem též ve stejném periodiku odpověděl.¹⁸ Časopis *Soudobé dějiny* mně teď přináší *déjà vu* ve formě dalšího Smetany. Proč? Nedostal už Smetana svou příležitost? Věřím, že nejsem sám, kdo si myslí, že recenzent má recenzovat jednu knihu jednou, a recenzovat ji dvakrát je formou exhibicionismu.

Obě Smetanovy recenze jsou obsahově téměř identické, byt s menšími úpravami, jako je pořadí jednotlivých odstavců nebo jiné maličkosti. Například v anglické recenzi mne autor napadá za to, že jako první jméno Fierlingera uvádím „Zdenko“. Jmenoval se prý „Zdeněk“, poučuje Smetana a pedanticky uvádí každou stránku, kde se tato údajná chyba vyskytuje. Přitom návštěva Fierlingerovy pozůstalosti nebo i jen obyčejný dotaz v prohlížeči Google každého přesvědčí, že se Fierlinger skutečně jmenoval Zdenko. Tahle lahůdka v české verzi schází.

Smetana se vyjadřuje nekollegiálním tónem a je na to evidentně hrdý. V životě jsem poznal řadu úspěšných akademiků. Napadají mě Adam Ulam, Richard Pipes, Robert Conquest nebo William Griffith. A všichni měli jednu společnou vlastnost: byli laskaví. Ke studentům, kolegům nebo uklízečkám se chovali s respektem

15 Tamtéž, s. 546.

16 Tamtéž.

17 SMETANA, Vít: Na pomezí historického románu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 23, č. 3–4 (2015), s. 524–539.

18 Viz TÝŽ: The U.S. “Loss” of Czechoslovakia: On the Edge of Historical Truth. In: *Journal of Cold War Studies*, roč. 17, č. 3 (léto 2015), s. 220–226; LUKÉŠ, Igor: On the Edge of Cold War: A Reply. In: *Tamtéž*, roč. 18, č. 3 (2016), s. 181–189.

a úctou. Smetana tohle nedokáže. Jeho agresivní tón a tendence jiné ponižovat z něj dělají všeznála, který svou hrubostí maskuje nedostatek vlastního sebevědomí. Recenzentova ironická rada, abych se napříště věnoval spisování románů, je výrazem sprostoty, kterou Smetana ponížil nejen sebe, ale též časopis *Soudobé dějiny*. Je symptomatické, že výrazově a stylově je česká verze o několik řádů vulgárnější než verze přeložená do angličtiny.

Přesto se pokusím – už podruhé – mu odpovědět. Nenamlouvám si přitom, že by byl dost silný, aby svá chybná tvrzení vzal zpět, ať jsou to banality jako Zdenko vs. Zdeněk Fierlinger, nebo věci závažnější, jenom proto, že je uslyší dvakrát. V následujícím textu se soustředím na témata, o kterých lze diskutovat s určitou mírou racionálnosti. Proto nechám některé pasáže bez povšimnutí. Jako *pars pro toto*: Smetana například tvrdí, že podle mého článku z roku 1999 navštívil okolo mnichovské krize Prahu ne člen sovětského vedení Andrej Ždanov, ale „nějaký jiný sovětský agitátor, jakýsi ‘ždanov’ s malým ‘ž’“,¹⁹ načež se posměšně ptá, zda se s prezidentem Edvardem Benešem v Londýně loučili „jen jakýsi ‘churchill’ a ‘eden’“.²⁰ V nějakém jiném univerzu je to možná otázka zajímavá, ale necháme to, až tam budeme.

Smetana začíná tím, že mi spílá za údajné „zjevné chyby“, „překvapující chyby“ a „významná opomenutí“.²¹ Pak přichází na řadu vyprávění „obskurních a v podstatě zcela irrelevantních příběhů“²² a „prazvláštní práce s prameny“.²³ Protože ale není troškař, jde dál. Mnohem dál. Sám sebe rovnou pasuje do role ochránce Spojených států, když se chváří za to, že (dál ho cituji) „pomohl ušetřit české čtenáře – beztak už dost zahrnované všemožnými podobami protiamerické kritiky a propagandy – alespoň jednoho autorova nepodloženého tvrzení“.²⁴

Nemá asi cenu Smetanovi připomínat, že jsem před skoro čtyřiceti lety ze znormalizovaného Československa odešel, dostal jsem politický azyl ve Spojených státech a jsem Američanem. Nebudu ani ztrácet energii ve snaze ho přesvědčit, že psát kriticky o našich diplomatech nebo zpravodajských službách není z mé strany projev antiamerických sentimentů, ale právě naopak výraz vlastenectví. Asi by to nepochopil. Pro mě je dostatečnou odměnou to, že si knihy cení čtenáři a instituce, které se z chyb minulosti chtějí učit.

Tak se teď podívejme, jak Smetana zabojoval s tím, co je pro něj má „protiamerická kritika a propaganda“. Prý jsem v českém překladu své knihy přeformuloval, co bylo v anglickém originálu jinak, protože jsem byl osvícen po přečtení jeho anglické recenze. Zaprvé, knihu *Československo nad propastí* jsem do češtiny nepřeložil; stačí si ji otevřít a podívat se do tiráže. Text jsem sice revidoval, ale jen stylisticky. Anglický originál a překlad do češtiny jsem vůbec neporovnával; neměl jsem na to čas. Z druhé, mnou stylisticky upravený překlad jsem nakladatelství Prostor po kapitolách

19 LUKES, Igor: Ještě jednou o „Ždanovovi v Praze“. In: *Dějiny a současnost*, roč. 21, č. 4 (1999), s. 51 n.

20 SMETANA, V.: Na pomezí historického románu, s. 530.

21 Tamtéž, s. 525 n.

22 Tamtéž, s. 528.

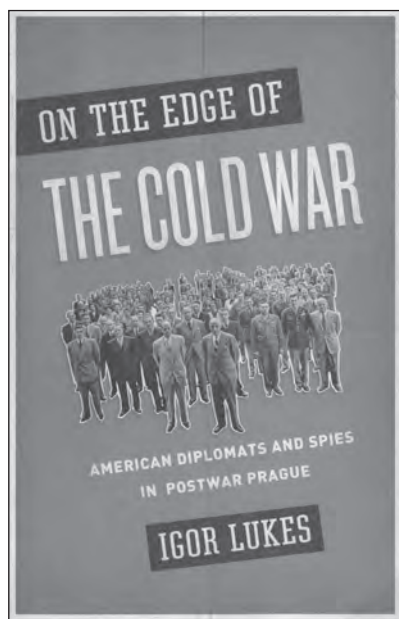
23 Tamtéž, s. 531.

24 Tamtéž, s. 533.

poslal na podzim roku 2013. Anglická verze Smetanovy recenze vyšla v časopisu *Journal of Cold War Studies* (JCWS) v létě 2015. Odkud bere Smetana jistotu, že jsem jeho recenzi znal dva roky před jejím vydáním?

A když už jsme u JCWS. Smetana píše, že jsem se pokusil otištění anglického překladu jeho recenze „blokovat“.²⁵ To mě překvapilo, protože pokus o blokování by se rovnal pokusu o cenzuru, nemluvě o jiných eticko-morálních aspektech takového činu. Zvedl jsem proto telefon, redaktorovi (jmenuje se Mark Kramer) jsem zavolal a požádal ho o reakci. „It’s ridiculous and obviously not true. And it implies,“ dodal, „that I’m open to intimidation.“ (Je to směšné a samozřejmě nepravdivé. A plyne z toho, že jsem ochoten nechat se zastrašit.) Když ale Smetana háže bláto, nedělá to po kouskách. Proto na jiném místě čtenáře varuje, aby se nenechali splést tím, že mou knihu pozitivně hodnotí řada osobností mezi americkými historiky, včetně už zmíněného Marka. Kromě jediné kapitoly ji prý Kramer vůbec nečetl, píše Smetana.²⁶ A tak jsem se Marka i na tohle rovnou zeptal. Řekl mi: „It’s outrageous. I obviously did read it.“ (To je nehorázné. Samozřejmě jsem ji četl.) Nato mi prozradil, že byl dokonce jedním z anonymních posuzovatelů rukopisu, kteří ho nakladatelství Oxford University Press doporučili k vydání. Na závěr mi Mark řekl: „You’re welcome to quote me.“ (Můžete mě citovat.) Psát hrubě o autorovi recenzované knihy je nekolegiální, ale vyrábět si falešné argumenty pomocí výmyslu o třetích osobách (ať je to Mark Kramer, nebo kdokoli jiný) je stěží omluvitelné.

Ve zbytku své eseje se zaměřím na několik konkrétních bodů, o kterých Smetana píše. Jako červená nit se jeho textem táhne stížnost, že nepoužívám sekundární prameny. Vytýká mi „ignorování velké části odborné literatury“²⁷ a pokračuje: Lukeš „ignoroval práce autorů, kteří se ve svém výzkumu dostali dál“;²⁸ Lukeš jako by „programově opomíjel další relevantní texty“;²⁹ Lukeš „ignoruje odbornou produkci českých a slovenských historiků“;³⁰ Lukeš „zcela ignoruje výsledky českého a slovenského

25 Tamtéž.

26 Tamtéž, s. 539.

27 Tamtéž, s. 525.

28 Tamtéž, s. 528.

29 Tamtéž, s. 532.

30 Tamtéž, s. 537.

výzkumu“.³¹ Skoro by se mohlo zdát, že když Smetanu přepadne myšlenka, hned tak se jí nepustí. Řekne nám ji jednou, dvakrát... a v tomhle případě pětkrát.

Recenzent má pravdu, že bych byl mohl říct víc o knihách Waltera Ullmana a Geira Lundestada nebo o článku Petra Mareše a Slavomíra Michálka. Různí autoři pracují různě. Stačí si porovnat odkazový aparát Tondy Klimka nebo Tima Snydera, aby člověk viděl, že je možno legitimně založit knihu téměř výhradně na archivech nebo především na sekundárních pramenech. Obávám se ale, že recenzentovi nejde o nějakého Ullmana nebo Michálka. Spíš má člověk pocit, že Smetana patří k těm, kdo v každé knize nebo článku hledají odkaz na sebe sama a závěr o práci si vytvářejí podle toho, zda se v textu vyskytuje jejich jméno. Hodně odkazů? Výborná práce! Ani slovo o mně? Tak na to se podívám! Říkám to proto, že Smetana nejprve jmenuje knihy nebo články jiných autorů, které jsem podle něj měl za povinnost citovat, ale pak se neudrží a stydlivě nám prozradí, že jsem opomenul též knihu, jejímž je spolueditorem. A shodou okolností mi ji sám dokonce s věnováním poslal. A já ji necitoval!

Pojďme ale dál. Smetana napadá vše, co píše o odjezdu Edvarda Beneše z Londýna do Moskvy. Prezident se v březnu 1945 uprostřed noci najednou probudil. Byl dezorientován a dočasně ztratil zrak. Přivolaný lékař konstatoval, že šlo pravděpodobně o lehkou mrtvici. Jen o několik hodin později se s Benešem setkal Ladislav Feierabend a poznamenal si, že polovina prezidentova obličejce byla skleslá a jedno oční víčko mu nepřírozeně viselo dolů. Bylo rozhodnuto, že vláda, včetně Prokopa Drtiny, odletí bez prezidenta. V knize píše podle Drtinových pamětí,³² že se prezident o pár dní později při odloženém ceremonálu pokusil na londýnském letišti říct pár slov svým hostitelům, včetně Winstona Churchilla a dalších. Když ale přistoupil k mikrofonu, zjistil, že ztratil hlas. Po chvíli proto od mikrofonu přešel k Churchillovi a poděkoval mu za britské pohostinství šeptem.

Smetana jednak tvrdí, že Churchill na letišti nebyl, protože jeho jméno není uvedeno v anglickém tisku a nezmiňuje ho ani Benešův sekretář Eduard Táborský. Zároveň s ironickými poznámkami odmítá, že by Beneš na letišti utrpěl zdravotní indispozici.

Kdyby se Smetana uměl kontrolovat, jeho polemiky by možná byly účinnější. Skutečně se s ním nemohu přít, zda Churchill na letišti stoprocentně byl (tvrdí to osobně nepřítomný, ale Benešovi blízký Drtina), nebo nebyl (viz absence zmínky o Churchillovi v pamětech Táborského). Být tam mohl, ale taky nemusel. Podle diplomatického protokolu by byla přítomnost ministerského předsedy při odletu prezidenta *de rigueur*. Je ale divné, proč by to nezmiňil Táborský.

To ale Smetanovi nestačí. Ve svém kritickém záprahu musí zároveň též nesmyslně popírat, že Beneš utrpěl na letišti zdravotní kolaps. Tu lehkou mrtvici pouhé dva dny předtím, z 8. na 9. března 1945, popírat nelze, vždyť právě kvůli ní vláda odletěla z Londýna bez prezidenta. A nelze popírat další podobné případy, které

31 Tamtéž, s. 538.

32 DRTINA, Prokop: *Československo můj osud*, sv. II/1: *Emigrací k vítězství*. Praha, Melantrich 1992.

se Benešovi staly v poválečné Praze: například 28. října 1946 v Praze se prezident musel vzdát pokusu přečíst text projevu, protože najednou vydával zvuky, kterým nebylo rozumět. Drtina byl tentokrát přímo na místě. Beneše – byl bledý a silně se potil – odvedl od mikrofonu, usadil ho do křesla a projev přečetl za něj. Drtina píše, že si v tom okamžiku vzpomněl na scénu z londýnského letiště. Beneš později utrpěl v poválečné Praze ještě další indispozice, které paní Hana Benešová vysvětlovala jako „sluneční úžeh“. Ve skutečnosti byl Beneš už dlouho vážně nemocný, a jak dnes víme, moc času mu nezbývalo.

K Benešově zdravotní indispozici při odletu z Londýna na letišti skutečně došlo. Kdyby Smetana četl mou knihu pozorněji a bez zuřivých emocí, zjistil by, že událost na letišti popisují nejen podle Drtiny, ale též podle zprávy amerického velvyslance Johna Winanta, který do Washingtonu hlásil, že Beneš na letišti při odletu utrpěl záchvat se závratí. (Když o Benešově indispozici psal do Washingtonu Winant, proč o tom neutrousil ani slovo Táborský, který byl prezidentovi nablízku? Co to vypovídá o spolehlivosti jeho knihy jako zdroje o Benešově zdravotní situaci?)

Benešovy zdravotní symptomy před odletem z Londýna jsem popsal lékaři, který je odborníkem na mozkové příhody. Řekl mi, že šlo jasně o tranzitorní ischemickou ataku (*Transient Ischemic Attack* – TIA). Je to lehká mrtvice, která se projevuje ztrátou kontroly svalů ve tváři, slabostí paží a problémy s řečí. Od Feierabenda víme, že Beneš evidentně těmito symptomy trpěl. V kontextu předchozích a následujících zdravotních indispozicí prezidenta Beneše považuji tohle za důkaz.

Drtina ve svých pamětech zmiňuje, že Benešovu zdravotní krizi při odletu z Londýna roku 1945 veřejnosti zatajila britská válečná cenzura. Smetana tento argument falešně podsouvá mně a s několika ironickými štouchy ho posměšně odmítá. K tématu cenzury doporučuji čtenářům bližší pohled na Churchilla, který jako ministerský předseda utrpěl v červnu 1953 velmi vážný zdravotní kolaps. Tentokrát nešlo o TIA, ale o mnohonásobně vážnější cerebrovaskulární záchvat (*Cerebrovascular Attack* – CVA). I když válka dávno skončila, veřejnost se o věci nedozvěděla nic. Jeho náhlé zmizení ze scény až do podzimu tisk vysvětlil tím, že je sir Winston unaven a odpočívá. Ve skutečnosti se musel doslova rvát o život, byl na levé straně ochrnutý a začínaly se objevovat i první příznaky demence. Když britská cenzura dokázala udržet v tajnosti Churchillův masivní zdravotní kolaps v roce 1953, čtenář jistě uzná, že utajit Benešovu mnohem menší indispozici během války bylo jednodušší.

Dalším terčem recenzentovy kritiky je pasáž o Steinhardtově reakci na volby v květnu 1946. Jak je dobře známo, velvyslanec předpověděl, že ve volbách demokraté získají většinu v Národním shromáždění a KSČ ztratí kontrolu nad důležitými ministerstvy. Byl plný optimismu a veřejně v tomhle smyslu psal nejen svým nadřízeným, ale i klientům své právnické firmy v New Yorku (konkrétně šefovi Mobil Corporation); mluvil takhle i před americkými novináři. Výsledek voleb byl zcela opačný a Steinhardta komunistické vítězství krutě překvapilo. V knize *On the Edge of the Cold War* píšu: „It took Steinhardt some time to absorb the shock. A full week passed before he wrote to Washington.“³³ (Steinhardtovi trvalo nějaký čas,

33 LUKEŠ, I.: *On the Edge of the Cold War*, s. 135.

než vstřel šok. Uplynul celý týden, než napsal do Washingtonu.) Dál zmiňuji, že Steinhardt na výsledek voleb pro potřeby Washingtonu reagoval až 3. června. Smetana tvrdí, že psal svým nadřízeným dřív, 27. května.

Jako všechny Smetanovy kritiky je i tohle bouře na lžičce vody, a navíc jsem s ním tuhle věc už probral v reakci na jeho do angličtiny přeloženou recenzi. Takže ještě jednou a tentokrát česky: Smetana neví, jak to chodí v americké zahraniční službě. Návrh memoranda píše nižší úředník, který ho předá ke schválení sekčním šéfovi. Ten ho typicky vrátí k úpravám, a když jsou do textu zaneseny, sekce ho předá kanceláři velvyslance, kde ho případně další personál (může jím být i velvyslancův zástupce, *deputy chief of mission*) podrobí dalším úpravám a dodatkům. Na konci procesu je velvyslancův podpis. Téměř všeobecně platí, že každé memorandum z velvyslanectví musí nést velvyslancův podpis – ať ho velvyslanec sám psal, nebo nepsal. (V určitých případech může být podpis velvyslance i na memorandech, která napsali jiní za velvyslancovy nepřítomnosti v hostitelské zemi.) Steinhardtovo jméno pod zprávou z Prahy z 27. května proto neznamená, že ho psal on. Já vím, že ho nepsal, protože mi to řekl George Bogardus, který byl se Steinhardtem jako se svým nadřízeným po celé období okolo květnových voleb roku 1946 v úzkém kontaktu.

Pro ilustraci tohoto principu lze uvést slavnou knihu *Z Prahy po Mnichovu: Diplomatické dokumenty, 1938–1940*. Když se ji George Kennan rozhodl o třicet let později vydat knižně,³⁴ musel požádat o povolení nejen úřad (*Department of State*), ale i svého tehdejšího šéfa, vyslance Wilbura J. Carra. Kniha sice sestávala z memorand, která napsal Kennan, ale do Washingtonu a později do amerického Národního archivu (*National Archives*) dorazila s podpisem vyslance Carra. Proto též ze Steinhardtova velvyslanectví odcházely zprávy do Washingtonu s jeho podpisem, ať je sám napsal, nebo ne. Vzpomínám si na jedinou výjimku z pravidla. Když se československá vláda vrátila v roce 1947 z Kremlu po fiasku s Marshallovým plánem, Američané se velmi rychle dozvěděli, co se přesně stalo. V té době byl ale Steinhardt a jeho zástupce John H. Bruins na lovu, který pro diplomatický sbor uspořádalo ministerstvo zahraničních věcí. V celém Schönbornském paláci byli přítomni jen dva nižší diplomatictí úředníci Charles Yost a Walter Birge, kteří se nemohli dohodnout, zda by měli depeši pro Washington o tak zásadní události podepsat svými jmény, nebo podle etablované rutiny napsat „Steinhardt“. To se ale báli, protože jejich informace pocházely z tajného zdroje a nevěděli, jak to na druhé straně Atlantiku přijmou. (Zprávu nakonec podepsal Yost, protože se rozhodl nespojovat jméno velvyslance se zprávou, kterou Američané získali agenturní, nebo přinejmenším neformální cestou.)

A předposlední téma. Ve své knize na řadě míst píšu o tendenci Steinhardta trávit mnoho času mimo úřad, zejména pak ve své kanceláři v New Yorku. Ukazují, že jeho mise amerického velvyslance v Československu začala dlouhou absencí hned v roce 1945. Dlouhé absence ji charakterizovaly v letech 1946 a 1947 a dlouhou absencí též Steinhardtova kariéra v Praze vyvrcholila v únoru následujícího roku.

34 KENNAN, George F.: *From Prague After Munich, 1938–1940*. Princeton, Princeton University Press 1968.

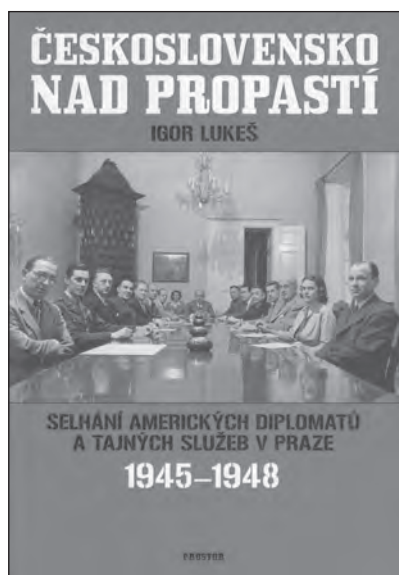
Když komunisté zahájili puč, nebyl na americkém velvyslanectví ani velvyslanec – byl v New Yorku – ani šéf nově utvořené sekce CIA – ten byl s manželkou na výletě v Itálii.

Tentokrát se Smetana nehádá, zda Steinhardt v úřadě byl, nebo nebyl. Skutečná fakta lze jen těžko ignorovat, a je navíc příliš jednoduché si ověřit, že Steinhardt z Prahy odjel 23. listopadu 1947 a vrátil se 19. února 1948, takže propásl ten rozhodující moment pádu Československa do pasti stalinismu.

Byť se všechno zdá jasné, Smetana stejně nachází záminku k tomu, aby napadal mou kritiku Steinhardtových absencí. Píše, že Steinhardt sice trávil dost času mimo pražské velvyslanectví v New Yorku, ale „podnikal [tam] řadu kroků a aktivit na podporu Československa, a to v nejvlivnějších amerických kruzích, přednáškami na prestižních fórech“.³⁵ Někdo by měl recenzentovi vysvětlit, že úkolem amerického velvyslance je reprezentovat prezidenta Spojených států u hlavy hostitelského státu, což v tomto případě znamenalo být v Praze a v blízkosti prezidenta Edvarda Beneše. Dalším úkolem velvyslance je prosazovat americké zájmy. Zdá se ale, že podle Smetany je tomu jinak. Podle něj si prezident Harry S. Truman vybral za svého velvyslance v Praze Steinhardta s tím, aby žil a pracoval v New Yorku a tam „podnikal řadu kroků a aktivit na podporu Československa“.

To snad může být pravda jen v nějakém fiktivním světě, kde je všechno naruby. V reálném světě a mezi americkými diplomaty je to, zač Smetana Steinhardta velebí – podnikání kroků a aktivit na podporu Československa – považováno za jeden z největších hříchů, kterého se diplomat může dopustit. Říká se tomu *going native*.

A Steinhardtovy přednášky o Československu? Věří snad Smetana, že americké zájmy v Praze mohlo posílit pár přednášek ve *Spojených státech*? (Mimochodem, v jedné ze dvou přednášek, o kterých vím, řekl Steinhardt, že situace v Československu je dobrá a má zlepšující se tendenci. A jinde si stěžoval, že situaci v Praze západní novináři – ti už předvíдали komunistický puč – nerozumějí.) Věří Smetana, že americký velvyslanec může svůj úřad v zemi vzdálené přes čtyři tisíce mil vykonávat ze své kanceláře v New Yorku? Měl by nám přímo říct, zda to byl podle jeho názoru dobrý nápad, když Steinhardt během politické krize v listopadu 1947 odjel ze svého postu, svěřeného mu prezidentem, a vrátil se, až když bylo všechno ztraceno, v únoru 1948? Bylo by dobré znát Smetanův názor na kvalitu prohlášení,

35 SMETANA, V.: Na pomezí historického románu, s. 536.

kteří Steinhardt učinil po přeletu na ruzyňské letiště, kde řekl, že probíhající krize skončí vítězstvím demokracie a svobody.

K tématu Steinhardtových absencí ještě maličkost. Recenzent mě pranýřuje jako necitu, protože nevěnuji dost pozornosti tomu, že velvyslanec v New Yorku prodělal chirurgický zákrok. Kvůli žlučovým kamenům ale Steinhardt nemusel cestovat přes Atlantik. Takovou operaci mohl beze strachu podstoupit v Praze nebo v Paříži či Londýně, kam si mohl zaletět svým letadlem. Ve skutečnosti byl Steinhardt zdravý jako řípa a nic mu nescházelo. Jel do New Yorku z osobních a obchodních důvodů. Jsem si téměř jist, že tohle všechno Smetana dobře ví. Ve své negativnosti ale nezná míru, a když mu dojde jiná munice, háže třeba i žlučovými kameny.

Ministr zahraničí George Marshall předal v listopadu 1947 prezidentu Trumanovi memorandum, v němž předpovídá, že Josif V. Stalin v blízké době proti zbytkům demokracie v Praze zakročí, protože i jen relativně svobodné Československo by představovalo z jeho hlediska zdroj nebezpečí. V *On the Edge of the Cold War* k tomu dodávám, jak je smutné, že Marshall, který v Praze nebyl ani den, českou politickou scénu a její význam z hlediska kremelských stratégů chápal lépe a přesněji než Steinhardt a celý jeho tým. Smetana tenhle truismus napadá v anglickém překladu recenze jako vrchol mé antisteinhardtovské předpojatosti a v české verzi píše v podobném duchu. V obou ještě navíc tvrdí, že dokument prý nenapsal Marshall, ale šéf Štábu pro politické plánování (*Policy Planning Staff*) Kennan.

Nechám bez komentáře obvinění z předpojatosti. Kdo je ale autorem memoranda? Marshall, nebo Kennan? Slušelo by se, abych mohl dát recenzentovi alespoň jednu za pravdu, ale kde nic není, tam ani čert nebere.

Dokument mám tady na stole před sebou. Je z prezidentské knihovny Harryho Trumana a je na něm vlastnoruční a strojem napsaný podpis George C. *Marshalla*. Nese název „Memorandum pro prezidenta“, s datem 7. listopadu 1947. V memorandu, píše *Marshall*, se pro pana prezidenta přikládá shrnutí toho, o čem *Marshall* mluvil při setkání Trumana s jeho kabinetem den předtím. A následuje další dokument s názvem „Summary“. Právě v něm je často citovaná věta v tom smyslu, že Stalin pravděpodobně v Československu brzy „rázně zakročí“. Je to věta, kterou vyslovil v Bílém domě *Marshall*, který ji též prezidentovi v psané formě předal s průvodním dopisem, pod nímž je jméno *Marshall*.

Za tímto Marshallovým shrnutím jeho vlastní prezentace během schůze Trumanova kabinetu následuje „Resumé světové situace“ (*Resume of the World Situation*) z 6. listopadu 1947. V něm se píše o kompletní mezinárodní scéně. Jsou tam znovu zmínky o Československu, ale především se mluví o západní Evropě, Blízkém východu, Japonsku, Koreji a Číně.

Tvrdí-li Smetana, že skutečným autorem dokumentu je Kennan, vidím, že dokument asi neměl v ruce, a zároveň prokazuje neznalost běžných praktik ve Washingtonu. Štáb pro politické plánování dostal za úkol připravit pro Marshalla zprávu o situaci na různých místech geopolitické mapy. V jedné sekci měli zodpovědnost za Blízký východ, v jiné zase byli specialisté na Čínu atd. Když příspěvky sekci schválil vedoucí štábu – v tomhle případě Kennan – předal ho Marshallově sekretariátu. Tam na dokumentu dál pracovali tentokrát lidé, kteří Marshallovy názory znali

důvěrně, protože se s ním stýkali každý den. Sekretariát pak přepracované memorandum předal Marshallovi, který něco přijal, něco jiného odmítl, něco ponechal, ale přeformuloval. Když byl spokojen s každou větou, dokument podepsal. Pak ho ústně shrnul při schůzi vlády s prezidentem a zároveň mu předal písemnou verzi – jak svého shrnutí dokumentu, tak samotný dokument. Se svým podpisem.

A úplně na závěr: před nedávnem jsem o kauze Marshall versus Kennan mluvil s bývalým americkým velvyslancem (jeho titul je doživotní). Probrali jsme do detailu strukturu úředního mechanismu, který ve státním departmentu podklady pro prezidenta vytváří. Zeptal jsem se ho, komu patří výsledný produkt z listopadu roku 1947? „Jasně patří Marshallovi,“ řekl a dodal, že „Kennan by ani neměl právo prezidentovi psát, a už vůbec ne, když jeho šéfem byl generál, pro něhož služební postup znamenal vše.“ A jak k tomu Kennan přijde, když přispěl v pasážích o Rusku a východní Evropě? Odpověděl mi, že jednou z prvních věcí, kterou ho naučili po vstupu do americké zahraniční služby, bylo, že mu „nepatří, co napsal“. Služební hierarchie přebíjí všechno ostatní.

Diskuse

Komentáře k odpovědi profesora Lukeše

Na odpovědi profesora Lukeše na mou recenzi mě překvapila: 1) autorova kreativita při manipulaci s fakty, při pozměňování významu textů vynecháváním klíčových částí a při odvádění pozornosti od jádra předestřené odborné kritiky; 2) autorův slovník. Vůbec se nemíním vyjadřovat ke všem těm exaltovaným výrazům, jimiž mne počastoval („výbuch hněvu“, „sprostota“, „házení bláta“, „tendence jiné ponižovat“ atd.), ani k psychologizování na téma mého nízkého sebevědomí. Nenechám se vtáhnout do podobné úrovně polemiky, která do odborného časopisu nepatří a již se samozřejmě nijak nevyznačuje ani má recenze. Je mi naopak jasné, že pro čtenáře se polemické výměny stávají v určité fázi nesrozumitelnými a nepřehlednými, přesto bych však chtěl na následujících řádcích věcně zareagovat na autorova tvrzení – stručně a bez osobních invektiv.

Pro anglofonní čtenáře jsem napsal recenzi na anglickou verzi knihy (samozřejmě anglicky – tj. nešlo o překlad, jak autor ve své reakci opakovaně tvrdí), pro české publikum jsem recenzoval český překlad knihy, který se na řadě míst liší od originálu. Považuji to za zcela legitimní, stejně jako šéfredaktoři *Journal of Cold War Studies* a *Soudobých dějin*, jež jsem na to upozornil. Překvapuje mě navíc toto napomenutí od autora, který sám po dlouhá léta publikuje většinu svých textů jak anglicky, tak česky. Není pravda, že jsou obě mé recenze „obsahově téměř identické, byť s menšími úpravami, jako je pořadí jednotlivých odstavců nebo jiné maličkosti“.¹ Zatímco recenze v *JCWS* má celkem deset a půl normostrany, recenze v *Soudobých*

1 LUKÉŠ, Igor: Československo nad propastí: Odpověď. In: *Soudobé dějiny*, roč. 23, č. 1–2 (2016), s. 177.

dějínách je dlouhá šestadvacet normostran, a zahrnuje tedy celé dlouhé pasáže napsané výhradně pro české čtenáře.

Skutečně jsem nevěděl, že Zdeněk Fierlinger byl pokřtěn Zdenko Jindřich Eugen Maria. Po celou svou profesní kariéru, diplomatickou i politickou, však používal jméno Zdeněk. Uvádět ho proto pod jménem Zdenko je podobné asi jako psát třeba o autorovi světově proslulých románů *1984* či *Farma zvířat* Eriku Blairovi... Tuto „lahůdku“ jsem ovšem do české recenze nezařadil proto, že v knize *Československo nad propastí* je Fierlinger již správně uváděn jako – Zdeněk.

Je vcelku irelevantní, jaké otázky připadají autorovi zajímavé, „v nějakém jiném univerzu“.² Z věcného hlediska je podstatné, že když ve svých knihách *Czechoslovakia between Stalin and Hitler: The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s*, respektive *Československo mezi Stalinem a Hitlerem: Benešova cesta k Mnichovu* uvedl na scénu Andreje Ždanova, a sice do Prahy na konci srpna 1938, načež mu Milan Hauner jasně ukázal, že v danou chvíli a na daném místě Ždanov být prostě nemohl (mimo jiné proto, že byl na zasedání Nejvyššího sovětu SSSR v Moskvě), tak se uchýlil k vysvětlování, že to mohl být jakýsi „ždanov“ s malým „ž“.³ A tak když ve svých nových knihách *On the Edge of the Cold War* a *Československo nad propastí* profesor Lukeš přivádí Winstona Churchilla a Anthonyho Edena na rozloučení s Edvardem Benešem na londýnské letiště, kde 11. března 1945 zcela prokazatelně nebyli, předem jsem se raději vymezil vůči podobně krkolomnému vysvětlení.

Ano, v knize profesora Lukeše *Československo nad propastí* jsou chyby a opomenutí, které vyvolávají dojem, že příběh je autorem konstruován *à la thèse*. Četné příklady jsem uvedl v recenzi. Odstavec věnovaný Martě Gottwaldové je zase ukázkou zveličeného detailu, který podstatné události nijak neovlivnil. A „prazvláštní práci s prameny“⁴ autor uplatnil na mnoha místech, která konkrétně odhalil v ještě větší míře než já svou recenzí Petr Mareš.

Na žádného ochránce Spojených států se samozřejmě nepasují a má slova o tom, kterak jsou čeští čtenáři zahrnováni „všemožnými podobami protiamerické kritiky a propagandy“,⁵ jsou míněna obecně. Poukazují zde na prostředí značné části českých médií a internetových stránek a nechápu, proč to profesor Lukeš vztahuje na sebe.

Nikde netvrdím, že si knihu sám překládal, nicméně rukopis mé anglické recenze měl k dispozici od podzimu 2013, tedy dlouho předtím, než šla jeho česká kniha skutečně do tisku. Jakkoli to autor nepřiznává, přesto jsem rád, že toho využil, aby alespoň oslabil mylné tvrzení o údajné neschopnosti amerického velvyslance Laurence A. Steinhardta informovat o výsledku voleb v květnu 1946 dříve než týden po jejich konání. Samozřejmě nehraje roli, v které fázi stylistických či redakčních úprav tak učinil.

2 Tamtéž, s. 178.

3 Pro konkrétní odkazy viz mou recenzi „Na pomezí historického románu“ v minulém čísle *Soudobých dějin* (roč. 22, č. 3–4 (2015), s. 524–539).

4 Tamtéž, s. 531.

5 Tamtéž, s. 533.

Nepíšu, že se autor pokoušel blokovat otištění mé recenze pro *Journal of Cold War Studies*. Ve skutečnosti jsem v minulém čísle *Soudobých dějin* napsal: „To by ovšem zároveň nesměl Igor Lukeš rok a půl fakticky blokovat otištění recenze svými znovu a znovu opakovanými sliby, že už co nevidět pošle editorovi *JCWS* pádnou odpověď na mou recenzi, a oba texty tak budou moci vyjít současně. Svou repliku nikdy nedodal, a tak recenze nakonec vyšla samostatně až v létě 2015.“⁶ Profesor Lukeš tady záměrně zkresluje význam mého textu – a v tomto smyslu zjevně též dezinformoval Marka Kramera. Lukešova slova o cenzuře či „eticko-morálních aspektech takového činu“⁷ jsou proto zcela mimo realitu. Z mé korespondence s Markem Kramerem vyplývá, že profesor Lukeš obdržel mou anglickou recenzi na podzim 2013, načež rok a půl sliboval, že pádně odpoví. Tím úspěšně oddaloval (tedy fakticky blokoval) její otištění. A pokud se týká další kauzy, kterou vytvořil, pak samozřejmě trvám na svém tvrzení, opírajícím se rovněž o korespondenci s Markem Kramerem (e-mail z 28. srpna 2013), a sice že ten „měl před vydáním anglické verze knihy možnost přečíst si jen kapitoly (tj. plurál – pozn. V.S.) týkající se americké zpravodajské činnosti v Československu“.⁸ Dále tuto záležitost nehodlám komentovat.

Profesor Lukeš skutečně ignoruje většinu relevantní odborné literatury věnované „jeho“ tématu. Ano, opakuji to v recenzi na pěti místech – vždy, když hovořím o nějakém tématu či epizodě, které autor odvyprávěl bez sebemenšího přihlídnutí k tomu, jak je před ním zpracovali jiní, a to zpravidla lépe a přesněji. Nejde o to, že „mohl říct víc o knihách Waltera Ullmana (*sic*) a Geira Lundestada nebo článku Petra Mareše a Slavomíra Michálka“, jak sám připouští.⁹ On o nich totiž ve skutečnosti – s výjimkou jednoho odkazu na knihu Waltera Ullmanna – neříká vůbec nic, a to ani o *knize* Slavomíra Michálka. Prostě se snaží v neznalém čtenáři vzbudit dojem, že nic dalšího napsáno nebylo. To je ovšem v historiografii, stejně jako v kterémkoli jiném vědním oboru, nepřípustné.

Ano, mezi opomíjenými texty o osvobození Prahy jsem uvedl i dvoudílnou knihu *Draze zaplacená svoboda*, jíž jsem měl tu čest být spoluautorem (nikoli spolueditorem), a uvedl jsem ji především kvůli pasážím, jež napsali již zesnulý Jaroslav Hrbek, Stanislav Kokoška a Vladimír Pilát.¹⁰ Autorovu konstrukci, podle níž soudím knihy druhých na základě toho, zda mě citují, nemíním komentovat.

V kauze Benešova odletu z Londýna profesor Lukeš znovu přehlíží mé skutečné výhrady: Nikde jsem samozřejmě nezpochybnil známý fakt, že Edvard Beneš měl v březnu 1945 mimořádně závažné zdravotní problémy, které způsobily odklad jeho odletu do Moskvy. Jen je vysoce nepravděpodobné, že by byl zkolaboval

6 Tamtéž.

7 LUKEŠ, I.: Československo nad propastí: Odpověď, s. 179.

8 SMETANA, V.: Na pomezí historického románu, s. 539.

9 LUKEŠ, I.: Československo nad propastí: Odpověď, 180.

10 Jen jako poznámku pod čarou uvádím, že tuto dvoudílnou knihu jsem mu i s věnováním skutečně poslal, po Luborovi Václavů – poté co mu ji při večeři na Malé Straně v létě 2009 Lubor doporučil a on sám o ni projevil zájem. Skutečně nemám slov, jestliže to nyní profesor Lukeš prezentuje v podstatě jako mou snahu využít jeho věhlasu k tomu, aby se mi nějak podařilo propíchnout do světové historiografie...

přímo na letišti, jestliže to nikde neuvádějí ti, kteří tam skutečně byli. Prokop Drtina ani John Winant mezi ně nepatřili. Ostatně Winant ve zprávě z 13. března 1945 pro státní department pouze vysvětluje důvody, proč Beneš odletěl se zpožděním, dva dny po větší části československé delegace: „Dr. Beneš měl odletět ve stejný den. Vzhledem k náporu aktivit souvisejících s odjezdem byl příliš vyčerpaný, což je stav, který mu občas přivozuje nevolnost a závratě. Odletěl z Londýna (můj telegram č. 20, z 12. března) o dva dny později v doprovodu madam Benešové.“¹¹ O zdravotních potížích na letišti ani slovo...

V případě Eduarda Tábořského, který naopak s Edvardem Benešem odlétal, necituji jeho paměti, ale deníkové záznamy, uložené v Hoover Institution Archives. Snad by profesor Lukeš měl rozlišovat mezi významem a spolehlivostí dobového pramene a pramene retrospektivního... Winston Churchill s Anthonym Edenem na letišti nebyli – a to ne proto, že je nezmiňuje britský tisk, nýbrž proto, že britský tisk i další záznamy včetně fotografií zachycují, kdo na letišti skutečně reprezentoval britskou vládu a krále – tj. konkrétně velvyslanec Philip Nichols a lord Clarendon. Profesor Lukeš navíc opomíjí fakt, že v příslušné pasáži své knihy sám vůbec neodkazuje na Drtinovy paměti, přestože z nich čerpá, nýbrž na dva americké deníky, které nic podobného neuvádějí. A i svůj oblíbený informační zdroj – Drtinovy paměti, napsané o třicet let později – doplňuje vlastní fabulací, což se týká i údajné britské cenzury ceremonálu na letišti. Rozdíl mezi autorovým líčením a Drtinovými paměťmi v této otázce jsem zachytil v recenzi, a to formou citací obou textů. Zatímco Drtina uvádí, že do „britského rozhlasu a tisku však o tom nepřišla při jeho ukázněnosti nejmenší zmínka“,¹² profesor Lukeš píše o cenzuře. Tedy mu nic „falešně nepodsouvám“. Churchillův kolaps v roce 1953 je tady zcela irelevantní.

Děkuji profesorovi Lukešovi za rozsáhlá ponaučení o tom, „jak to chodí v americké zahraniční službě“.¹³ I bez jeho vysvětlení jsem již dříve pochopil, že velvyslanec si neseписuje všechny zprávy do domovské metropole sám, jestliže má k dispozici rozsáhlý aparát svého úřadu. Rád bych ovšem poukázal na zajímavý paradox: Zatímco v případě amerického velvyslanectví v Praze profesor Lukeš vysvětluje, že Laurence A. Steinhardt sám zprávu o volbách z května 1946 (ve skutečnosti ne jednu, ale několik) jen signoval, a tudíž s ní vlastně neměl nic společného, tak naopak v případě americké administrativy a ministerstva zahraničí (*State Department*) v listopadu 1947 podle autora vlastně nezáleží na tom, kdo materiál připravoval (ať už to byl George F. Kennan, nebo pracovníci jím vedeného Štábu pro politické plánování), protože prezidentovi ho přece předával ministr zahraničí (státní tajemník) George C. Marshall, který byl za materiál zodpovědný! To už by byla kontradiktorická filipika k pousmání, kdyby... kdyby totiž nešlo o velmi vážnou věc, a tou je obraz osobnosti v dějinách.

11 *National Archives and Records Administration* (Washington), RG 59, LM 84, mikrofilm č. 6, 860F.01/3-1345, Winantova zpráva pro státního tajemníka Edwarda Stettinia, 13.3.1945.

12 DRTINA, Prokop: *Československo můj osud*, sv. II/1: *Emigrací k vítězství*. Praha, Melantrich 1992, s. 12.

13 LUKEŠ, I.: *Československo nad propastí: Odpověď*, s. 182.

Profesor Lukeš si vytvořil vlastní konstrukt, podle nějž Laurence Steinhardt byl klíčovým viníkem americké porážky v Praze v únoru 1948, protože o tři roky dříve (poté co nebyl pozván na konferenci Velké trojky do Jalty) ztratil o diplomacii zájem, a tak se z diplomatického postu v Praze věnoval především svým obchodním a soukromým záležitostem. Právě proto se prý tak nekompetentně mýlil při svém odhadu výsledku voleb v květnu 1946 (o jeho nepřesné předpovědi samé samozřejmě vím)¹⁴, což mu přivodilo šok, kvůli kterému nebyl údajně celý týden schopen napsat žádnou zprávu do Washingtonu. Podobně byl státní tajemník Marshall, který v Československu nestrávil ani den, údajně schopen v listopadu 1947 lépe odhadnout další jeho vývoj (tj. odepsat Československo jako budoucí pevnou součást sovětského bloku) než Laurence Steinhardt s rozsáhlým aparátem svého velvyslanectví. Jinými slovy, v prvním případě profesor Lukeš dokazuje, že zprávy posílané z Prahy do Washingtonu Steinhardt pouze podepisoval (na pomoc si bere svědectví tehdejšího zaměstnance pražské ambasády George Bogarduse, který si o více než půlstoletí později měl přesně pamatovat, kdo napsal kterou odeslanou zprávu...), což podle něho není podstatné. A naopak v druhém případě je prý určující podpis člověka, který za dokument nese hlavní zodpovědnost (zde posloužil jako klíčový arbitr velvyslanec, jehož profesor Lukeš čtenářům ani nepředstavil jménem). Instrumentálněji snad už argumentovat nelze.

Jestliže navíc autor vytváří představu, že Marshallova zpráva pro prezidenta ze 7. listopadu 1947 se zásadně liší od dokumentu „Resumé of World Situation“, jehož autorem byl George Kennan, tak je třeba jasně říci, že tomu tak není. Nejenže to uvádějí nejméně dvě dokumentární edice,¹⁵ ale je to patrné i z porovnání obou těchto dokumentů, uložených v Trumanově prezidentské knihovně.¹⁶ Marshall do textu pro prezidenta prakticky nic nového nevněs, a to ani klíčovou větu o Československu, kterou najdeme v obou dokumentech. Oproti „Resumé světové situace“ naopak vynechal první odstavce a na některých místech, kde Kennan a jeho štáb používali trpný rod ve stylu „it is recommended“, Marshall text finalizoval do formy „I recommend“.

Je zcela absurdní, když mi profesor Lukeš připisuje přesvědčení, že americký velvyslanec v Československu by měl úřadovat z New Yorku. To je známá sofistická metoda – přisoudit oponentovi v debatě něco, co nikdy ani nenaznačil, a pak se mu za to vysmát. Dvě Steinhardtovy cesty do Spojených států během jeho diplomatické mise nepovažují za nic excesivního, zvláště když doma odvedl ve prospěch americko-československých vazeb množství důležité práce, a to nejen přednáškami, ale například i prosazováním kulturní či obchodní smlouvy v klíčových amerických

14 Viz SMETANA, Vít: *Ani vojna, ani mír: Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, s. 422 n.

15 *Foreign Relations of the United States, 1947, sv. I: General; United Nations*. Washington, D.C., Government Printing Office 1973, s. 770–777; ETZOLD, Thomas – GADDIS, John Lewis (ed.): *Containment: Documents on American Policy and Strategy, 1945–1950*. New York, Columbia University Press 1978, dokument č. 7, s. 90–97.

16 Za poskytnutí fotokopíí obou dokumentů jsem zavázán Janu Kouroví.

úřadech. Dokazují to záznamy o jeho jednáních a vystoupeních i korespondence s pracovníky velvyslanectví v Praze v čele s Johnem Bruinsem. V tomto duchu tedy vystupoval na podporu Československa, aby nebylo odepisováno jako součást sovětského bloku ani novináři, ani vládními kruhy. Právě „prozíravé“ předpovědi brzkého vítězství komunistů jsou přitom postojem, který profesor Lukeš v knize i ve své odpovědi opakovaně vyzdvihuje jako ten správný. V tomto smyslu mě také vyzývá, abych se vyjádřil ke kvalitě Steinhardtova prohlášení po příletu do Československa dne 19. února 1948, že probíhající krize podle něj skončí vítězstvím demokracie a svobody. Nuže, americký velvyslanec především vyjádřil naději, že se Československo nakonec přeci jen připojí k Programu evropské hospodářské obnovy, známému jako Marshallův plán (a vysloužil si za to nařčení z přípravy pravicového puče – nejen od komunistů, ale paradoxně též od bývalého viceprezidenta a nyní progresivistického prezidentského kandidáta Henryho A. Wallace).¹⁷ Nebyl však právě takovýto druh prohlášení vhodným způsobem, jak povzbudit ustrašené československé demokraty? Měl snad Steinhardt říci opak – tj. že vše je ztraceno a moc převezmou komunisté? Anebo měl raději mlčet a neřkat vůbec nic?

Důležitým impulzem k druhé Steinhardtově cestě do USA, zahájené na konci listopadu 1947, byly navíc jeho závažné zdravotní problémy, které lze banalizovat jen retrospektivně, z pohledu dnešní úrovně medicíny. V průběhu roku 1947 si opakovaně i v korespondenci s nejbližšími přáteli stěžoval na bolesti způsobované žlučovými kameny. A považuji z lidského hlediska za zcela pochopitelné, že Američan Steinhardt se chtěl chirurgickému zákroku podrobit v americké nemocnici. Znovu opakuji, že nastaly pooperační komplikace, které velvyslance připoutaly na řadu dnů na lůžko a vedly k odkladům jeho návratu do Prahy. V recenzi jsem doložil, že profesor Lukeš tohle vše čtenářům vědomě zatajil. A nyní dokonce tvrdí, že Steinhardt byl „zdravý jako řípa a nic mu nescházelo“.¹⁸ To prostě není pravda.

Americký velvyslanec Laurence Steinhardt si jistě zaslouží nemalou dávku kritiky za chyby, jichž se při své misi v Praze dopustil. Avšak právě jeho nespravedlivé očerňování v knize profesora Lukeše, a to doslova za každou cenu, bylo hlavním impulzem, proč jsem se vůbec rozhodl psát na ni recenzi. Jsem totiž hluboce přesvědčen o tom, že jako historikové neseme odpovědnost za to, jaké obrazy historie vytváříme pro svou dobu, pro své generační vrstevníky a pro své následovníky, a jakou roli připisujeme jednotlivým historickým osobnostem. Profesor Lukeš má při své práci jiné cíle. Jde mu především o to vystavět poutavý příběh, identifikovat v něm kladné a záporné hrdiny, instrumentálně využít jakékoli prameny, které potvrzují stanovené hlavní teze a určené role aktérů, ostatní prameny (a také relevantní odbornou literaturu) ignorovat, a tam, kde je třeba, si příběh dofabulovat, případně celé dlouhé pasáže postavit jen na svědectvích zachycených o dlouhá desetiletí později. Přinejmenším část z těchto pracovních postupů užívají romanopisci – a proto jsem profesoru Lukešovi jakožto opravdu vynikajícímu vypravěči navrhl, že by právě

17 Viz DONOVAN, Robert J.: *Conflict and Crisis: The Presidency of Harry S. Truman, 1945–1948*. New York, Norton & Company 1977, s. 360.

18 LUKEŠ, I.: Československo nad propastí: Odpověď, s. 184.

do oblasti historického románu mohl v budoucnu napřít své autorské úsilí. Když se nyní dočtu, že ani nerozlišuje mezi memoáry a deníky a jejich spolehlivostí a že svá tvrzení ohledně vzniku jednoho ze stovek odesílaných diplomatických hlášení opírá o svědectví učiněné o více než půlstoletí později, pak nemohu než tento svůj návrh zopakovat. Romanopisci se totiž vůbec nemusejí zdržovat něčím takovým, jako je kritika pramene nebo zhodnocení dosavadní literatury k tématu. Historikové však musejí provádět obojí – jinak nejsou historiky, ale vypravěči.

Na své recenzi, v níž jsem ostatně vyzdvihl i řadu silných stránek knihy, bych nyní nezměnil vůbec nic. Věcně profesor Lukeš nevyvrátil ani jedinou z mých námitek – a řadu dalších zcela ignoroval.

Vít Smetana

Recenze

Na vlnách RFE

*První syntéza k dějinám československé redakce
Rádia Svobodná Evropa*

Petr Orság

TOMEK, Prokop: *Československá redakce Radio Free Europe: Historie a vliv na československé dějiny*. Praha, Academia 2015, 422 strany + 32 strany obrazových příloh, ISBN 978-80-200-2490-9.

Když před pěti lety vyšla k šedesátému výročí založení Rádia Svobodná Evropa (*Radio Free Europe*) kniha nazvaná *Svobodně! Rádio Svobodná Evropa 1951–2011*,¹ pokusil jsem se ji zhodnotit v kontextu tehdy neutěšeného stavu tuzemského výzkumu věnovaného působení této stanice.² Převážnou většinu do té doby vydaných domácích textů o její československé redakci tvořily různě zpracované vzpomínky bývalých zaměstnanců či publikace, které RFE zmiňovaly pouze v širších

1 JUNEK, Marek a kol.: *Svobodně! Rádio Svobodná Evropa 1951–2011*. Praha, Radioservis – Český rozhlas – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2011.

2 Viz ORSÁG, Petr: Rádio Svobodná Evropa jako dočasně/trvale odkládané badatelské téma. In: *Mediální studia*, roč. 6, č. 1 (2012), s. 94–101.

souvislostech jiného tématu.³ Chyběla přehledová, systematická monografie, a také dílčích odborných studií, které by ji měly logicky předcházet, bylo jako šafránu (většinu z nich přitom napsal jediný autor). První tuzemská konference, která si téma RFE stanovila jako hlavní předmět zájmu, se konala v roce 2011 v Senátu k šedesátému výročí vzniku stanice – jejím doprovodným produktem byla zmíněná, bohužel koncepčně problematická publikace *Svobodně!*. Z příspěvků samotné konference žádná další kniha nevzešla.

Nedobrá domácí situace na tomto poli už tehdy kontrastovala nejen s úrovní bádání západní vědy, která se problematice RFE a vysílání dalších západních rozhlasových stanic do sovětizované střední a východní Evropy v letech studené války věnovala už od padesátých let minulého století, ale i s publikacemi vydávanými u našich střeoevropských sousedů, například polskými.⁴ Navíc Poláci podstatné tituly k tématu z anglosaské produkce překládají pro domácí čtenáře, a naopak svými publikacemi přeloženými do angličtiny naplňují ambici vřazovat výsledky domácího bádání do nezbytného mezinárodního kontextu.⁵

Svůj podíl na zdánlivém nezájmu českých autorů o historii Rádía Svobodná Evropa jistě může mít nesnadná geografická, a tím i finanční dostupnost archivních zdrojů. Platí to zejména pro Archiv Hooverova ústavu (*Hoover Institution Archives*) v kalifornském Stanfordu, kde je uložen rozsáhlý institucionální archiv RFE a Rádía Svoboda (*Radio Liberty*), vysílajícího pro posluchače v Sovětském svazu, jakož i soukromé archiválie řady bývalých zaměstnanců obou stanic, ale také pro další archivy ve Spojených státech včetně washingtonského Národního archivu. Další překážku (nejen pro české historiky) znamenají nároky na jazykovou vybavenost. Znalost angličtiny je prakticky povinností, ale třeba pro komparaci vývoje národních redakcí RFE už nestačí. Jen málokterý badatel dokáže zvládnout současně krom angličtiny třeba češtinu, respektive slovenštinu, polštinu, maďarštinu či rumunštinu. Bez toho ale není možné například napsat srovnávací studii o tom, nakolik se do agendy jednotlivých národních redakcí fakticky promítaly obecné direktivy amerického vedení stanice, nebo porovnávat přístup represivního aparátu v jednotlivých zemích střední a východní Evropy k vysílání Svobodné Evropy.

I z toho důvodu většina anglosaských historiků v publikacích o dějinách RFE pracovala převážně s prameny institucionální povahy v angličtině uloženými v amerických archivech, zatímco tamní prameny v češtině či polštině nevyužila. Málokterý ze západních badatelů hovoří více než jedním východoevropským jazykem (například Ross A. Johnson polsky, ale už ne česky, takže aktuální Tomkova publikace v češtině je mu jazykově nedostupná). Východoevropští badatelé se tak mohou ocitnout ve výhodném postavení jako svého druhu zprostředkovatelé informací

3 Viz např. KOSATÍK, Pavel: *Ferdinand Peroutka: Pozdější život (1938–1978)*. Praha – Litomyšl, Paseka 2000.

4 Přehledově jsem o publikacích k dějinám RFE v angličtině a polštině a jejich konkrétních tématech pojednal ve zmíněné recenzní stati z roku 2012.

5 Jedním z nich je Paweł Machcewicz, který ke svým starším publikacím v angličtině nejnověji přidal titul *Poland's War on Radio Free Europe, 1950–1989* (Stanford, Stanford University Press 2015).

vytěžených z místních archivních zdrojů. Navíc krom znalosti jazyka jsou většinou schopni lépe než cizinci dešifrovat i mimojazyková sdělení, která z dokumentů mnohdy nevyplývají explicitně jako tvrdá fakta, ale spíš zůstávají ve skrytu. Právě porozumění širším kulturním souvislostem, komunikačním kódům a zavedeným zvyklostem té které společnosti bývá nejčastější potíží zahraničních badatelů při zpracovávání témat z dějin východoevropského komunismu.

Jak si tedy v těchto širších souvislostech stojí domácí výzkum? Jistě by bylo možné napsat nekompromisně, že od vydání publikace *Svobodně!* se změnilo jen velmi málo, tedy že v zásadě dál stagnuje. Nebyla by to však už pravda celá, byť téma posunuje systematicky vpřed už více než dekádu paradoxně stále jeden a týž badatel – Prokop Tomek, autor nejnovější publikace o historii československé redakce Rádia Svobodná Evropa. A to pro Tomka RFE není hlavním badatelským předmětem zájmu, ale něčím jako „koníčkem“! Jako zaměstnanec Vojenského historického ústavu musí svou pozornost soustředit převážně jiným směrem, i když (jak žertem poznamenal při uvedení knihy na trh) daří se mu přesvědčovat nadřízené, že i RFE byla v letech studené války specifickou zbraní a od historie vojenství není tak daleko.

Snad by se tomu dalo i zasmát, pokud by šlo o téma nepodstatné, vedlejší, výběrové, z hlediska poznání nejnovějších dějin této země zkrátka periferní. A jistě i Prokop Tomek, který o tomto enormně rozsáhlém a mnohostranném tématu napsal zatím nejvíce, by uvítal výraznější participaci dalších badatelů. Sám ve svých výzkumech zpočátku využíval zejména archivní fondy bezpečnostního aparátu československého komunistického režimu (v menší míře archiválie Ústředního výboru KSČ, ministerstva zahraničí a Československého rozhlasu), z nichž jako nejpodstatnější výsledek vytěžil rozsáhlou studii *Objekt ALFA*.⁶ K ní kromě průběžně publikovaných dílčích textů přibýly v roce 2014 dvě další knižní publikace: kniha o letákových operacích Svobodné Evropy *Balony svobody*⁷ a životopisný portrét bývalého ředitele československé redakce RFE Pavla Pecháčka.⁸

V *Balonech svobody* Tomek rozšířil rejstřík archivních zdrojů o tuzemské mimo-pražské archivy (Archiv Centra pro československá exilová studia při Univerzitě Palackého v Olomouci), ale také o dokumenty z Hooverova archivu. Publikace s bohatým obrazovým doprovodem a podrobným popisem „balonových“ letáků i novin přehledně mapuje celý projekt balonových akcí od jeho zrodu až po zastavení, které bylo důsledkem krvavého potlačení maďarského povstání sovětskou armádou. Autor tyto akce vřazuje do kontextu propagandistických způsobů boje na obou stranách železné opony a současně je představuje jako specifickou formu dobové publicistiky. Navazuje přitom jak na své starší texty k danému tématu, tak na dosud publikované práce zahraniční.

6 TOMEK, Prokop: *Objekt ALFA: Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa*. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2006, 399 stran.

7 TÝŽ: *Balony svobody: Letákové operace Svobodné Evropy v letech 1951–1956*. Cheb, Svět křídla 2014, 175 stran.

8 TÝŽ: *Nejlepší propaganda je pravda: Pavel Pecháček v Československém rozhlase, v Hlasu Ameriky a ve Svobodné Evropě*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014, 251 strana.

Pro knihu o Pavlu Pecháčkovi se Tomkovi podařilo získat dosud neznámé prameny k historii československého vysílání RFE a Hlasu Ameriky přímo z osobního archivu hlavního protagonisty. Stojí za zmínku, že Pavel Pecháček své archiválie poté předal do Národního archivu, kde jsou k dispozici dalším badatelům. V této životopisné práci je RFE sice jen jedním, ovšem podstatným tématem, a navíc publikace přináší mnoho informací o československém vysílání Hlasu Ameriky, kde Pecháček působil čtrnáct let.

Nyní už tedy k nejnovějšímu Tomkovu opusu. Lze říci, že všemi předchozími publikacemi si autor vytvářel předpolí právě pro tuto shrnující syntézu, kterou sám na úvodních stranách knihy skromně označuje jen jako „dílčí pokus“ o zmapování historie československé redakce RFE. Téma je to enormně široké, takže jinak tomu v zásadě ani být nemůže, současně však budiž jasně řečeno – konečně je k dispozici v češtině kniha, která může pro budoucí badatele a zájemce o studium sloužit jako přehledný ukazatel po mnohovrstevnaté a členité krajině Rádia Svobodná Evropa, a také jako základní odrazový můstek pro další výzkum.

Časové vymezení knihy lety 1950 a 1994 – tedy z jedné strany rokem, kdy bylo zahájeno zkušební vysílání RFE, a z druhé strany datem ukončení vysílání z Mnichova – je věcně a korektně zdůvodněno, byť jako logičtější mezník by se zřejmě nabízel rok 1989 nebo 1990, kdy se uzavřela nejvýznamnější etapa historie Svobodné Evropy. Nicméně i zaznamenání peripetií s hledáním nového sídla RFE ve změněném geopolitickém kontextu po roce 1989 je přínosné. Navíc nepamětníci si zde mohou připomenout, proč jsou cenné sbírky bývalého výzkumného ústavu Rádia Svobodná Evropa a Rádia Svoboda dnes součástí Archivu Otevřené společnosti (*Open Society Archives* – OSA) na Středoevropské univerzitě v Budapešti, a nikoliv v Praze. Přitom miliardář George Soros, který se archiválie RFE rozhodl přes svou nadaci převzít a zpřístupnit badatelům, nabídl tehdejší vládě Václava Klause, že Středoevropskou univerzitu i rozsáhlý archiv umístí v Praze. Byl však odmítnut a kvůli tomu už druhá generace českých studentů jezdí do Budapešti studovat na prestižní Středoevropskou univerzitu, jejíž diplom jim většinou usnadňuje následný profesní start, a stejně tak tuzemští badatelé musí cestovat do maďarského hlavního města za archivy OSA. (Mimoходом univerzitní nakladatelství Central European University Press je přesně tím komunikačním kanálem, který dlouhodobě a efektivně zprostředkovává výsledky středo- a východoevropských společenských věd v angličtině západnímu publiku.⁹ V Čechách nic srovnatelného s tímto podnikem dodnes nemáme.)

V úvodu knihy autor píše, že popis vývoje Rádia Svobodná Evropa má být pouze východiskem pro hlavní téma, jímž je hledání místa RFE v kontextu českých dějin. To je nepochybně výzva a dlouhodobá záležitost, základ pro další rozvíjení tématu však už díky Tomkově práci existuje. Autor doplňuje, že se nestačí tázat „jak“, ale je nutné se ptát hlavně „proč“. Nevím, zda mu v tomto správně rozumím, ale zvláště v současné fázi zkoumání RFE považuji za podstatnější právě ono „jak“; důležité

9 Nakladatelství vydává i podstatné publikace k tématu RFE – viz např. JOHNSON, Ross A. – PARTA, Eugene R.: *Cold War Broadcasting: Impact on the Soviet Union and Eastern Europe*. Budapest – New York, CEU Press 2010.

jsou však samozřejmě obě otázky. Tomek rovněž uvádí, že před rokem 1990 byla interpretace práce a smyslu RFE silně polarizována. To jistě, jen nejsem přesvědčen, zda to tak do určité míry nezůstalo dodnes a zda právě tato okolnost mentálně „neblokuje“ výzkum tématu (minimálně u generací historiků-pamětníků). Svobodná Evropa je totiž skutečně součástí novodobé mytologie „kmene Čechů“ a tak či onak už trčí v naší kolektivní paměti, jen stále odkládáme odpovědi na otázku, jak ten mýtus uchopit, respektive zda a jak se k němu začít kriticky vztahovat. Z distance, kterou si domácí odborná veřejnost dosud od tématu drží, jsou cítit rozpaky. Jistěže je nesnadné psát bezpředsudečně o ideologicky tak vyhraněných časech, zvláště má-li s nimi historik osobní žitou zkušenost – a RFE byla jedním z produktů té ideologicky excitované doby, součástí „války ideologií“, což ale neumenšuje její význam. Jen je třeba, aby po letech romantické a často prázdné adorace Svobodné Evropy nenastal druhý extrém, tedy „nálepkování“ a revize z opačných pozic, bagatelizace stanice jako pouhého nástroje amerického systému studenoválečnické propagandy; nepochybně byla i jím, ale takto jednoduše věc odbýt nelze. Dokonce i autor, ač se jinak snaží držet korektní odstup a výklad uměřeně vyvažuje, tu a tam (například v úvodu) sklouzne k poněkud manicheistickému líčení v protikladech dobra a zla. Skutečnost byla složitější, než že Svobodná Evropa byla pro jedny symbolem svobody, pro druhé zosobněním nepřítelů (s. 13). Pro některé přece byla třeba „jen“ zdrojem alternativních informací, korektivem k režimnímu mediálnímu balastu, nikoli studnicí dobra. To ale nemění nic na tom, že její vysílání se pro nemalou část národa stalo podstatnou součástí socialistické každodennosti. A zmíněné tvrzení nechápu jako důvod k polemizování, ale spíš jako zhuštěnou „zkratku“ pro potřeby úvodu. Z knihy je jinak zřejmé, že autor se dobře obeznámil s tématem díky dlouholetému studiu, takže ví, že škála vnímání RFE byla mnohem strukturovanější.

K dekonstrukci mýtu Svobodné Evropy nepochybně musí dojít, je to ostatně normální proces. Nicméně pro generace vyrostlé v současných „tekutých“ časech, kdy tradiční, velké ideologie ztratily obsah i atraktivnost a nové jsou mnohem méně srozumitelné, ba i mnohem hůř čitelné a zmocňují se nás jaksi nepozorovaně, budou dost možná instituce typu RFE stále nepochopitelnější, jako „relikt minulosti“. I proto je dobré mít k dispozici co nejvíce faktografie, a v tomto smyslu Tomkova obsáhlá a záslužná práce dobře plní svůj účel. Její kritik může namítnout, že je převážně deskriptivní a méně analytická. Na to lze odpovědět, že řádně utříděný popis s dílčími analytickými pasážemi je nezbytný začátek, základ. Na něj teprve mohou navázat hlubší analýzy nejrůznějších dílčích témat i metodologicky inovativní interpretace a metateorie. Ostatně téma RFE je výsostně interdisciplinární. Vedle tradiční historické práce se mohou při hledání odpovědí na ono zmíněné „jak“ uplatnit metody sociálních věd (kvantitativní obsahová analýza, kritická diskurzivní analýza a podobně) či lingvistické analýzy jazyka. To vše je otevřené. Sám Prokop Tomek v úvodu naznačil, jak mnohostranným sociokulturním fenoménem RFE je, a předložil nástin otázek, které si v budoucnu zaslouží další pozornost.

V první části knihy autor chronologicky líčí vývoj RFE, respektive její československé redakce, v druhé části pak zkoumá účinky vysílání na posluchače za železnou oponou a sleduje dobové interakce mezi rozhlasovou stanicí a jejím obecnstvem,

jakož i politickými špičkami v Československu. Chronologický postup mu umožňuje téma vykládat i v souvislostech posunů mezinárodněpolitické situace. Ty výrazné většinou do chodu stanice zasáhly, ať už to byla maďarská revoluce a její porážka v roce 1956, zmírňování konfrontace mezi Západem a Východem v šedesátých letech, které se promítlo do revize vysílací politiky (jak o tom svědčí například výroční zpráva za rok 1964 s výmluvným názvem *Bridges to East Europe*), nebo *détente* v sedmdesátých letech s podobným efektem, kdy americká administrativa vážně uvažovala, zda další existenci RFE nepoložit na oltář slibně se rozvíjející politiky uvolňování napětí mezi velmocemi.

Autor logicky otevírá i otázku tajného financování stanice ze zdrojů Ústřední zpravodajské služby (CIA) a vztahů mezi oběma institucemi. Polemizuje přitom zejména se zjednodušujícím názorem, že RFE byla organickou součástí aparátu CIA (s. 49). Přímou souvislost vysílání s činností CIA spatřuje jen v projektu „Vzkazy domovu“ z první půle padesátých let, který v sobě měl zpravodajský účel zakódovaný. Pokud jde o možné intervence CIA do obsahu vysílání, podle autora je nelze nijak doložit, stejně jako konkrétní zpravodajské působení této agentury v RFE. Jistě to tak může být, současně bych ale nabádal k větší opatrnosti při vynášení podobných soudů, protože jen málo víme o tom, co vše se může ukrývat v nepřístupných archivech CIA a co může být v budoucnu ještě zveřejněno. Na druhou stranu není třeba to nijak démonizovat – je přece samozřejmé, že se americká tajná služba snažila mít kontrolu (byť třeba nepřímou, zprostředkovanou, například přes personální politiku) nad institucí, kterou financovala. Potíž byla ovšem v tom, že to dost dlouho tajila (dokladem, že v otevřeném světě nebylo tak snadné tuto skutečnost skrývat, budiž v knize zmíněný příklad novináře Fultona Lewise, který už od roku 1957 referoval o podezřeních, že RFE je tajně napájena ze zdrojů CIA). A co se týká vnějších zásahů do obsahu vysílání – i novinář Petr Brod, který ovšem v RFE působil až v osmdesátých a devadesátých letech, vzpomínal, že zdůvodněním pro zákaz materiálů bývalo i to, co se skrývalo za vágní formulací „poškození závažných zahraničněpolitických zájmů Spojených států“. Tohle jistě mohl být jeden ze subtilních způsobů intervence do mediálních obsahů podle potřeb Ústřední zpravodajské služby, byť v té době již stanici otevřeně financoval americký Kongres.

Z mnoha dalších poznatků, které kniha přináší, považuji za cenné například souhrnné informace o průzkumech poslechovatelů Svobodné Evropy, pocházející jak z jejího výzkumného oddělení, tak od československých institucí, jako byl Ústav pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu (autor užívá názvu nástupnické organizace z devadesátých let „Institut pro výzkum veřejného mínění“). K mapování této problematiky využívá v komparaci archivní dokumentaci bývalého ředitele československé redakce Pavla Pecháčka, dokumenty uložené v Hooverově archivu, ale i hodnocení vysílání RFE a další dokumenty připravované pro Ústřední výbor KSČ (převážně z Národního archivu, případně Archivu bezpečnostních složek). Prokop Tomek velmi přesně pojmenoval úskalí jak průzkumů poslechovatelů z provenience RFE (zejména nedostatečná reprezentativnost), tak těch „režimních“ (především autocenzura respondentů, na kterou upozorňovaly i závěrečné zprávy z šetření). Je svým způsobem symptomatické, že navzdory tomu

i z oficiálních československých průzkumů vyplývalo, že v sedmdesátých letech západní rozhlasové stanice poslouchala přibližně čtvrtina, v následující dekádě pak až třetina obyvatel. Tedy tento vědomý akt vzdoru – autor případně píše o „projevu občanské neposlušnosti a výrazu duševní a myšlenkové nezávislosti“ (s. 19) – si dopřávala nezanedbatelná část občanů za takzvané normalizace. Bylo to sice méně riskantní než si obstarávat a číst například exilové časopisy, ale i tak to cosi podstatného o normalizační společnosti vypovídá.

Zaslouží si také ocenit, že autor zařadil do knihy kapitolu, v níž přináší přehled prakticky všech stanic, které ve sledovaném období vysílaly v češtině a slovenštině do Československa – to je velmi dobrá pomůcka pro každého, kdo by se chtěl některým z těchto vysílání zabývat. Opomenuty nezůstaly ani tak efemérní a téměř zapomenuté projekty jako například Rádio Innsbruck. Osvěžujícím nápadem odkazujícím na zmizelé Československo je zařazení stanic vysílajících slovensky, například Rádio Barcelona – Hlas Slovenskej republiky či Za slobodné Slovensko.

Knihou obsahuje i množství drobných, a přitom pozoruhodných detailů dokreslujících celkový obraz RFE coby subtilního „měkkého“ nástroje (*soft power*) americké zahraniční politiky. Tak třeba čtenář zjistí, že mezi zakládajícími členy Národního výboru pro svobodnou Evropu (*National Committee for Free Europe* – NCFE) byli kromě politiků jako Allan Dulles či Dwight Eisenhower například bankéř Frank Altschul, tehdejší prezident vlivné odborové centrály AFL-CIO William Green či vydavatel časopisu *Time* Henry R. Luce.

Jako čtenáři mi chybělo, že jsem se nedověděl víc o provozu automatické telefonní linky do Rádia Svobodná Evropa, která byla zavedena v roce 1985. Při množství telefonátů z Československa – přes osmdesát denně hned po zprovoznění linky (!) – by našince velmi zajímalo, s čím se lidé v tak velkém počtu na RFE obraceli. Jsou-li k dispozici data o obsahu hovorů, nejen prosté počty, je to téma na samostatnou studii, která by mohla přinést i pozoruhodné svědectví o proměně mentality v zemi na úsvitu Gorbačovovy perestrojky.

Stejně tak dávám k úvaze, zda prostor věnovaný v knize snahám Rady svobodného Československa působit na změnu vysílání RFE není nadbytečný. Není citované memorandum rady spíše než dokladem „tlaků, které musela československá redakce RFE uvnitř vyrovnávat“ (s. 167), svědectvím o tom, jak beznadějně byla RSČ v osmdesátých letech už vzdálena realitě? Je dobře, že autor vytěžil i archiv Rady svobodného Československa, ale jaký byl skutečný efekt této kritiky v RFE, respektive nakolik kritika poměrů ze strany RSČ odrážela situaci v redakci? Konvenovala názorově její většině? A disponovala tehdy ještě rada reálným vlivem například na personální poměry v redakci, nebo to bylo jen její zbožné přání?

Autor nastoluje i otázku potenciálního vlivu vysílání Svobodné Evropy na rozhodování politických špiček v Československu (kapitola II.4) a s odvoláním na archivní materiály ÚV KSČ dochází k závěru, že neexistují doklady o tom, že by relace RFE „přímo vyvolávaly nějakou zpětnou vazbu nebo reakci, která by vedla k politickým rozhodnutím“. Je samozřejmě věcí diskuse, jak chápat „přímou reakci“ a zda vůbec bylo něco takového možné. Ale s dovolením bych zde odkázal na jeden ze svých textů o exilových médiích v období normalizace, kde uvádím, že narážky

na činnost mnichovské stanice se objevovaly v ústředním výboru komunistické strany od začátku ledna 1969 při mnoha důležitých debatách, v nichž se postupně utvářely základy normalizační politiky. Názory vysílané Svobodnou Evropou tedy byly součástí vnitrostranických diskusí politického establishmentu a už tím, že se musel vůči nim kriticky vymezovat (byť pouze interně), spoluovlivňovaly jeho rozhodování.¹⁰ Právě v tom spatřuji důležitý aspekt, na nějž nelze zapomínat při posuzování vlivu stanice na normalizační politické elity, a je lhostejné, zda jej označíme za vliv přímý, či nepřímý. Pochopitelně tento vliv nelze nijak exaktně kvantifikovat či prokázat kauzální souvislost mezi vysíláním RFE a rozhodováním československých politiků.

Následující poznámka je spíš formální a vztahuje se k organizaci a soudržnosti textu. Autor vícekrát při výkladu využívá programová schémata vysílání RFE, která komentuje. Jsou to cenné dokumenty a práce se bez nich sotva mohla obejít, začleněním těchto informací do hlavního výkladu ale text místy ztratil na přehlednosti. Asi by bylo prospěšnější, kdyby kompletní denní či týdenní vysílací schémata pro konkrétní období, která měl autor evidentně k dispozici, tvořila součást příloh. V hlavním textu se k nim mohl analyticky vztáhnout a komentovat měnící se akcenty ve vysílání stanice – například s ohledem na proměny politické reality na Západě i Východě dovodit, které pořady se právě zaváděly, rušily či omezovaly a proč. A bylo by také výtečné, kdyby přílohy obsahovaly i původní návrh programového schématu československého vysílání RFE z roku 1950, který vedení stanice předložil tehdejší programový ředitel Pavel Tigríd se slovy, že „propagandistický a politický dynamit“ je skryt ve většině pořadů programového schématu (s. 59). Nanejvýš užitečným počinem je zato publikace seznamu českých a slovenských zaměstnanců RFE, přestože jej autor v úvodní poznámce označuje jako pouze orientační. Pokud by se tématu Rádia Svobodná Evropa chopili i další badatelé, bylo by účelné tohle „Kdo byl kdo v RFE“ umístit v elektronické podobě na web, aby se údaje mohly dále zpřesňovat a doplňovat.¹¹

Knihou o historii československé redakce Rádia Svobodná Evropa Prokop Tomek zaplnil povážlivou mezeru na poli bádání o zahraničním rozhlasovém vysílání do Československa v letech komunistického panství ve střední Evropě. Jeho text bude jistě patřit mezi nezbytné základní průvodce pro každého, kdo by se chtěl tématem RFE v budoucnu zabývat, a najde si nepochybně dost čtenářů mezi dřívějšími posluchači stanice i dalšími zájemci o naše poválečné dějiny.

10 Viz ORSÁG, Petr: „Jak dál?“. Diferenciace československých exilových médií po srpnu 1968 jako výraz proměny exilové veřejné sféry. In: *Historica Olomucensia: Sborník prací historických*, č. 42. Olomouc, Univerzita Palackého 2012, s. 175–192, zejména s. 177 n.

11 O něco takového se před lety pokusilo Československé dokumentační středisko s *Encyklopedií československého exilu po druhé světové válce*. Tento velmi užitečný projekt by potřeboval co nejdříve oživit, neboť mnohé souvislosti u řady jmen brzy nebude možné dohledat.

Recenze

Klopotná cesta exilu k pádu železné opony

Martin Nekola

RAŠKA, Francis D.: *Dlouhá cesta k vítězství: Československá exilová hnutí po roce 1968*. Z angličtiny přeložil Vojtěch Pacner. Praha, Academia 2015, 272 strany, ISBN 978-80-200-2472-5.

V posledních letech se objevilo jen málo kvalitních studií o československém poúnorovém a posrpnovém exilu. Po vlně zájmu v devadesátých letech jako by široké téma ztrácelo atraktivitu. Byť stále mnoho exilových otázek zůstává nezodpovězených a zevrubnou analýzu by si zasloužily aktivity zástupu osobností, dnes se našim politickým uprchlíkům na Západě během studené války soustavně věnuje pouze hrstka badatelů.

O to cennější je kniha čechoamerického historika Francise D. Rašky *Dlouhá cesta k vítězství: Československá exilová hnutí po roce 1968*, vydaná loni nakladatelstvím Academia v edici Novověk. Autor osobně je s problematikou exilu dlouhodobě spjat. Narodil se v New Jersey do rodiny biochemika a lékaře Karla Rašky jr., který byl léta činný v exilových strukturách, především v Československé společnosti pro vědy a umění (*Czechoslovak Society of Arts and Sciences*).¹ Autor, jenž momentálně působí na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy a Anglo-americké univerzitě

1 Detailní přehled činnosti nabízí publikace Miloslava Rechčígl a jr. *Pro vlast: Padesát let Společnosti pro vědy a umění (SVU)* (Praha, Academia 2012).

v Praze, vyrůstal v krajské komunitě, měl možnost z bezprostřední blízkosti sledovat radosti a strasti exulantů, s mnoha osobami, jejichž osudy popisuje, se přímo znal či zná. Jeho práce je výsledkem pečlivého zkoumání osobních sbírek a pramenů v archivech v České republice, Velké Británii, Spojených státech a Itálii. Jedná se o unikátní shrnující studii, jež přichází s řadou zajímavých zjištění o dosud málo známé, poněkud oddělené, možná dokonce paralelní kapitole našich dějin zvané exil. Text byl původně napsán anglicky a vyšel v roce 2012 v New Yorku.² Podobně tomu ostatně bylo i u předchozí Raškovy práce *Opuštění bojovníci*,³ publikované česky s ročním odstupem po anglickém originálu.⁴ Pod vydařeným českým překladem obou knih je podepsán Vojtěch Pacner.

Autor v devíti kapitolách seznamuje s „druhým dechem exilu“, tedy se spolky, organizacemi a osobnostmi, které měly silné slovo v exilové veřejnosti po roce 1968, poté co na Západě přibyla další masivní vlna uprchlíků z Československa, tentokrát vypuzená vpádem vojsk Varšavské smlouvy. Po předmluvě a úvodu se stručným hodnocením reformního hnutí a pražského jara vplouvá Raška přímo do neklidných exilových vod, přičemž nemůže začít jinak než analýzou činnosti Rady svobodného Československa (*Council of Free Czechoslovakia*). Právě vývoji rady od jejího založení 25. února 1949 ve Washingtonu D.C. předními demokratickými politiky, diplomaty, žurnalisty a vojáky, kteří po komunistickém převratu zvolili odchod za hranice, až do roku 1961, kdy se téměř nefunkční, rozložená táhlými spory vedoucích představitelů a postrádající zájem veřejnosti rozpadla na dvě konkurenční organizace,⁵ autor věnoval celou předešlou monografii *Opuštění bojovníci*. Logicky tedy navázal líčením dalšího, spíše neznatelného dění uvnitř rady během šedesátých let až do první poloviny let sedmdesátých, kdy se v ní podařilo nastartovat vnitřní obrodný proces, zakončený ve dnech 28. a 29. září 1974 první schůzí nového, notně omlazeného zastupitelstva. Účastníci zde zvolili i vedoucí funkcionáře, kteří s nepatrnými obměnami úspěšně provedli Radu svobodného Československa až k pádu komunismu. Procesu její reorganizace předcházelo v srpnu 1969 formální usmíření s konkurenčním Výborem pro svobodné Československo a vydání společného prohlášení k prvnímu výročí sovětské okupace. Po osm let navzájem jen stroze komunikující tělesa tím konečně našla společnou

2 RASKA, Francis D.: *The Long Road to Victory: A History of Czechoslovak Exile Organizations after 1968*. Boulder (Colorado) – New York, East European Monographs – Columbia University Press 2012.

3 TÝŽ: *Opuštění bojovníci: Historie Rady svobodného Československa 1949–1961*. Praha, Academia 2009.

4 TÝŽ: *Fighting Communism from Afar: The Council of Free Czechoslovakia*. Boulder, East European Monographs 2008.

5 Od „původní“ Rady svobodného Československa, vedené bývalým pražským primátorem a předsedou národněsocialistické strany Petrem Zenklem, se odtrhlo křídlo kolem Jozefa Lettricha, Josefa Černého, Václava Majera, Štefana Osuského, Arnošta Heidricha a Adolfa Procházky a 9. září 1961 vytvořilo vlastní těleso, Výbor pro svobodné Československo (*Committee for a Free Czechoslovakia*).

řeč, čímž se otevírala cesta k užší spolupráci i možnému znovusjednocení.⁶ Autor tuto drobnou epizodu ani nezmiňuje, nicméně fakt, že čekání na oživení kdysi nadějněho exilového ústředí se podařilo naplnit až na podzim 1974, hovoří za vše. Jak lze vyčíst z korespondence neaktivnějších představitelů nové rady, někdejší hádky kvůli postoji k reformním komunistům, federalizaci Československa, sudetským Němcům, Podkarpatské Rusi či k úloze exilových politických stran, ba ani spory osobního charakteru, které rozvracely konstruktivní jednání, rozhodně nevytizely s odchodem staré garnitury. Bohužel se naopak pravidelně vracely.

Autor v zásadě popisuje novou Radu svobodného Československa jako progresivní platformu, která se jednotným hlasem úspěšně zapojila do helsinského mírového procesu, kampaně za dodržování lidských práv ve východním bloku, a dokonce navázala komunikaci s Chartou 77 a disentem doma. Nepíše však o třenicích sociálních demokratů Radomíra Luži a Jiřího Horáka s národním socialistou a předsedou rady Mojmírem Povolným, o nařčení generálního sekretáře Jaroslava Zicha ze zpronevěry dvanácti tisíc dolarů patřících newyorskému Sokolu, o snaze Martina Kvetka a dalších Slováků dosáhnout paritního zastoupení v orgánech rady a neochotě Čechů na to přistoupit. Výčet epizod dokazující, že atmosféra v radě ani po roce 1974 nebyla ideální, by mohl pokračovat. Tato poznámka ale v žádném případě neslouží coby výtku směrem k autorovi. Je pochopitelné, že po desítkách stran v minulé knize, na kterých popisoval opakované rozklady a pře, často z banálních důvodů, u původní rady v letech 1949 až 1961, se chtěl tomuto nevděčnému údělu tentokrát vyhnout. Na povedeném restartu Rady svobodného Československa měly zásluhu rovněž její zemské výbory mimo Spojené státy, které se postupně zrodily v osmi zemích. Snad by si zasloužily bližší pozornost alespoň tyto výbory v Kanadě (v čele s Rudolfem Fraštackým), Austrálii (František Nový), Velké Británii (Rudolf Václavík) či Švýcarsku (Josef Jíša).⁷

Rada svobodného Československa stále představuje rozsahem své působnosti a množstvím zajímavých osobností, které jí za čtyři desetiletí prošly, velkou badatelskou výzvu a rezervoár témat, který se jen tak nevyčerpá. Centrum československých exilových studií při Univerzitě Palackého v Olomouci a Česká národní budova v New Yorku například disponují dosud stále neprozkoumanými částmi archivu rady, dosud neinventarizované a českými historiky opomíjené zůstávají také objemné osobní fondy dvojice významných členů rady Jiřího Horáka (74 kartony) a Radomíra Luži (200 kartonů).

Následující kapitola Raškovy knihy popisuje okruh spolupracovníků socialistického dvouměsíčníku *Listy*, vydávaného od roku 1971 Jiřím Pelikánem v Římě. Na jeho stránkách se objevovaly politologické studie, analýzy, komentáře, básně, literární kritika, úvahy z pozice moderní evropské levice i cizojazyčné reporty

6 Viz *Libri Prohibiti* (Praha), fond Ladislav Radimský, karton 3, dopis Václava Majera Ladislavu Radimskému z 6. září 1969.

7 Poslední jmenovaný zemský výbor má dokonce vlastní fond, dosud neprobádaný a uložený v Národním archivu v Praze pod číslem 1553 a názvem „Rada svobodného Československa – švýcarská skupina“ (s datací 1985–1990).

o situaci v Československu pro západoevropské čtenáře. Sám Pelikán, mezi roky 1963 a 1968 působící jako ředitel Československé televize, patřil k reformnímu křídlu KSČ a tvářím pražského jara. Po odvolání z funkce byl odsunut do italské metropole v pozici kulturního ataše československé ambasády. Poté se odmítl vrátit zpět do vlasti, požádal v Itálii o azyl a velmi aktivně se zapojil do exilového i místního politického dění. Připomeňme, že vedle italského občanství získal dvakrát (v letech 1979 a 1984) i důvěru voličů při volbách do Evropského parlamentu jako kandidát socialistické strany. Autor využil četných pramenů k Pelikánově činnosti uložených v římském Historickém archivu Poslanecké sněmovny (*L'Archivio storico della Camera dei deputati*), především pak korespondence s nejbližšími spolupracovníky Zdeňkem Mlynářem, Eduardem Goldstückerem, Zdeňkem Hejzlarem, Otou Šikem či Antonínem J. Liehmem. Díky těmto cenným materiálům mohl detailně zanalyzovat počátky neformální Skupiny Listy, ideologickou orientaci i prohlubující se rozepře jejích členů. Reformní komunisté, kteří po srpnu 1968 skončili na Západě, v některých exilových kruzích způsobili poprask. Panovala obava, že sehrají úlohu trojských koní a rozvrátí exil zevnitř. *Listy* navzdory útokům z různých stran ale vytrvale a poctivě plnily roli otevřené tribuny, kde mohla zaznívat pestrá paleta názorů. Osobnost Jiřího Pelikána si zasluhuje bližší pozornost badatelů a lze jen doufat, že se brzy dočkáme vyčerpávající biografie. Prozatím můžeme vzít zavděk nedávno publikovaným českým překladem knihy rozhovorů italského žurnalisty Antonia Cariotiho s Pelikánem, z níž autor také čerpal.⁸

Jen málo osobností budilo v exilu tolik kontroverzí jako novinář Pavel Tigrid. Někteří jej považovali za komunistického špiona, jiní za placeného informátora CIA. Měl v exilové komunitě mnoho obhájců i kritiků, polemiky vedl téměř se všemi, dobré místo v mnichovském Rádiu Svobodná Evropa opustil kvůli sporům s ředitelem československé sekce stanice v New Yorku Ferdinandem Peroutkou, odmítal se nechat svazovat členstvím v organizacích typu Rady svobodného Československa. Aby jeho nadčasové a v mnohém provokativní myšlenky mohly najít cestu k většímu množství lidí, potřeboval vlastní informační platformu. „Tigridovy vize a konflikty“, jak autor celou kapitolu pojmenoval, se samozřejmě odrazily ve čtvrtletníku *Svědectví*, který se poprvé dostal do rukou čtenářům 28. října 1956 v New Yorku. Podzim toho roku se nesl ve znamení dramatických událostí v Maďarsku a s tím souvisela znatelná změna nálad a očekávání exilu, nejen československého, ale i polského, rumunského, albánského, a především maďarského. Exulanti pochopili, že konflikt Západu s Východem, který by, jak doufali, mohl svrhnout komunisty a pomoci jim v návratu domů, se konat nebude. Naopak museli počítat s tím, že ve vyhnanství stráví i několik dalších desetiletí. Tigrid patřil k těm, kteří nevnímali sovětský blok jako neměnný monolit, který je třeba porazit silou, ale spatřoval význam i v sebemenších reformních změnách v jednotlivých

8 Jiří Pelikán – nepohodlný exulant: Rozhovor s Antoniem Cariotim. Praha, Novela bohémica 2015; původní vydání: PELIKÁN, Jiří – CARIOTI, Antonio: *Io, esule indigesto: Il Pci a la lezione del '68 di Praga*. Milano, Reset 1998.

zemích. Na stránkách *Svědectví*, jehož redakce se v roce 1960 přesunula do Paříže (a po pádu železné opony do Prahy), se začaly šířit myšlenky gradualismu, čili zjednodušeně dialogu s reformními komunisty, což bylo protipólem k dosavadní ostře antikomunistické exilové publicistice. Autor popisuje, jaké tento nový přístup vyvolával vášně, a hojně cituje z korespondence zúčastněných. To samé se opakovalo v sedmdesátých letech v případě debaty o odsunu sudetských Němců, která se na stránkách *Svědectví* rozhořela. Detailní nahlédnutí pod pokličku patrně nejvýznamnější a nejvlivnější exilové tiskoviny, jejíž obsah zčásti tvořily i příspěvky zasílané z Československa a jež vytrvale dráždila vedení KSČ a přitahovala pozornost Státní bezpečnosti, patří mezi hlavní přínosy Raškovy knihy. Možná chybí srovnání *Svědectví* s politicko-kulturním časopisem *Kultura*, který od června 1947 co měsíc vydával v Paříži Jerzy Giedroyc a jeho spolupracovníci z polského exilového nakladatelství Instytut Literacki. Tigrid ostatně otevřeně přiznával inspiraci tímto periodikem.

Kapitola nazvaná „Československý exil a Rádio Svobodná Evropa (RSE)“ čítá šestnáct stran, což na tak důležité téma není mnoho, a jistě nelze v tomto rozsahu postihnout vše důležité. Dění v československé redakci je však zasazeno do širšího rámce exilu a vhodně doplňuje ostatní kapitoly knihy.⁹ Velmi záslužná jsou zastavení u Nadace Charty 77 Františka Janoucha, Agentury Palach Press a české skupiny organizace Evropské jaderné odzbrojení (*European Nuclear Disarmament*), kde byl činný pozdější ministr zahraničí Jan Kavan, a konečně u Československého dokumentačního střediska nezávislé literatury Viléma Prečana. V osmdesátých letech, tedy v závěrečné fázi studené války, představovaly zmíněné instituce významná exilová ústředí, byť každé s poněkud odlišným zaměřením a charakterem činnosti.

Do výčtu by snadno mohla být zařazena řada dalších organizací, které by si zaslouhovaly pozornost historiků. Některé autor stručně připomenul v závěrečném seznamu (s. 244–251), nicméně kupříkladu Naardenský výbor a Československý poradní sbor v západní Evropě by vydaly na vlastní publikace. Do přehledu se pochopitelně nemohly vměstnat všechny exilové organizace, ale pokud bychom filtrovali dle významu, spektra aktivit a velikosti členské základny, znatelně zde chybí třeba Svaz československých spolků ve Švýcarsku, Československé národní sdružení v Kanadě nebo Český národní výbor v exilu (od roku 1967 vystupoval pod názvem Evropské koordinační středisko). Doplnit by se jistě dal i velmi praktický a užitečný výčet exilových nakladatelství (s. 223–229).

Rozpačitým dojmem mohou působit rozhovory, či spíše odstavcová shrnutí rozhovorů autora s deseti českými a zahraničními osobnostmi z let 2010 a 2011 (s. 237–243). Bezpochyby v nich zazněly překvapivé informace, dokreslující nebo zcela měnící dosavadní pohled na realitu exilu po srpnu 1968. Možná by se tudíž hodilo zařadit do knihy přepis vybraných částí rozhovorů v plném znění.

9 Čistě na Rádio Svobodná Evropa a význačné Čechy a Slováky v něm se zaměřuje jiná hodnotná publikace z roku 2015: TOMEK, Prokop: *Československá redakce Radio Free Europe: Historie a vliv na československé dějiny*. Praha, Academia 2015.

Kniha Francise D. Rašky *Dlouhá cesta k vítězství* je mimořádně přínosnou příručkou ke studiu exilové problematiky. Otevírá mnoho dveří, některá ovšem ponechává zavřená. Nezbyvá než doufat, že autor bude ve chvályhodném výzkumu pokračovat a brzy představí další plody své práce. Československý exil v tomto ohledu stále nabízí široké možnosti.

Recenze

Románový příběh československého agenta ve strážlivém podání

Prokop Tomek

ŠVELA, Vladimír: *Český krtek v CIA: Cesta Karla Köchera z StB přes americké tajné služby do Prognostického ústavu*. Praha, Prostor 2015, 400 stran + 80 stran fotografické přílohy, ISBN 978-80-7260-320-6.

Případ manželů Köcherových patří k tomu nejzajímavějšímu, co československá Státní bezpečnost po sobě zanechala. Dosud nikdo nedokázal tento spletitý příběh ve všech jeho souvislostech rozvinout. Dosavadní pokusy o jeho zpracování byly co do rozsahu poměrně omezené a založené především na spisové dokumentaci Státní bezpečnosti. Zpravidla šlo jen o kapitoly v knihách věnovaných Státní bezpečnosti či špionáži.

Karel Köcher se narodil 21. září 1934. Již od dětství se ho blíže dotýkaly dramatické události našich dějin. Po březnu 1939 zažil nucený odchod z Bratislavy, kde měl zaměstnání jeho otec, český poštovní úředník. Brzy nato, v době nacistické okupace, prožíval dlouhé roky ohrožení matky kvůli jejímu původu. Ve vzpomínkách vrstevníků pevně zůstal nepřehlédnutelnou osobností, svérázným outsiderem, byť u mnoha spolužáků neoblíbeným.

Od mládí byla jeho životní dráha přitom plná paradoxů. V prvním ročníku gymnázia jej vyloučili ze školy za odstranění Stalinova portrétu. Plánoval ozbrojené útoky proti komunistickému režimu, ostatně do školy chodil s Vladivojem Tomkem, který

byl v roce 1960 za takové akce popraven. V roce 1950 byl dokonce jako člen odbojové skupinky zatčen a krátce vězněn. Přesto vystudoval Matematicko-fyzikální fakultu Univerzity Karlovy. Poté následovaly roky marných pokusů výrazněji se prosadit, provázené dalšími konflikty se státní mocí a s autoritami. V mládí Köcher prokazatelně zastával kritické a aktivní postoje vůči režimu, i když byly jistě také projevem jeho dosud nevyzrálé osobnosti. Nakonec však fakticky rezignoval. Došel k přesvědčení, že hlavou zeď neprorazí a raději využije režimu jako nástroje pro vlastní seberealizaci.

Právě potřeba prosadit se za každou cenu je zjevně hlavním motivem Köcherova života. V roce 1963 se stává z vlastní iniciativy tajným spolupracovníkem Státní bezpečnosti. Po dvou letech se mu daří dosáhnout toho, aby byl i s manželkou Hanou vyslán na misi do zahraničí, oba v roli agentů československé rozvědky. Koncem roku 1965 manželé Köcherovi přijíždějí do Spojených států. Köcher tam začíná spolupracovat s rozhlasovou stanicí Svobodná Evropa, studuje a posléze v roce 1972 uspěje ve snaze získat práci analytika v Ústřední zpravodajské službě (CIA). Zaujímá tím vrcholně atraktivní pozici nejen pro československou rozvědku, ale i sovětský Výbor státní bezpečnosti (KGB).

Přesto archivní dokumenty zachycují vracející se rozporné pocity v centrále československé rozvědky, kde si vlastně nebyli celou dobu jisti, zda Köcher nepřešel na druhou stranu nebo svou spolupráci s StB zkrátka neukončil. Při rozhovorech s Vladimírem Ševelou Karel Köcher potvrdil, že znovu a znovu váhal, na kterou stranu se má postavit. Tento proměnlivý vztah trval až do roku 1984, kdy oba manželé v New Yorku zatkli agenti Federálního úřadu vyšetřování (FBI). Ani americká strana ale neměla zcela jasno, jak se zatčenými špiony naložit, a po zjevných právních chybách je nakonec vyměnili 11. února 1986 na Glienickém mostě v Berlíně.

Život agenta ve výslužbě v Československu se stal na konci osmdesátých let už přece jen snazším, než tomu bylo dříve v jiných případech. Karel Köcher nenarážel na bdělé kádrováky jako jeho předchůdci a dostal solidní umístění do legendární a ojedinelé instituce té doby, pražského Prognostického ústavu.

Příběh manželů Köcherových je strhující, a přitom zcela reálný. Vladimír Švela jej zpracoval důvěryhodně, mimo jiné díky tomu, že nerozvíjí nepodložené hypotézy a nevnucuje jednoznačné závěry. Nesnaží se vytvářet barvitý obraz za každou cenu. Kniha je silná i tím, jak ukazuje zmíněnou nejistotu Státní bezpečnosti ohledně skutečné Köcherovy role. Komunistická tajná policie se snažila prezentovat jako všudypřítomná a vševědoucí, ovšem je zjevné, že hodně událostí a faktů, na nichž měla eminentní zájem, neměla šanci v reálném životě bezpečně ověřit, zejména v zahraničí. Vylíčený příběh působí opravdově i tím, že Karel Köcher byl vlastně velice „nepravděpodobný“ špion. Jeho hlavní zbraní byla inteligence, sebevědomí a schopnosti. Současně měl mnoho vlastností, kterými své okolí iritoval či deptal. Byl těžko ovlivnitelný, cholerický, příliš výrazný a jeho jednání bylo nepředvídatelné. Pro tajnou misi tak byl zdánlivě nevhodný. Právě to se ale po jeho odhalení ukázalo jako skvělé krytí. Nikdo z jeho známých v USA totiž něco takového nečekal. O jednání Karla Köchera platí snad jediné, totiž že vždy hrál především za sebe.

Köcherův život je jednou z barvitých ilustrací bouřlivých dějin druhé poloviny dvacátého století. Jako by se stále setkával s někým nebo něčím významným. To je ale asi důsledek toho, že líčení v knize je logicky zhuštěno na klíčové události. Dokonce

i samotná tvář hlavního aktéra je až neuvěřitelně výrazná. Připočteme-li k tomu osobnost krásné manželky a souputnice ve špionážním údělu, jako jeden z hlavních dojmů se vnučuje, že nejnepravděpodobnější příběhy píše život sám...

Köcherův příběh není ale nějakou kuriozitou, knížkou o jednom českém „nej“ – tedy o agentu, který to dotáhl skutečně mimořádně daleko. Je to také sonda do života jedné generace, která to neměla jednoduché. Její příslušníci, kteří sympatizovali s komunisty, byli příliš mladí na to, aby aktivně utvářeli převrat v roce 1948 a následné čistky, maximálně se na tomto dění jen podíleli. Poté si museli hledat životní cestu v režimu, který měl značně úzké mantinely. Mnozí z nich prožili stalinistické mládí a pak prozření, jako třeba Rita Budínová-Klímová. Köcherovi současníci, kteří nesdíleli revoluční ideály, někdy přímo a ne zcela promyšleně bojovali proti novému režimu, jako třeba zmíněný spolužák Vladivoj Tomek, nebo odcházeli do exilu, aby se odtamtud snažili ovlivnit situaci doma, jako v redakci Svobodné Evropy působící novinář Petr Příbík (pod pseudonymem Petr Langer), případně si stáli za svými názory a pokoušeli se kolem sebe vytvářet alternativní prostředí smysluplné existence, jako třeba Václav Havel. Karel Köcher byl pak jedním z těch, pro něž důležitější než názory nebo postoje byla vlastní kariéra.

Jeho příběh ovšem navozuje otázku, jak se vyrovnat se zmařenými životy, které padly této kariéře za obět. Pozice, které Köcher v CIA dosáhl, byla relativně vysoká, zejména s přihlédnutím k tomu, že přišel do Spojených států jako cizinec z komunistické země. Rada informací, které předal Státní bezpečnosti, ale i KGB, měla nepopíratelnou hodnotu. A nebyly to jen informace o struktuře či provozu CIA, ale hlavně o konkrétních lidech, jejich akcích a stycích. Köcherovy zprávy pak v důsledku vedly k tragédiím a temným koncům. Nešlo tedy jen o nějakou špionážní hru. Stojí kariéra za takovou cenou?

S tím souvisí již naznačená otázka individuální motivace. Co má dělat nadaný a ambiciózní člověk, kterého dané poměry nutí paběrkovat? Nemůže využívat plně své možnosti a schopnosti, pokud přitom nechce zavírat oči nad tím, co se děje kolem něj. Jednou poměrně lákavou, avšak riskantní možností bylo přidat se na stranu současné moci, stát se jejím nástrojem, a pak ji využít, či přímo obelstít. To se Köcherovi povedlo, když se dostal s pomocí československého režimu za hranice a bral od něj pak peníze. Kariéra ve Spojených státech byla pak jen jeho dílem, s tím mu Státní bezpečnost nemohla pomoci, pouze mu umožnila tuto cestu nastoupit.

Příběh se odvíjí také kolem otázky volby, kterou sám Köcher dlouhodobě řešil. Váhal, zda má opravdu za oceánem plnit své pověření a poskytovat informace Státní bezpečnosti, a tak se třeba i pomstít Američanům, jimž údajně zazlival lhostejnost k osudu jeho země, anebo zda má využít StB jen jako nástroj k emigraci, aby si mohl založit život na novém základě. Později zase řešil dilema, zda má svou identitu prozradit Američanům, a tak trochu riskantně přejít na druhou stranu, anebo zůstat loajální k Praze a Moskvě, s rizikem budoucího odhalení. A nezodpovězená zůstává otázka, čemu věřil tehdy a čemu dnes.

Z knihy Vladimíra Ševely ale plynou i otázky, které směřují k tajným službám na obou stranách bývalé železné opony. Jak mohla Státní bezpečnost vybrat a aparát rozvědky akceptovat za spolupracovníka člověka s tak nevhodnými vlastnostmi? Jak se poté mohl takový člověk stát agentem a být vyslán do zahraničí? A na druhé straně, jak probíhal

výběr a prověrky spolupracovníků v Ústřední zpravodajské službě? Proces prověřování byl zjevně příliš jednoduchý, Američané především nedokázali vyřešit problém s absencí informací o tom snad nejdůležitějším, totiž o dřívějším životě svého adepta za železnou oponou. V CIA panovala jak treštuhodná důvěra, tak přílišné spoléhání na vědecké metody, jako byl výslech na detektoru lži.

Na čtyřech stech stranách Ševelovy biografie je shromážděno nesmírné množství faktů, získaných nejen studiem materiálů Státní bezpečnosti, ale často také z rozhovorů a dotazováním svědků. Vladimíru Ševelovi se podařilo najít a oslovit Köcherovy spolužáky a vrstevníky z padesátých let i známé a sousedy ve Spojených státech. Mnohá místa dění přitom navštívil a mohl si tak sám ověřit realnost některých událostí. Získaná svědectví autor průběžně a systematicky konfrontuje s písemnými dokumenty. Čerpal přitom z úředních i osobních archivů, z odborné i memoárové literatury, z článků, internetových médií, dokonce i filmů. Své úvahy a závěry tak viditelně staví na faktech a příběh, který vypráví, tím nabývá uvěřitelné podoby.

Radu rozhovorů vedl autor v letech 2011 až 2015 také s hlavním aktérem knihy. Nevyhýbal se přitom nepopulárním a temnějším momentům jeho životního příběhu, do nichž bývalý agent zřejmě leckdy neměl zájem vnést jasné světlo. To byl jistě základní materiál, od něž se odvíjela poctivá snaha kriticky posoudit Köcherovu interpretaci událostí, často dodnes nejasných a neověřitelných. Nejpozoruhodnější na seznamu pramenů je ale úctyhodný výčet osobních rozhovorů, telefonátů a e-mailové korespondence s desítkami lidí kolem Köcherových. Právě díky této metodě, která je Ševelovi jako publicistovi samozřejmě blízká, docílil plastičnosti a důvěryhodnosti předložené verze událostí. Samozřejmě i spolehlivost svědectví po mnoha desetiletích má své limity, ovšem důležité je, že se často vzájemně potvrzují.

V některých částech knihy se záplava faktů valí takovým proudem, že se téměř nedá vstřebat. Lepší orientaci při četbě by napomohly odkazy na prameny. Na druhou stranu ale valnou část zdrojů tvoří rozhovory či e-mailová korespondence z archivu autora, což je pro zájemce stejně nepřístupný materiál. Zato s dalším významným okruhem pramenů, který tvoří svazky Státní bezpečnosti, se čtenář může (alespoň zatím) seznámit bez omezení v Archivu bezpečnostních složek. S tímto typem dokumentů se pojí asi jediná formální výtka: v přehledu archivních pramenů autor uvádí čísla všech vyjmenovaných svazků jako čísla registrační. Všechna šestimístná čísla a čísla spisů označená písmenem „V“ (vyšetřovací) jsou ale čísla archivními. Kromě přehledu pramenů a literatury vážnějšímu zájemci o téma pomůže alespoň jmenový rejstřík.

V neposlední řadě je třeba zmínit i rozsáhlou obrazovou přílohu. Kvalitní fotografie pocházejí nejen z Archivu bezpečnostních složek, ale i z osobního archivu Karla Köchera. Obrazová dokumentace umožňuje také nahlédnout blíže do prostředí československé rozvědky. Knihu pak uzavírá doslov historika Igora Lukeše, který se zamýšlí právě nad již naznačenou morální dimenzí tajné spolupráce a zrady.

Knihy Vladimíra Ševely je skutečně ojedinělým příspěvkem k poznání a pochopení života společnosti druhé poloviny dvacátého století v Československu. Není to dáno jen tématem, ale hlavně mimořádným vkladem nashromážděných poznatků a jejich střízlivým zpracováním.

Recenze

Hledání Václava Chaloupeckého

Antonie Doležalová

DUCHÁČEK, Milan: *Václav Chaloupecký: Hledání československých dějin*. Praha, Karolinum 2014, 515 stran, ISBN 978-80-246-2482-2.

Historik Václav Chaloupecký (1882–1951) je do značné míry opomíjenou osobností – v Čechách přehlížen, protože zásadní roky své kariéry strávil na Slovensku. Na Slovensku odmítán pro svůj výklad slovenských dějin. V historiografii zapomenut, protože jeho texty jsou dnes již zastaralé. Milan Ducháček bere všechny tyto okolnosti v úvahu a na více než pěti stech stranách knihy načrtává svou interpretaci této v mnoha ohledech komplikované osobnosti.

Ducháčková kniha má originální formální rysy. Rozdělena je do čtyř chronologicky řazených kapitol se závěrem. Kapitoly se dále vnitřně člení na podkapitoly, přičemž každá z nich je vedle vlastního názvu opatřena podtitulem sumarizujícím její obsah. K tomu autor přidává subjektivní, ale povaze textu odpovídající vymezení období (například „zlatá doba c. a k. gymnázií“) nebo dějiště („česká cesta“, „za školou“), ve kterém se podkapitola odehrává, a navíc tři další charakteristiky v podobě „erbovního“ zvířete, rostliny a symbolu. Na začátku každé podkapitoly jsou také předloženy čtyři otázky, na které má její text hledat odpovědi. To vše platí s výjimkou první podkapitoly úvodní kapitoly.

První kapitola, nazvaná „Z anarchisty knížecím archivářem“, se věnuje rodinným kořenům Chaloupeckého a jeho studijním letům. Barvitě a do velkých detailů

popisuje prostředí, ve kterém se Chaloupecký pohyboval, spolužáky, kolegy a učitele, se kterými se v té době seznámil, a také studijní výsledky mladého adepta historie.

V druhé kapitole „Kde žije bratr můj...“ sledujeme téměř krok za krokem osudy zralého historika a ambiciózního státního úředníka, jemuž bylo v době vzniku republiky šestatřicet let, a jeho potýkání se zásadními profesními výzvami: s centralizací slovenského archivnictví a archivní odlukou s Maďarskem, založením historického semináře na Univerzitě Komenského v Bratislavě a budováním vlastní akademické kariéry, ale také s kontroverzemi se slovenskými kolegy, politickou reprezentací, veřejným prostředím a s vlastními ambicemi.

Třetí kapitola už svým názvem „Má láska patří středověku a gotickému Janu z Dražic“ napovídá, že se soustředí na klíčové Chaloupeckého práce a texty. Zároveň však nenechává stranou ani vztahy mezi Chaloupeckým a dalšími českými a slovenskými historiky v kontextu situace v tehdejší československé historiografii během Chaloupeckého působení na Slovensku i poté.

Na pražské angažmá Václava Chaloupeckého po rozpadu Československa se soustředí čtvrtá kapitola „Boj o Pekařovu stolicí“. Jeho osudy sleduje až k hořkému konci pouze trpěného řádného profesora na filozofické fakultě, akademika téměř neschopného pracovat a psát, starého muže bojujícího s novými lokálními rádoby elitami o rodný dům ve východočeských Dětenicích.

Kniha je to obsáhlá, detailní, čtivá. Seznam literatury obdivuhodný, poznámky pod čarou informačně bohaté a nepochybně užitečné pro řadu dalších badatelů. Jsou zde obsaženy skvělé popisy fungování oboru v Chaloupeckého době (například s. 137–139, 237, 279–281, 350 n.) včetně praxe recenzního řízení v *Českém časopise historickém* (s. 239, pozn. 494), vztahů učitelů a žáků (s. 141–143) či vydavatelských potíží (s. 166). Je vůbec možné říct něco kritického o této knize, která získala Cenu Česko-slovenské komise historiků za rok 2013?

Psaní biografie se dá bez nadsázky označit za metu historické práce. Podle toho, jaké otázky a cíle si autoři kladou, máme obvykle co do činění s jedním z následujících tří typů biografii. První, převažující typ se soustředí pouze na popis života a díla příslušné osobnosti. Druhý typ usiluje vedle popisu životních peripetií a tvorby také autorovo dílo analyzovat. Konečně třetí typ mnohdy popis života a díla téměř přeskakuje nebo jej považuje pouze za hrací pole, na němž se odvíjí porozumění dílu, jeho autorovi coby jedinámu aktérovi v siločarách proměnlivých vztahů, faktorů a vlivů – a také době, ve které žil a jež tvořila horizont jeho možností a usilování. Domnívám se, že jde o stupnici vzestupnou, prokazující schopnosti, erudici i míru literárního talentu konkrétního autora.

Kniha Milana Ducháčka si klade za cíl nikoli napsat životopis historika, ale postihnout, jak se proměny životního zakončení promítly do jeho díla. Autor tak jednoznačně míří k třetímu typu biografie. Chaloupeckého vrstevnatá osobnost i komplikovaná životní pouť stejně jako jeho doba – plná událostí a zvrátů – jsou pro takový záměr jako stvořené. Podle mého názoru však autor cíl nenaplní, a to z několika důvodů: Chaloupeckého aktivity nejsou dostatečně zasazeny do dobového kontextu, interpretace jeho díla překračuje meze popisnosti jen v několika pasážích a více než analýzou je chronologickým popisem, a kniha také vykazuje řadu formálních pochybení, která komplikují četbu.

Tato formální pochybení jsou trojího druhu. První plyne z nejistoty, na jakou skupinu čtenářů při psaní autor myslel. Dnes už v českém prostředí biografie nevznikají na ideologicky motivovanou objednávku, naopak se od nich očekává, že budou čtenářsky atraktivní – a to znamená, že vyjdou svému čtenáři do určité míry vstříc. Autor si ale musí ujasnit, pro koho vlastně píše: pro úzkou skupinu historiků, kteří se zabývají dějinami historiografie? Pro větší okruh historiků, kteří se věnují českým a slovenským dějinám? Nebo pro širokou zdejší čtenářskou obec, známou svým zaujetím pro historická pojednání? Tato nejasnost provází celou knihu a způsobuje, že to, co ji ztraktivňuje a otevírá široké čtenářské obci, ji zároveň vrhá zpět pouze ke znalcům. Tak například výše zmíněná vymezení a otázky u každé podkapitoly čtenáře skvěle vtahují do děje a přímějí číst dál. Bohužel ale obsahy jednotlivých podkapitol ne vždy tomuto lákadlu dostojí. Ponechme stranou, že názvy některých kapitol mohou být pro čtenáře matoucí. Čtenáři mohou mít problém i s porozuměním některým charakteristikám podkapitol. Ne každý si třeba dokáže dosadit pod heslo „zlatá doba c. a k. gymnázií“ ten obsah, který má autor na mysli. A také musím konstatovat, že ne všechny otázky položené v úvodu ke každé podkapitole jsou pak v textu zodpovězeny.

Druhé úskalí pro čtenáře představuje přehršle jmen, která se v knize vyskytují. Začne se ztrácet už ve spleti členů Chaloupeckého rodiny i kolegů, rekordní jsou pak čtyři řádky na straně 76, kde se objeví pět nových jmen, vlastně pro celý příběh nakonec nedůležitých. Vzhledem k tomu, že se jedná o biografii, by bylo také vhodné alespoň některé fotografie v popisce datovat (samozřejmě pokud je to možné určit, jako třeba v případě předávání čestného doktorátu politikovi Milanu Hodžovi).

Třetím formálním nedostatkem je opakování vět z hlavního textu v poznámkách, případně naopak (typicky v kapitole o rodinných kořenech Chaloupeckého). Nevadí, že se autor opakovaně vrací k témuž tématu, ale chybou je, když je neotevírá z jiného úhlu pohledu a pouze přidává další fakta, popřípadě nový pramen informací (srv. například poznámku 254 na straně 172 a poznámku 114 na straně 134 – obě se týkají Chaloupeckého profesury). Některé citace se opakují, dokonce i tenkrát, když jsou uvedeny u jiných autorů (například na straně 386 autor cituje znovu celé pasáže z Chaloupeckého textu, který už předtím jinde citoval Jaroslav Čechura, a v poznámce 46 na straně 265 tuto skutečnost Ducháček dokonce připomíná). Každému autorovi se stane, že po několikaletém ponoření do výzkumu a psaní není schopen vnímat v textu duplicitu, opakující se věty, ba ani celé pasáže. Ale od toho je přece redaktor. Takže se chce ptát, co v případě této knihy dělal redaktor?

Zásadním obsahovým problémem Ducháčkovy práce je podle mého názoru nedostatečné zasazení života a díla Václava Chaloupeckého do historického kontextu. Chaloupecký se sice převážně pohyboval v akademickém prostředí, které je vylíčeno barvitě a mnohdy do velkých detailů, ale jako aktér v období převratných změn by měl být v knize s těmito dějnotvornými procesy také konfrontován. Chaloupecký stejně jako celá vědecká sféra nežil ve vzduchoprázdnu. Uvedu několik příkladů na dokreslení této výtky.

Typické je líčení úřednických ambicí Václava Chaloupeckého bez ohledu na širší souvislosti. Na desítkách stran autor popisuje jeho působení na pozici inspektora slovenských archivů a knihoven. Této funkce se ujal bezprostředně po válce, v hlavním

městě východní části republiky, které se bolestně měnilo z Prešpurku na Bratislavu. Zcela přitom chybí nástin kontextu této proměny: hranice nového státu ještě nebyly definitivní, probíhala měnová reforma, rozjížděla se nostrifikace a repatriace kapitálu, připravovala se pozemková reforma, a především, československé delegace sváděly ve Versailles a Ženevě boj o to, zda se Československo stane vítěznou, nebo poraženou zemí – hrálo se o válečné dluhy a reparace. Vedle toho archivní rozluka s Maďarskem nemohla být samozřejmě žádnou vládní prioritou, nýbrž zcela okrajovou záležitostí. Lze jistě obhajovat autora, že to jsou notoricky známé a mnohokrát opakované věci. Ale z jeho interpretace tohoto Chaloupeckého životního období není zcela patrná historikova reflexe celé situace a vlastní pozice v ní, případně její iniciační význam pro jeho další kroky a jednání. Na základě četby Ducháčkovy knihy se Chaloupecký jeví jako byrokrat, který chce vtisknout důležitost své misi, protože to zvyšuje jeho vlastní prestiž. Jako historik si snad Chaloupecký ale musel uvědomovat, že rozdělení archivů více problémů vyvolá, než vyřeší.

Podobně nekontextuálně autor vykládá situaci slovenského školství. Opakovaně mluví o podfinancování slovenských vysokých škol, nedozvíme se ale, v jakém smyslu – zda vzhledem k financování školství v českých zemích, nebo vzhledem k jiným rozpočtovým kapitolám. Toto zásadní tvrzení se dokonce ani jasně neopírá o prameny (nejprve se objevuje na straně 154, teprve na straně 162 v poznámce 220 je naznačen možný zdroj informací).

Když Ducháček přibližuje Chaloupeckého životní styl, slabé vysvětlení dobového kontextu brání v pochopení skutečného postavení a soukromého života českého profesora v Bratislavě. Na jedné straně totiž autor píše, že se česká elita chtěla vyhnout demonstraci své nadřazenosti v duchu uherské šlechtické tradice (s. 177) – ostatně prý ani Chaloupecký nedisponoval dostatečným kapitálem pro takový život – na straně druhé se ale dozvídáme, že bydlel v luxusní vile, v době nejhlubší hospodářské krize si pořídil auto, měl v domácnosti služku. Bohužel ani informace o tom, že vilu při svém odjezdu ze Slovenska dobře prodal, nemá žádnou vypovídací hodnotu, protože nevíme, za kolik vilu pořídil, zda ji zaplatil sám a jaká byla kupní a prodejní cena v reálných číslech (s. 250).

Druhé zásadní úskalí představuje analýza a interpretace Chaloupeckého díla a celého jeho působení v akademických strukturách, ať už na Slovensku, nebo v Čechách, respektive v Československu. Interpretace díla je nelehký úkol, a autor se musel navíc vypořádat s proměnlivostí Chaloupeckého kariéry. Ducháčkova interpretace Chaloupeckého je ale více vyprávěním než analýzou. Navíc výborné a čtivé pasáže, v nichž dokázal jako by poodstoupit od pramenů a vyjádřit svůj názor (jaké vzrušení musel například cítit při odhalování propletených profesionálních i osobních vztahů Chaloupeckého a jeho slovenského kolegy Daniela Rapanta!), se střídají s úseky, v nichž se klopotně archivářsky vypořádává se sledem událostí, příčin a následků. Ty jsou navíc místy „zaneseny“ opakovanými citacemi a reprodukováním celých archivních dokumentů, jak už o tom byla řeč. Ducháčkovo „schovávání“ za prameny má dva negativní důsledky: jednak ubírá knize na čtivosti, jednak by čtenář musel studovat tytéž prameny a číst tytéž Chaloupeckého texty, aby mohl sledovat Ducháčkovy argumenty. Jinak řečeno, od biografie Chaloupeckého neočekáváme, že dostaneme vyčerpávající

odpověď na otázku, jaký byl zrod slovenského či československého národa nebo jaký byl vztah Maďarů ke Slovákům ve středověku, ani popis toho, co přesně o tom napsal Chaloupecký, ale spíše očekáváme objasnění základů jeho historického myšlení, metodologických postupů a teoretických konceptů, o něž se opíral. Očekáváme odpovědi na otázky, jaká témata Chaloupecký otevíral a k jakým se vracel, jakým vlivům přitom podléhal a kdo ho inspiroval, jak se měnily jeho názory v čase, které události ho formovaly a v jakém smyslu, které knihy a kteří kolegové ho usměrňovali, ale také co ho znepokojovalo, čím se trápil a nakolik dokázal držet prst na tepu doby. Nechal se vláčet děním a svými ambicemi, anebo zůstával stát pevně na svých pozicích a ovlivňoval jiné? V jakých vlivových a mocenských strukturách se pohyboval a jaké události ho semlely? Jaký byl jeho skutečný vliv na dobovou historiografii a její další vývoj?

Odpovědi na tyto a podobné otázky v knize bohužel postrádám. Tak v druhé podkapitole úvodní kapitoly (Gollovým žákem a knížecím lokajem) jsem se nedočel, jestli Chaloupecký sám sebe považoval za lokaje v knížecích službách, nebo na něj takto pohlížela knížecí rodina, případně zda se jako lokaj skutečně choval. Chybí vysvětlení, o jakou specializaci mu šlo v Pekařově či Šustově semináři. Autor například píše, že v době studií se pod vlivem Josefa Pekaře zrodil jeho zájem o hospodářské a sociální dějiny, na což usuzuje ze seminární práce o biskupovi Janu IV. z Dražic, obsahující analýzu biskupských statků. Znovu se k hospodářským dějinám vrátil až v textu z roku 1925, i když šlo spíše o historickou geografii (s. 223), Ducháček ale naznačuje inspiraci Bedřichem Mendlem. Když sám Chaloupecký píše, že žil vždy především pro vědu, a pokukuje po Univerzitě Komenského (druhá kapitola, druhá podkapitola), zůstává nezodpovězena otázka po předpokladech vědecké práce. Jeho korespondence s žáky (především s Danielem Rapantem) vybízí k zamyšlení nad zodpovědností učitele vůči studentům, Chaloupeckého výklad slovenské otázky nutí ptát se po účtě k historické pravdě a jeho vztah k Milanu Hodžovi nebo některým kolegům zase vylouvá otázky po lákadlech moci a rivalitě mezi tehdejšími historiky. Přitom například proměny vztahů mezi Chaloupeckým a Hodžou popisuje autor velmi pozorně, považuje je dokonce za jakýsi lakmusový papírek Chaloupeckého pozice na Slovensku. Prostor věnuje také korespondenci Chaloupeckého s prezidentem Masarykem (s. 232–238), už ale nesleduje, jak Masarykova osobnost ovlivnila jeho názory a postoje. V souvislosti s ústředním tématem knihy, vyjádřeným i jejím názvem, se nedozvíme, jak skutečně hluboký byl Chaloupeckého zájem o slovenské dějiny. Jsme přitom na rozpacích, když ve své korespondenci psal o Slováci bez kultury (s. 181), vládných obrazů a velkých dějin (s. 185) nebo když si jinde povzdychne „Slovák, a vědecky činný!“ (s. 140), když se o samotném Slovensku vyjadřoval nelichotivě a drobné příspěvky do ČČH uvozoval větou: „Posílám něco tu z orientu.“ (s. 180) Nenašel si prostě jenom pole, které bylo volné? Jinak řečeno, nezabýval se slovenskou otázkou jenom proto, že volná byla profesura v Bratislavě?

Ani popis soukromého života Václava Chaloupeckého neumožňuje hlubší vhled do jeho myšlenkového vývoje. Některé momenty autor rozebírá velmi detailně, jiné odbývá jednou větou – třeba o podstatě Graves-Basedowovy choroby paní Chaloupecké asi běžný čtenář nic neví, a tak nepochopí, jaké komplikace mohla způsobovat v rodinném životě i Chaloupeckého akademické práci. Vlastně s celou každodenností

své ústřední postavy se autor vypořádal v poznámce 270 odkazem na Chaloupeckého osobní korespondenci.

Jistě, Chaloupeckého životní zkušenost je jedinečná a neopakovatelná, ale úděl historika, poměr mezi učiteli a žáky, vztahy mezi kolegy, vydavatelské praktiky, plagiátorství, odolávání či podvolování mocenským nárokům jsou stále znovu se opakující výzvy, které stojí před každým historikem, či obecněji vědcem. A příkladů volajících po zobecnění přinesl Chaloupeckého život bohatě: recenzní řízení v *Českém časopise historickém*, vztah k mladému slovenskému historikovi Danielu Rapantovi, „kuffíkoví profesoři“, přejíždějící mezi Prahou, Brnem a Bratislavou, postupy při habilitacích a profesurách (včetně neobyčejně pružně vyřízené vlastní Chaloupeckého profesury), to vše volá po širší analýze a reflexi.

Ducháčkova kniha tak není příliš o tom, jak Václav Chaloupecký hledal odpověď na otázky, které kladl minulosti, a jak hledal sám sebe, ale spíše, jak hledal Milan Ducháček Václava Chaloupeckého. Což v žádném případě nesnižuje hodnotu ani čtivost knihy. Otázkou jenom je, jakého Chaloupeckého našel. Dočteme se, že nebyl metodologicky na výši (s. 403), do některých témat se pouštěl bez znalostí i dostupných pramenů (osídlení Slovenska), některých témat se ujímal způsoby, které už soudobá historiografie považovala za zpozdilé (příspěvky v kolektivních pětisvazkových dějinách světa *Tvůrcové dějin*), a používal pojmy – včetně svého klíčového pojmu „československé dějiny“ – bez reflexe. To překvapí, když to byl profesor historie, vědec z povolání.

Na straně jedné v knize vystupuje Chaloupecký se sklonem k polemice a s přezíravým postojem k názorům byt poučených laiků. Na straně druhé je zde Chaloupecký citován, že smysl historikovy práce spočívá v psaní textů určených laické veřejnosti, protože to dává historikovi možnost spoluutvářet kolektivně sdílený obraz minulosti (s. 302). Je tedy správný ten obraz Chaloupeckého, že to byl člověk kariéry, který za první republiky hledal kontakty, aby získal místo, profesuru, vilu, a po válce neváhal využít styky s komunisty, aby si udržel místo nebo dům? A že nebyl příliš vědecky zdatný, choval se povýšeně a přezíravě vůči svým slovenským kolegům, uměl dát a dával dočteně najevo své uražení?

A konečně je tu otázka Chaloupeckého odkazu, jeho „druhého života“ v československé historiografii. Z Ducháčkovy interpretace by se mohlo zdát, že není žádný. Nicméně poznámka 369 na straně 205 skrývá cennou informaci, že dnešní mapa osídlení středověkého Slovenska v jádru odpovídá tezí Chaloupeckého z roku 1923, kdy se jenom „intuitivně zahleděl do krajiny a do mapy“. A jestliže potom komunistická historiografie využívala jeho práci, aniž by ho citovala, je to přece také doklad zajímavějšího odkazu Václava Chaloupeckého, než by se mohlo na první pohled zdát. A vypovídá to i mnohé o kontinuitě v oboru.

Přes kritické připomínky, které jsem zformulovala v této recenzi, je třeba zdůraznit, že nepochybně neexistuje nikdo, kdo by znal dílo Václava Chaloupeckého lépe než Milan Ducháček. Základem jeho knihy je disertace, a lze tedy více než doufat, že mety analytické biografie, která si neklade za cíl napsat pouze životopis významné nebo zajímavé osobnosti, nýbrž zachytit ji v jedinečných siločarách času, prostoru a lidských osudů, je v jeho silách. Erudici profesionálního historika i literární talent tento mladý autor už prokázal.

Recenze

Čím vším jsou dějiny filmu

Alena Šlingerová

SKOPAL, Pavel: *Filmová kultura severního trojúhelníku: Filmy, kina a diváci českých zemí, NDR a Polska 1945–1970*. (Filmová knihovna, sv. 3.) Brno, Host 2014, 308 stran, ISBN 978-80-7294-971-7.

V edici Filmová knihovna nakladatelství Host vyšly dosud dvě monografie, jež nahlížejí film v širších historických souvislostech skrze režisérské osobnosti Gustava Machatého a Ladislava Helgeho.¹ Třetí svazek této edice, kniha Pavla Skopala *Filmová kultura severního trojúhelníku*, namísto biografického východiska uplatňuje teritoriální vymezení. Zaměřuje se na Československo, Německou demokratickou republiku a Polsko, tedy země představující v geografii poválečné Evropy a strategii sovětského řízení takzvaný severní trojúhelník (jako jižní trojúhelník se pak označují Bulharsko, Maďarsko a Rumunsko). V úvodu knihy autor tento výběr přesvědčivě obhajuje, včetně omezení československé linie bádání na české země. Je zřejmé, že při zaměření a hloubce Skopalovy práce představuje filmová kultura Slovenska „čtvrtou stranu trojúhelníku“, kterou bude účelnější zkoumat v jinak nastaveném

1 HORNÍČEK, Jiří: *Gustav Machatý: Touha dělat film. Osobnost režiséra na pozadí dějin kinematografie*. Brno, Host 2011; BILÍK, Petr: *Ladislav Helge: Cesta za občanským filmem. Kapitoly z dějin československé kinematografie po roce 1945*. Brno, Host 2011.

rámci. Také výběr období mezi lety 1945 a 1970 je logicky opodstatněný a umožňuje rozvinout ucelený obraz paralel i kontinuity.

Pavel Skopal se československé kinematografii po roce 1945 v kontextu východního bloku věnuje dlouhodobě.² Jsou mu vlastní přístupy „nové filmové historie“, které oprostují psaní o filmu od tradičních kategorií a periodizací a obracejí badatelskou pozornost například k ekonomickým aspektům filmového průmyslu nebo k problematice distribučních mechanismů a diváctví. Výzkumy tohoto druhu obnášejí řadu interdisciplinárních přesahů a nutnost pracovat s velice rozmanitým materiálem. Autor ve spolupráci s dalšími badateli podnikl rozsáhlý průzkum v archivech v České republice, Polsku, Německu, Spojených státech, Maďarsku a Rusku. Výsledky archivního bádání kriticky a organicky propojuje s poznatky z jiných zdrojů, jimiž jsou mimo jiné svědectví pamětníků, dobový tisk či charakteristiky konkrétních snímků. Pracuje též s desítkami odborných publikací. Čerpal z některých vlastních publikovaných textů a dlouhodobějších výzkumů, aniž by však vytvářel sborník. Spíše se mu tak podařilo přiblížit proces bádání a rozvinout nad sledovanými jevy diskusi. Důležité jsou v této souvislosti průběžné odkazy na webové stránky výzkumných projektů o filmové kultuře, kde lze najít množství dalších dat, dobových programů kin a výsledků orální historie, které by nebylo možné v knize kompletně reprodukovat.

Filmová kultura severního trojúhelníku představuje výzkum na třech rovinách, kterým odpovídá dělení knihy do tří samostatných, i když souvisejících částí. První je věnována kulturním transferům, a to jak v rámci severního trojúhelníku, tak v interakci se Sovětským svazem a ostatními zeměmi východního bloku na jedné straně a s kapitalistickými zeměmi na straně druhé. Dominuje tu problematika koprodukcí, rozkrývající skrze dobové synchronizační tendence podobnosti a rozdíly mezi jednotlivými produkčními systémy. Podnětná jsou i další dílčí témata, mezi nimi takzvané konference filmových pracovníků socialistických zemí, v jejichž průběhu se zrcadlila snaha SSSR o „kulturní diplomacii“.

Ve druhé části autor v kontextu stalinismu a následného „tání“ a ekonomických reforem mapuje úlohu filmové distribuce, s jejíž pomocí se režim snažil o sociální integraci občanů. Nabízel v kinech vlastní preferované hodnoty, ale stále více patrná byla strategie zpřístupňovat také západní filmovou produkci nebo domácí snímky z „buržoazní“ či nacistické éry. Kromě změn politického kurzu se v tom projevovala i úloha konkrétních úřadů a funkcionářů. Konflikty a paradoxy této situace zachycují v knize detailní případové studie zacílené na filmovou kulturu v Lipsku, Brně a Poznani.

Mimořádně přínosná a v nejlepším smyslu slova čtivá je třetí část, věnovaná divácké recepci filmů. V návaznosti na část druhou, prostřednictvím analytického čtení dobových statistik a sociologických průzkumů i v komparaci se západními zeměmi vystávají rozdíly mezi účelově vykonstruovaným („ideově vyspělým“)

2 Mimo jiné je editorem sborníku *Naplánovaná kinematografie: Český filmový průmysl 1945 až 1960*. Praha, Academia 2012.

a reálným návštěvníkem kina. Také tato část je podepřena lokální případovou studií v podobě kapitoly o chování a postojích publika v poválečném Lipsku.

Při četbě je třeba stále mít na paměti politickohistorické pozadí, které je na zdánlivě sevřeném prostoru severního trojúhelníku a v krátkém období jednoho čtvrtstoletí dosti proměnlivé. Například v souvislosti s měnicími se vztahy Sovětského svazu a Jugoslávie může snadno dojít ke zmatení chronologie a příčinnosti. Skopalův text je ovšem čtenáři do velké míry nápomocen jak faktografickými informacemi, tak i logickým a vstřícným členěním na kratší podkapitoly. Užitečné jsou také shrnující kapitoly na konci jednotlivých částí.

Zvolený způsob komparace ale nesměřuje primárně k jednoznačnému zobecnění, není mechanický ani zjednodušující. Vedle srovnávacího hlediska navíc zůstává stále patrné pnutí v severním trojúhelníku jako celku. To není redukováno na konstatační jednosměrného působení určitých vlivů (sovětizace kulturní politiky, nástup televize coby konkurenta kin a podobně), nýbrž je předmětem další relativizace a dílčích srovnání.

Ani po formální stránce nelze knize mnoho vytknout. Černobílý obrazový doprovod účelně ilustruje konkrétní místa v textu. Snad jen grafy trochu doplatily na střídmost zpracování – křivky v pouhých odstínech šedé jsou obtížně rozlišitelné. V přehlednější podobě by přitom knize neuškodil ani větší počet podobných grafů či tabulek, zvláště v některých pasážích druhé části, kde je text přetížen statistickými údaji o síti kin a jejich využití.

Krátce lze knihu Pavla Skopala charakterizovat jako dlouho chybějící počín v mapování státem řízené kultury, postavený na vzorové metodologické bázi. Koncept severního trojúhelníku se ukazuje být jedním z vhodných východisek pro studium kinematografie jako součásti státního hospodářství, jako výchovného i diplomatického nástroje či jako nezanedbatelného ukazatele proměn volného času a kulturního života měst a venkova ve dvacátém století.

Recenze

Odhlování dobře skrytého tajemství normalizačních filmů a seriálů

Martin Šrajcr

KOPAL, Petr (ed.): *Film a dějiny*, sv. 4: *Normalizace*. Praha, Casablanca – Ústav pro studium totalitních režimů 2014, 664 strany, ISBN 978-80-87292-26-6 a 978-80-87912-13-3.

Velký zájem širší veřejnosti o popkulturu normalizačního období je patrný několik posledních let. Zejména s úspěchem reprízované filmy a seriály z tehdejší doby iniciují nekritické „ostalgie“ vzpomínání, vyňaté z širších sociopolitických souvislostí. Dřívější prostředek ke stvrzování suverenity komunistické moci dnes zakotvuje v našem podvědomí jako neškodná zábava. Význam zpětné analýzy produktů minulého dějinného období je zvlášt' relevantní, budeme-li kinematografii vnímat jako významný konstituční prvek při formování kolektivní paměti národa a připustíme-li, že dnešní myšlenkové rámce jsou více či méně vymezené obdobím komunismu. Jestliže diváci za normalizace propůjčovali filmům a seriálům manipulační moc tím, že je ve velkém sledovali, dnes apolitické vnímání totalitního umění umožňuje, aby artefakty minulé éry přetvářely podobu umění současného. Nynější tuzemská filmová produkce nese normalizační znaky dílem právě kvůli preferencím diváků, kteří vůči normalizačním filmům zaujímají nekriticky smířlivý postoj. Zejména komediální tvorba vykazuje podobné dramaturgické nedostatky jako za normalizace. Přetrvávají schematické obrazy skutečnosti, které diváka namísto konfrontace s realitou chlácholí

vykonstruovanými světy, kde platí nízké morální standardy a neprobíhá žádný charakterový vývoj postav, stavějících vlastní spokojenost nad osobní zodpovědnost.

Nejen tedy s ohledem k minulosti a způsobům jejího rámování, ale také s vědomím věci (a filmů) budoucích je žádoucí, aby filmová a televizní produkce byla vsazena zpět do kontextu, v němž vznikala. Tento úkol leží na bedrech badatelů, ať z řad sociologů, literárních a filmových vědců, nebo historiků, pro něž audiovizuální produkce minulého režimu představuje zároveň cenný pramen při rozkrývání a popisu stále výrazněji zohledňovaných „malých“ dějin české a slovenské každodennosti. Jak ovšem v recenzované knize správně podotýká Kamil Činátl, perspektiva odborníků by neměla být autoritativní, nýbrž sloužit jako východisko k debatě: „Odpovědné hodnocení historie není založeno na tom, že slepě přejímáme názor expertní autority, ale na kritické práci se zdroji a povědomí o společenském místě, které spoluvytváří náš úhel pohledu na minulost.“¹

Vzestup pozornosti, kterou (pop)kultuře normalizace v poslední době věnují odborníci, dokládá potěšující množství publikací. Ze sborníků a kolektivních monografií jde například o *Tesilovou kavalérii*² nebo *Populární kulturu v českém prostoru*.³ Převážně televizní tvorbě Jaroslava Dietla a její dobové relevanci se věnuje americká historička Paulina Brenová v nedávno počestěné knize *Zelinář a jeho televize*.⁴ Struktury normalizované filmové výroby rozkryl v *Kinematografii zapomnění* mladý filmový historik a scenárista Štěpán Hulík.⁵ Možnosti využití filmu ve školní výuce zkoumá Kamil Činátl v didaktické příručce *Dějiny ve filmu*, jejíž jedna kapitola se zabývá právě filmovými obrazy normalizace.⁶ Mnohé další studie bychom našli roztroušené v knihách, jejichž ústředním tématem není přímo normalizace, případně v odborných i populárně-naučných časopisech.⁷

1 ČINÁTL, Kamil: Filmová rodina jako místo paměti: Didaktické perspektivy, s. 622–629, zde s. 629.

2 BÍLEK, Petr A. – ČINÁTLOVÁ, Blanka (ed.): *Tesilová kavalérie: Popkulturní obrazy normalizace*. Příbram, Pistorius & Olšanská 2010.

3 DANIEL, Ondřej – KAVKA, Tomáš – MACHEK, Jakub a kol.: *Populární kultura v českém prostoru*. Praha, Karolinum 2013.

4 BREN, Paulina: *Zelinář a jeho televize: Kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Praha, Academia 2013.

5 HULÍK, Štěpán: *Kinematografie zapomnění: Počátky normalizace ve Filmovém studiu Barrandov (1968–1973)*. Praha, Academia 2011.

6 ČINÁTL, Kamil: *Dějiny ve filmu: Film ve výuce dějepisu*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2014.

7 Viz např. TÝŽ: Menzelův Hrabal aneb Poezie normalizace. In: *Cinepur*, č. 69 (2010), s. 24–29; DOMINIK, Šimon: Vzorová samoobsluha říznutá antikou: Scénování příběhu a příběh scénování. Narativní struktura seriálu *Žena za pultem*. In: FEDROVÁ, Stanislava – JEDLIČKOVÁ, Alice (ed.): *Intermediální poetika příběhu*. Praha, Akropolis 2011, s. 191–209; REIFOVÁ, Irena: Post-socialistická televizní publika: Normalizační seriály v současných diváckých repertoárech. In: TRAMPOTA, Tomáš (ed.): *Česká média a Evropská unie: 20 let smazávání hranic*. Praha, Metropolitní univerzita 2009, s. 87–101; SKUPA, Lukáš: Pavučina: Jak se dělá normalizační sociálně-kritický film. In: *Cinepur*, č. 60 (2008), s. 24 n.

Část z porůznu rozestých textů o audiovizuální produkci normalizace sjednocuje pod jednu střechu čtvrtý díl sborníku *Film a dějiny* s podtitulem *Normalizace*.⁸ Upravené verze již dříve publikovaných studií doplňují původní texty a příspěvky přednesené na konferenci „Normalizace v televizní a filmové tvorbě“, která se v prosinci 2012 konala na půdě Ústavu pro studium totalitních režimů. S více než šesti sty stranami jde nejen o nejmohutnější knihu řady *Film a dějiny*, ale také o doposud nejrozsáhlejší publikaci na téma normalizačních filmů a seriálů. Přes množství zahrnutých příspěvků je čtvrtý díl edice zároveň tematicky, časově i geograficky vymezený zřetelněji než trojice předchozích knih. Těžištěm většiny textů je filmová a televizní tvorba v Československu let 1969 až 1989. Kvantita si zároveň vybírá pochopitelnou daň v podobě kolísavé kvalitativní úrovně.

Přestože se editor Petr Kopal v úvodu snaží nastínit východiska sjednocující jednotlivé texty (vztah popkulturních fenoménů a ideologie, vymezení vůči jednostranně negativnímu čtení normalizace, přetrvávání normalizace v uplatňovaných myšlenkových vzorcích), po dočtení knihy budete asi s obtížemi hledat jednotící motiv a spíše si uvědomíte, kolik statí naznačenému přístupu neodpovídá. Tematické jádro ovšem nepostrádá jenom kniha jako taková, což je u časově a metodologicky takto široce rozkročeného sborníku pochopitelné, ale také, jak bude dále zřejmé, některé příspěvky, jež prozrazují neujasněný směr a neurčitě formulovaný cíl bádání. Je ovšem otázka, zda bychom na všechny zařazené texty měli uplatňovat stejná kritéria jako na odbornou studii. Článek o sledování Věry Chytilové Státní bezpečností Petr Koura například původně napsal pro společenský časopis *Xantypa*. Snaha o shrnující zhodnocení sborníku by tudíž vzhledem k rozmanité skladbě, různorodé kvalitě a nutnosti přistupovat k jednotlivým textům z odlišných pozic vedla ke zkratkovitosti. Ve stručnosti se proto pokusím věnovat co možná nejširšímu vzorku příspěvků a tam, kde to bude vhodné, využiji jejich zhodnocení k tomu, abych poukázal na aspekty vlastní celému sborníku, případně jeho větší části.

Kopalovo stručné uvedení do problematiky sice mnoho neprozrazuje o perspektivách vlastních následujícím textům, je nicméně užitečné upozorněním na některá specifika dnešní diskuse o normalizaci, představením základní literatury k tématu (na kterou ve svých úvodních odstavcích poněkud nadbytečně odkazují také další autoři, hned v následujícím textu například Petr Cajthaml) nebo vysvětlením víceúrovňového rozčlenění knihy. Příspěvky jsou rozděleny do tří větších oddílů – Normalizační tvorba, Dnešní obrazy normalizace a Normalizace z didaktického hlediska. V první části se zkoumá, jak se normalizace projevovала v dobové audiovizuální produkci, druhá demaskuje dnešní obrazy normalizace a třetí řeší otázku, jak k normalizaci přistupovat při vzdělávání mladé generace. Úvodní a nejdelší celek se dále člení do pěti tematických kapitol, jimž se budu věnovat podrobněji.

8 Předchozí díly této sborníkové řady viz KOPAL, Petr (ed.): *Film a dějiny*. Praha, Lidové noviny 2005, 408 stran; TÝŽ (ed.): *Film a dějiny*, sv. 2: *Adolf Hitler a ti druzí – filmové obrazy zla*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů – Casablanca 2009, 352 strany; FEIGELSON, Kristian – KOPAL, Petr (ed.): *Film a dějiny*, sv. 3: *Politická kamera – film a stalinismus*. Praha, ÚSTR – Casablanca 2012, 568 stran.

První kapitola bloku Normalizační tvorba mapuje nástup normalizace v dokumentární tvorbě a publicistice na příkladu politické propagandy aplikované při televizním „přepisování“ pražského jara⁹ a krátkometrážní tvorby slovenských dokumentaristů.¹⁰ Oba tyto příspěvky je v jistém ohledu symptomatický pro zbytek knihy. Cajthamlův faktograficky hutný text se místy mění v holý výčet pořadů, jež se věnovaly zkoumanému tématu. Množství prezentovaných faktů je nadřazeno jak čtivosti textu, tak analytičtějšímu přístupu, s čímž se setkáme také u řady následujících příspěvků. Článek Márie Ferencuhové – jeden z těch, které knize dodávají vítaný, Kopalem v úvodu vyzdvihnutý „slovenský rozměr“ (v jiných publikacích o normalizační popkultuře povětšinou opomíjený) – má sice rovněž výrazně popisný charakter, ale zároveň je mu vlastní jedna z předností sborníku, jež souvisí s rozmanitým badatelským zaměřením autorů – ochota zabývat se vedle dobového mainstreamu také okrajovými, nepopulárními tématy a audiovizuální produkcí pro běžného diváka hůře dostupnou. Do stále nedostatečně probádaných vod českého experimentálního filmu se v knize o několik kapitol dál pro změnu noří Miloslav Kučera, autor biografického portrétu zapomenutého představitele české filmové avantgardy Pavla Dražana.¹¹ V případě textů od Ferencuhové nebo Kučery má „databázové“ hromadění faktů, jež připomínají filmy relativně neznámé, větší význam než například u hrané tvorby Věry Chytilové, jejíž filmografie (s. 70 n.), snadno dostupná z jiných zdrojů, je zde poněkud redundantní. Pro čtenáře neznalého filmů, o nichž pojednává Ferencuhová, bude navíc cenné poukázání na výrazně omezenou a mnohdy zcela opomíjenou, přesto však existující možnost subverze, ironické nadsázky a narušení shora diktovaných výrazových schémat ve strukturách normalizované filmové výroby.

Represemi československých filmových tvůrců po nástupu normalizace se zabývá druhá kapitola Normalizační tvorby, věnovaná z větší části (dva ze čtyř příspěvků) poměrně předvídatelně nepřehlédnutelné a již „objevené“ osobnosti režisérky Věry Chytilové. Většího mediálního pokrytí se již dříve dostalo také natáčení Formanova *Amadea*, ostře sledovanému Státní bezpečností, o němž píše Petr Blažek. Ze zakázaných tvůrců přitom zatím nebyl důsledněji popsán například osud Františka Vláčila a zajímavé by bylo sledovat také normalizační „úrok“ od dřívější poetiky ve snímcích Hynka Bočana, Jaromila Jireše nebo Jaroslava Papouška. Nejobjevnější pro dlouhodobějšího zájemce o normalizační kinematografii tak zřejmě opět bude slovenský příspěvek, tentokrát od Martina Kaňucha, který přibližuje čistky v bratislavské Kolibě.¹² Jeho jednoznačné kastování tvůrců podle ochoty nebo neochoty spolupracovat s režimem na druhé straně vytváří zavádějící zdání nepropustných hranic. Ke stejné

9 CAJTHAML, Petr: Nástup normalizace v televizní publicistice a dokumentu, s. 17–24.

10 FERENCUHOVÁ, Mária: Kreativita a kompromisy: Slovenský krátky dokumentárny film v rokoch 1970–1973, s. 25–38.

11 KUČERA, Miloslav: Pavel Dražan a jeho filmová tvorba: Nezávislý filmař v časech normalizace, s. 325–339.

12 KAŇUCH, Martin: Siedmy dodatok: Otvorené kádrové prípady v Slovenskom filme, s. 138–170.

černobílému vnímání minulosti, jemuž se autoři jiných knih o normalizaci snaží vyhýbat,¹³ mají nakročeno také příspěvky Petra Koury a Petra Blažka.¹⁴

Jak Koura, tak Blažek vynášejí bez uvedení širších souvislostí morální soudy nad příslušníky Státní bezpečnosti řídícími tajné sledování Věry Chytilové, respektive Miloše Formana. Bulvárně působící medailony údajných mladých kariéristů výrazně neobohacují ústřední téma obou příspěvků a autorům slouží zejména ke cvičení v ostrovtipu („odborník na motorové lokomotivy a znárodněný filmový průmysl ppor. Jan Suranič“ – s. 112). Bez těchto rušivých odboček, unáhlených odsudků a spekulativních tvrzení (například o tom, že by nerealizovaný film Věry Chytilové *Tvář naděje* byl jedním z „nejzajímavějších a nejoriginálnějších filmových projektů české kinematografie 80. let“ – s. 99) by přitom v obou případech mohlo jít o poutavé, mimořádným množstvím dat z operativních svazků StB podložené vyprávění, vyvolávající podobnou náladu paranoie z neustálého špiclování jako Kachyňovo legendární *Ucho*. Poměrně vyhraněným názorem na normalizaci se vyznačuje též studie Stanislavy Přádné,¹⁵ která coby filmová historička při rekapitulaci normalizační tvorby Věry Chytilové jako jedna z mála zohledňuje estetické aspekty zkoumaných děl a zajímá se o to, jak jsou významy utvářeny filmovým stylem a vyprávěním. V textu, který se více než samotnými represemi a povahou omezení kladených režisérci do cesty zabývá vzdorem proti dobovým stylistickým normám, nalezneme spojení jako „přízemní socreálná mizérie“ (s. 57) nebo „obraz devastace a mravní zkázy“ (s. 67). Podobný slovník při deskripci doby volí o několik kapitol dále Martin Ciel: „neveselá šed reality skúmaného obdobia, plná represie a nemorálnosti bezpečnostného aparátu využívaného komunistickou stranou“ (s. 305).¹⁶ Normalizace je zde vykreslována bez snahy zaujmout ambivalentnější stanovisko jako depresivní doba temna, kdy náplň a běh životů obyvatel Československa určoval amorální komunistický režim.

Ochota opustit tradiční totalitněhistorický narativ, založený na příbězích jednostranného útlaku a bezpráví, ve prospěch kontextualizovanějšího pohledu na vztah mezi politikou a společností, zohledňujícího, že šlo o souhrn mnoha faktorů, není vlastní ani příspěvkům z ostatních kapitol bloku Normalizační tvorba. Ta následující nese název „Dějiny na plátně a v televizi“ a popisuje reprezentace vzdálenější minulosti v normalizační filmové a televizní tvorbě. Jan Jaroš, nabízející na úvod další soupis relevantní literatury, předkládá text s velmi neurčitým konceptem, který má ve výsledku

13 Na spletnost vztahů a mocenských her za normalizace například poukazuje a před vynášením unáhlených soudů o morálních poklescích lidí sloužících „moci“ varuje publikace Jakuba Jareše, Matěje Spurného a Kateřiny Volné *Náměstí Krasnoarmějců 2: Učitelé a studenti na Filozofické fakultě UK v období normalizace*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Toga 2012.

14 KOURA, Petr: Šašci a královna: Státní bezpečnost a Věra Chytilová v období normalizace, s. 72–101; BLAŽEK, Petr: Akce „Producent-1“: Natáčení filmu *Amadeus* v dokumentaci Státní bezpečnosti, s. 102–137.

15 PŘÁDNÁ, Stanislava: Balancování na hraně možného: Tvorba Věry Chytilové v období normalizace, s. 41–71.

16 CIEL, Martin: Naši hrdinskí čekisti – filmový policajt v čase normalizácie: Príbeh stratégie reprezentácií príslušníka ZNB v slovenskom hranom filme, s. 291–306.

nejblíže k seznamu preferovaných témat a nejpočetněji zastoupených dějinných období v normalizační tvorbě.¹⁷ Zároveň jde o seznam filmů, které se natáčely, i filmů, které se vysílaly. Skoky v čase i mezi filmovou a televizní tvorbou se nedrží jednotné tematické linie a autor víceméně jenom vrší fakta bez rozpoznatelné organizující struktury či hypotézy, kterou by se snažil dokázat. S podobnou škodolibostí, s jakou Jaroš píše o „cyklu namyšlených pseudorekonstrukcí“, „do nebe volající primitivitě“ nebo „absenci talentu“, bychom k popsání jeho soupisu filmů bez promyšlenější argumentace a závěrů podložených nabídnutými fakty mohli použít Jarošovu vlastní větu, že jde o „vnější popisné shromáždění ... vzniklých audiovizuálních artefaktů, které nevysvětlují mentalitu a uvažování nové mocenské elity“ (s. 173).

Zlomyslné poukazování na inscenační topornost a deklamující herce zůstává na rovině dále nerozvíjeného konstatování také v příspěvku Václavy Kofránkové o normalizačním pojetí husitství, která podobně jako jiní autoři nerespektuje autonomní ontologický status uměleckého díla a pouští se do komparace historických realíí s jejich fikčními reprezentacemi.¹⁸ Fiktivní příběhy jsou bez osvětlení teoretických pozic pojímány jako historické prameny svědčící primárně o zobrazovaných skutečnostech, nikoli například pouze o preferovaných vzorcích chování, hodnotových žebříčcích a ideologických východiscích. S přístupem primárně obsahovým, nikoli funkčním, při jehož aplikování se dozvídáme, jak něco vypadalo, a ne co tím bylo myšleno, se čtenář musí spokojit také ve studii Daniela Růžičky o natáčení výpravného historického seriálu ze Slovenského národního povstání¹⁹ nebo při čtení příspěvku Pavla Suka o televizních zobrazeních ruské říjnové revoluce.²⁰ Lze nicméně věřit, že obdivuhodné množství dat, která posledně jmenovaní autoři vypátrali v archivech a jež nabízejí (v prvním případě) solidní představu o schvalovacím procesu v Československé televizi a (v případě druhém) o masivnosti propagandy během významných komunistických výročí, poslouží dalším badatelům, ne nutně pouze z řad historiků.

Vzorový příklad toho, jak lze pramenný výzkum využít jako východiska k analytější studii, nabízí ve čtvrté kapitole, zasvěcené reprezentacím příslušníků Sboru národní bezpečnosti, literární teoretik Petr A. Bílek.²¹ Po teoretickém úvodu, představujícím interpretační nástroje, s nimiž bude pracovat, autor vymezuje zřetelný cíl, kterého chce dosáhnout. Následné dekonstrukci znaků normalizačních kriminálek v kontextu dobových ideologických a žánrových schémat, bohaté na – v knize jinak zřídka – originální zobecňující závěry, ubírají na poutavosti pouze sáhodlouhá souvětí. V kontextu přímočarých historiografických prací vynikají vedle Bílkovy hutné sémantické analýzy také některé texty z neurčitě pojmenované páté kapitoly „Jaká normalizace?“, která skládá mozaiku sledovaného období prostřednictvím filmových

17 JAROŠ, Jan: *Obrazy dějin v normalizační filmové a televizní tvorbě*, s. 173–190.

18 KOFRÁNKOVÁ, Václava: *Soukromá dramata božích bojovníků? Husitská tematika v hrané televizní tvorbě*, s. 191–204.

19 RŮŽIČKA, Daniel: *Povstalecká historie: Televizní epopěj o Slovenském národním povstání*, s. 220–247.

20 SUK, Pavel: *Kremelský orloj a téma VŘSR v Československé televizi 70. let*, s. 248–269.

21 BÍLEK, Petr A.: *Reprezentace příslušníků SNB v českých filmech a televizních seriálech normalizační éry*, s. 273–290.

a televizních reprezentací rozmanitých témat. Konkrétně jde o multimediální recepční studii druhé řady seriálu *Sanitka*, která je prvním ze dvou příspěvků Kamila Činátla,²² o text Radima Hladíka o dnešních obrazech normalizace²³ a o příspěvek Martina Štolla, zasazující do souvislostí preferovanou tematiku dokumentárních filmů.²⁴ Všechny zmíněné statě se vyznačují ujasněnou metodologií, zřetelným záměrem a dobře vystavěnou argumentací a společně s Bílkovým příspěvkem jsou dostatečně pádnými důvody, proč čtvrtému sborníku *Film a dějiny* věnovat čas a pozornost.

Další texty z kapitoly „Jaká normalizace?“ nicméně čtenáře svou povahou studnic dat a informačních rozcestníků zas a znovu stavějí před dilema, zda excerpce dosud nezpracovaných archivních dokumentů a zevrubná deskripce problematiky dělají samy o sobě kvalitní text, který by podněcoval diskusi a vybízel k opakovanému čtení. K této otázce svádí studie Jana Adamce, *de facto* kronika karlovarského filmového festivalu,²⁵ nebo Petra Bednaříka, shrnující produkční historii a obsah trojice polistopadových seriálů zasazených do časů normalizace.²⁶ K oživení nejednoho převážně popisného textu by přitom často stačilo položit si otázku z nejbanálnějších – proč? Proč jsou středověcí králové z lucemburské trilogie plochými karikaturami? Proč Československá televize investovala padesát milionů korun do *Povstalecké historie*? Proč v Karlových Varech vítězily filmy jako sovětský muzikál *Romance o zamilovaných*?

Mnoho zajímavých otázek si oproti tomu klade a vítané zpestření nabízí nejhravější ze čtyř (budeme-li počítat také úvod) textů Petra Kopala, zaumně nazvaný „Matrix-Menzel: Hledání ‘hranice konstruktů’ (pokus o definici)“. S nadhledem napsané a provokativně rozbíhavé zamyšlení nad styčnými plochami normalizačních filmů a hollywoodských velkofilmů jako *Matrix* nebo *Hvězdná pěchota* (ale také nad řadou dalších témat) připomíná, že kromě tradiční historiografie existuje také historiografie postmoderní, nacházející nečekané souvislosti a relativizující zažitě pravdy, nahrazující lineární pohyb vpřed neustálými návraty a překrýváním. Zvláště neuchopitelný, jakémukoli zaškatulkování se vzpírající Kopalův text ovšem místy ztrácí na údernosti vinou přemíry citátů, závorek a sáhodlouhých poznámek pod čarou, kde autor občas vypráví samostatný příběh. „Jiné čtení“ se pokusila nabídnout také Karina Hoření.²⁷ Odvážnou tezi jejího textu ovšem podrývají výrazné argumentační slabiny. Stylem *à la thèse* směřuje k dopředu vytvořenému závěru, že ponuré obrazy normalizace jako *...a bude hůř* (2007) nebo *Pouta* (2009) jsou filmovými recenzenty kladně přijímány právě pro svou temnost a brutalitu. Informace autorka vytrhává ze souvislostí,

22 ČINÁTL, Kamil: Užitá paměť: Populární představy minulosti a přítomnosti v televizních seriálech, s. 491–509.

23 HLADÍK, Radim: Vážné, nevážné a znevážené vzpomínání v postsocialistické kinematografii, s. 461–475.

24 ŠTOLL, Martin: Sociální témata ve filmovém dokumentu – zrcadlo nastavené normalizaci, s. 340–352.

25 ADAMEC, Jan: Od rozmarného léta k létu horkému: Československé filmy v soutěži MFF Karlovy Vary 1968–1978, s. 309–324.

26 BEDNAŘÍK, Petr: *Přítelkyně z domu smutku, Zdivočelá země, Vyprávěj*: Obraz normalizace v českých polistopadových televizních seriálech, s. 510–537.

27 HOŘENÍ, Karina: „Žádná sladkobolná selanka“: Psaní o normalizačních filmech, s. 538–555.

preview vydává za recenzi a zcela pomíjí možnost, že pozitivní hodnocení zmíněných filmů mohlo pramenit z jejich uměleckých kvalit, nikoli z elitářství filmových kritiků, pohrdajících, jak Hoření naznačuje, dobrou lidovou zábavou.

S příspěvky Petra Bednařika a Kariny Hoření jsme se již přesunuli do druhého většího oddílu knihy, nesoucího název Dnešní obrazy normalizace. Zatímco většina textů z tohoto bloku zkoumá význam historické paměti pro konstruování a rekonstruování obrazů minulosti, tak možnostmi, jak tyto konstrukční procesy institucionálně podchytit, se zabývá závěrečný oddíl Normalizace z didaktického hlediska. Ten lze doporučit nejenom učitelům, kteří si nevědí rady, z jakého konce eticky nejednoznačnou dobu při školním výkladu uchopit, ale také čtenářům, kteří mají pochyby, proč se dnes vracet k filmové a televizní tvorbě minulé éry. V předcházejících částech sborníku jsou příspěvky, které plní podobnou funkci a normalizaci skutečně nahlížejí jako „přítomnou minulost“, o které píše Kopal v úvodu, bohužel v menšině. Častěji jde o dílčí poznámky pod čarou (Mária Ferencuhová upozorňuje na oprášení socialistického označení „starí Slováci“ během vlády Roberta Fica) nebo nepřímé pobídnutí k naší vlastní úvaze (Jaromír Blažejovský v posledním souvětí svého zamyšlení nad konceptem „zdravého pozemšťanství“ naznačuje, že požitky těla a mezigenerační vztahy charakterizují také dnešní filmovou produkci).²⁸

Přestože to u sborníků není samozřejmostí, působilo by lépe, kdyby na sebe jednotlivé příspěvky více reagovaly a méně opakovaly dříve napsané. Kromě přehledu nedávné literatury k normalizační popkultuře a historického uvedení do dobového kontextu, které by společně s vymezením pojmu „normalizace“ měl v ideálním případě nabídnout úvodní text editora, se opakují celé věty. Jedna a táž myšlenka amerického filmového teoretika Billa Nicholse je citována nejprve v úvodu a poté na straně 398. Podobně se dvakrát dočteme, co si Paulina Brenová myslí o podobnosti socialistické a kapitalistické společnosti (s. 11 a 400) a literární teoretik Vladimír Papoušek o reprezentacích moci (s. 406 a 424). Množství překlepů naproti tomu není rušivě vysoké a minimum faktografických chyb svědčí o pečlivosti autorů při ověřování uváděných údajů.

Jak naznačuje i obálka sborníku (záběr z filmu *Tajemství hradu v Karpatech*), poměrně nedávná minulost „reálného socialismu“ pro nás zůstává tak trochu tajemným hradem, o kterém mluvíme buď v neškodně apolitických kontextech, nebo vůbec. Vítaný je proto každý pokus nepopisovat pouze povrch, ale rovněž mechanismy, které komplexní strukturu držely pohromadě a mnohdy ji činily tak atraktivní. Nahlédnout za povrch se sice nedaří všem autorům (někteří o to ani neusilují), všichni ovšem bezpochyby předkládají dostatek materiálu pro další badatele, kteří třeba budou při rozkrývání tajemství hradu zvaného Normalizace smělejší a proniknou blíže k jeho podstatě.

28 BLAŽEJOVSKÝ, Jaromír: Zdraví pozemšťané: Tři poznámky k duchovním souřadnicím normalizační kultury, s. 377–396.

Recenze

Kontrola proti umělecké svobodě

Česká filharmonie po únoru 1948

Václav Nájemník

IBLOVÁ, Michaela: *Česká filharmonie pod tlakem stalinské kulturní politiky v padesátých letech*. Praha, Karolinum 2014, 247 stran, ISBN 978-80-246-2332-0.

Fungování kulturních institucí i život jejich představitelů v dobách nesvobody nabízejí pro badatelské zkoumání bohatou a mnohvrstevnatou látku. Atraktivitu tématu může ještě zvýšit zacílení na široké publikum, které se v „temných dobách“ ke kulturním osobnostem často obrací s mnohými očekávaními a zvýšenou vnímavostí. Zdejší autoři k takovým tématům přistupovali různými cestami. Možnostmi české kultury za protektorátu se svým esejistickým stylem zabýval František Červinka,¹ ovšem důležitým tématem byla i pro Jiřího Doležala, jehož práce zůstala bohužel torzem a třeba fenomén hudby či divadla již nestačila postihnout.² V posledních letech vzniklo ke kultuře za okupace několik specifitěji zaměřených publikací,³ avšak celostní uchopení tematiky dosud chybí.

1 ČERVINKA, František: *Česká kultura a okupace*. Praha, Torst 2002.

2 DOLEŽAL, Jiří: *Česká kultura za protektorátu: Školství, písemnictví, kinematografie*. Praha, Národní filmový archiv 1996.

3 Viz např. MAGINCOVÁ, Dagmar (ed.): *O protektorátu v sociokulturních souvislostech*. Červený Kostelec, Pavel Mervart 2011; DEMETZ, Peter: *Praha ohrožená 1939–1945: Politika*,

V kontextu komunistického hnutí a režimu jsou k dispozici známé syntézy z pera Alexeje Kusáka nebo Jiřího Knapíka, zabývající se kulturním děním ve druhé polovině čtyřicátých a v padesátých letech.⁴ Pokud se však pozornost zúží na pole hudební, ukazuje se, že se zájem autorů zatím poněkud třífští, a čtenář tak na sjednocující zamyšlení nad úlohou hudby tváří v tvář nedemokratickému zřízení teprve čeká. Přitom česká hudební kultura představuje v mnoha směrech jedinečný fenomén, v jehož rámci mohl posluchač alespoň ve svém nitru unikat k prchavým prožitkům svobody nebo si třeba připomínat slavnou minulost. Oficiální mocenské složky si funkci a možnosti hudby uvědomovaly a chtěly i zde diktovat pouze vlastní pojetí hudebního vyjádření. Ne náhodou bývá často pro starší generace symbolem svobody jazz, který vadil jak nacistům, tak i komunistům v prvních dekadách jejich vlády.⁵ Na mladší obecenstvo působil obdobně nespoutaně rokenrol nebo bigbít, na které zase pohlížela s podezřením a nelibostí vládnoucí garnitura normalizace,⁶ již tyto hudební styly občas dobře posloužily v rámci negativní propagandy.⁷

V oblasti klasické hudby, která je v mnoha směrech specifická a publiku nabízí složitější kulturní prožitky, jsou zatím k dispozici spíše dílčí pojednání, analyzující snahy komunistického režimu využít vážnou hudbu ke své propagaci.⁸ Vynikající biografické texty z pera Milana Kuny a Jiřího Křesťana, které nahlížejí jak do období protektorátu, tak do reality komunistického režimu, vznikly na tomto poli

kultura, vzpomínky. Praha, Mladá fronta 2010; MICHLOVÁ, Marie: *Protektorát, aneb Česká každodennost 1939–1945*. Řitka, Čas 2012.

- 4 KUSÁK, Alexej: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*. Praha, Torst 1998; KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*. Praha, Libri 2006; viz také KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*, sv. 1–2. Praha, Academia 2011.
- 5 Srv. např. NOVÁK, Radomil: *Česká literatura jazzující*. Ostrava, Pedagogická fakulta Ostravské univerzity 2012; TRAXLER, Jiří: *Já nic, já muzikant: Vzpomínky z let 1918–1978*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1980; HLOUŠEK, Vít: *Swing ve stínu hákového kříže*. In: *Revue politika*, roč. 3, č. 1 (2005), s. 12–16; DORUŽKA, Lubomír: *Za socialistický jazz: Studená válka v českém jazzu (1948–1965)*. In: *Harmonie*, roč. 16, č. 11 (listopad 2008), s. 45–47.
- 6 Srv. např. VANĚK, Miroslav: *Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*. Praha, Academia 2009.
- 7 Srv. např. NOSÁLEK, Petr: *Propaganda v populární hudbě: Cesta komunistickým režimem s písní na rtech*. In: *Jeden svět na školách: Audiovizuální vzdělávací portál* [online]. © 2012 [cit. 2015-03-22]. Dostupné z: <http://www.jsns.cz/propaganda-v-popularni-hudbe>; RŮŽIČKA, Daniel: *Major Zeman: Zákulisí vzniku televizního seriálu. Propaganda, nebo krimi?* Praha, Práh 2005.
- 8 BEK, Mikuláš: *Socialist realism and the tradition of czech national music or who goes with whom?* In: *Musicologica Olomucensia VI*. Olomouc, Univerzita Palackého 2002, s. 39–50; KOTEK, Josef: *Poválečná masová hudba a její dobové svědectví*. In: *Hudební věda*, roč. 33, č. 4 (1996), s. 357–373; ŠPAČEK, Jan: *Ideová, politická, mocenská a stylová doktrína socialistického realismu na poli hudby*. In: *Ateliér*, roč. 16, č. 1 (2003), s. 6; FUKAČ, Jiří: *O socialistickém realismu opravdu s odstupem?* In: *Opus musicum*, roč. 33, č. 5 (2001), s. 25–28; PANTŮČEK, Viktor: *„Nové, opravdu realistické opery“: Činnost operního kolektivu brněnské odbočky Svazu československých skladatelů 1949–1954*. In: *Musicologica Brunensia*, roč. 48, č. 1 (2013), s. 87–97; STEHLÍK, Luboš: *Hudba duševní bídy*. In: *Harmonie*, roč. 2, č. 12 (1994), s. 34.

o dirigentu Václavu Talichovi.⁹ V případě jeho neméně významného pokračovatele Karla Ančerla, který byl mimo jiné hlavním dirigentem České filharmonie v padesátých a šedesátých letech minulého století, zatím na větší kritickou monografii čekáme.¹⁰ Moderní kritické zhodnocení by si možná zasloužily i některé další postavy, jež dávaly tvář české klasické hudbě po druhé světové válce a byly zároveň v úzkém vztahu s oficiálními institucemi. Z řad komponistů to platí například o režimem protežovaném a politicky činném Václavu Dobiášovi¹¹ nebo dlouholetém funkcionáři Svazu československých skladatelů Miroslavu Barvíkovi. Reflexe života a díla těchto osobností v kontextu doby by diskusi o kultuře v komunistickém Československu jistě obohatila. Jako pro české kulturní prostředí typický příklad křivolakých životních cest lze v této souvislosti uvést ještě třeba osud nejprve prominentního a později, za takzvané normalizace perzekvovaného skladatele Jana Kapra.¹²

Dějiny koncertních těles v období komunistické vlády, a zejména problémy jejich existence v nesvobodném prostředí však zatím nepřilákaly tolik soustavného badatelského zájmu, jak by si téma zřejmě zasloužilo. Mezi lehce opomíjené instituce patří v tomto směru i Česká filharmonie, jejíž činnost nikdy nepřestala být jedinečným příkladem českého interpretačního umění sahajícího k naprosté světové špičce. Dosud si mohl čtenář o nejdůležitějším českém orchestru pročitat publikace spíše reprezentativního charakteru, které shrnují působení orchestru za určité období a širší dějinný kontext zmiňují jen okrajově.¹³ Zajímavým dokumentem doby je jistě monografie o České filharmonii z pera muzikologa Václava Holzknechta

-
- 9 KUNA, Milan: *Václav Talich 1883–1961: Šťastný i hořký úděl dirigenta*. Praha, Academia 2009; KŘEŠŤAN, Jiří: *Případ Václava Talicha: K problému národní čistoty a českého heroismu*. Praha, Akropolis 2014 (původně publikováno ve dvou studiích: TÝŽ: Srdce Václava Talicha se ztratilo. In: *Soudobé dějiny*, roč. 16, č. 1 a 2–3 (2009), s. 69–111 a 243–275); dále viz KADLEC, Petr: Václav Talich: Od umělce vždy žádám nemožné. In: *Harmonie*, roč. 19, č. 1–12 (2011), s. 22–24, 22–24, 12–14, 24–26, 21–23, 20–23, 24–26, 22 n., 20 n., 24 n., 24 n. a 30 n.
- 10 Zatím vyšla tiskem kromě několika menších článků v časopisech *Harmonie* a *Rudolfinum revue* a korespondence s přítelem Ivanem Medkem jen brožura k Ančerlovým šedesátým narozeninám: ŠROM, Karel: *Karel Ančerl*. Praha – Bratislava, Supraphon 1968.
- 11 V současnosti vyšla zatím jen jedna drobná studie: PECHÁČEK, Stanislav: Václav Dobiáš. In: *Cantus*, roč. 19, č. 3 (2008), s. 12 n. a 43. K dispozici jsou pak Dobiášovy vzpomínky a oficiální životopisy vydané v době komunistického režimu: srv. HEJZLAR, Tomáš (ed.): *Václav Dobiáš: Sborník vzpomínek a statí*. Praha, Panton 1979; LADMANOVÁ, Milada: *Skladatel Václav Dobiáš*. Praha, b.n. 1952; ŠTILEC, Jiří: *Václav Dobiáš*. Praha, Panton 1985; JEGOROVA, Valeria Nikolajevna: *Václav Dobiáš*. Moskva, Muzyka 1966.
- 12 Srv. BÁRTOVÁ, Jindřiška: *Jan Kapr: Nástin života a díla*. Brno, Janáčkova akademie muzických umění 1994.
- 13 Srv. KOLÁČKOVÁ, Yveta: *Česká filharmonie 100 plus 10*. Praha, Academia 2006; MLEJNEK, Karel: *Česká filharmonie: Deset kapitol ze stoleté historie orchestru*. Praha – Litomyšl, Česká filharmonie – Paseka 1996; *100 let České filharmonie: Historie, osobnosti, kontexty. Sborník z mezinárodní muzikologické konference, Praha 17. a 18. října 1996, pořádané Českou filharmonií ve spolupráci s Ústavem pro hudební vědu Akademie věd České republiky*. Praha, Česká filharmonie 1997.

z počátku šedesátých let.¹⁴ Poutavý text dlouholetého ředitele pražské konzervatoře a hudebního popularizátora se však v podstatě výhradně soustředí na hudební stránku věci a záležitosti týkající se politiky a konkrétní historické situace odsouvá do pozadí, neboť má za cíl především zábavnou formou představit dosavadní činnost filharmonie a život jednotlivých hráčů. Je velmi přínosné, zaměřila-li se nyní pozornost mladé badatelky Michaely Iblové na osudy slavného českého orchestru a jeho vztahy s oficiálními orgány v realitě padesátých let minulého století. Její pojednání v mnohém shrnuje, a hlavně podstatně rozšiřuje dosavadní dílčí postřehy, které České filharmonii v tomto směru věnoval zatím vlastně jen hudební publicista Petr Kadlec.¹⁵

Michaela Ibllová se vztahům mezi oficiálními komunistickými orgány a nejznámějším domácím symfonickým orchestrem věnovala několik let. Ještě před vydáním recenzované monografie představila některé výsledky své práce, když v květnu 2013 pronesla hlavní referát o dirigentu Karlu Ančerlovi na semináři Ústavu pro studium totalitních režimů.¹⁶ Kompetence autorky, vystudované historičky, která navíc disponuje osobními zkušenostmi z prostředí symfonického orchestru, slibovala erudované uchopení tématu. I když toto očekávání text asi v úplnosti nenaplnjuje a je zatížen dílčími nedostatky, zasluhuje si zvýšenou pozornost.

Úvodní dvě kapitoly, tvořící zhruba třetinu knihy, uvádějí čtenáře do potřebného dějinného rámce. Nejprve autorka přibližuje situaci ve vážné hudbě v Československu z hlediska komunistické kulturní politiky po únoru 1948, poté shrnuje dějiny České filharmonie v prvních dekádách její existence. Vzhledem k tomu, že tyto dvě kapitoly až na výjimky nestojí na primárních pramenech a do značné míry shrnují známá fakta, stálo by za úvahu poněkud je zkrátit a přejít tak rychleji k vlastnímu tématu. Autorka svou práci ale patrně cílila i na širší publikum z řad hudebních nadšenců a fanoušků nejvýznamnějšího českého orchestru, kteří nemusí být s některými fakty dostatečně obeznámeni.

Působení České filharmonie v ovzduší padesátých let je věnováno pět kapitol, na něž připadají celkově dvě třetiny textu. Jeho jádro tvoří líčení, jak orchestr fungoval v konfrontaci s neustálou snahou komunistického režimu kontrolovat jeho činnost prostřednictvím stranických, a především bezpečnostních orgánů.

14 Srv. HOLZKNECHT, Václav: *Česká filharmonie: Příběh orchestru*. Praha, Státní hudební nakladatelství 1963.

15 Srv. např. KADLEC, Petr: Duch nesmí být spoután politikou. In: *Harmonie*, roč. 12, č. 6 (2006), s. 10; TÝŽ: Karel Ančerl v osidlech StB. In: *Tamtéž*, roč. 17, č. 1 a 2 (2009), s. 2 n. a 6–9; KADLEC, Petr – SLAVICKÝ, Milan: Hudba za totality aneb Umění poslušující: Z myšlenek a postřehů Milana Slavického. In: *Tamtéž*, roč. 17, č. 10 (2009), s. 13–15; KADLEC, Petr (ed.): Neodpovíte-li, pochopím: Počátek světové slávy v emigraci a počátek normalizace v Československu z dopisů Karla Ančerla a Ivana Medka, 1968–1973. In: *Tamtéž*, roč. 16, č. 1–12 (2008), s. 31–33, 10–12, 10–12, 3–5, 25–27, 26–29, 6 n., 14 n., 34 n., 14 n., 33 n., 14 n. a 17. Petr Kadlec se zabýval též osobností Václava Talicha (viz pozn. 9).

16 Přednáška se uskutečnila v rámci cyklu veřejných historických seminářů 23. května 2013. Seminář s názvem „Karel Ančerl: Život a cesty umělce ve 20. století“ volně navázal na seminář „Pouť Václava Talicha údolím ponižení: Úvaha o umělci a společnosti“, který se na stejném místě konal 21. června 2012.

Tento výklad doplňují pozoruhodné vzpomínky dvou pamětníků z řad bývalých filharmoniků, hornisty Rudolfa Beránka a flétnisty Lutobora Hlavsy. Vyčlenění samostatné kapitoly pro tyto pasáže (s. 206–219) však působí poněkud nelogicky, zvláště když se zde opakují některá fakta z předchozího textu. Týká se to například Hlavsových vzpomínek na negativní přijetí Karla Ančerla filharmoniky v počátcích jeho tamního angažmá (s. 210), o němž autorka pojednává již v kapitole věnované osobnosti slavného dirigenta (s. 74). Podobné návraty k již řečenému přitom v knize nejsou výjimečné.¹⁷ Jako nadbytečně shledávám i zasvěcení samostatné kapitoly Karlu Ančerlovi, protože jeho osobnost stejně prochází celým textem. Zatímco zdůraznění hlasu pamětníků pramení pravděpodobně z autorčiny osobní náklonnosti k vynikajícím hudebníkům, kterých si váží a jejichž osobní zkušenost považovala za nutné více zviditelnit, v Ančerlově případě se k obdivu patrně přidává i vědomí, že kariéra tohoto mimořádného dirigenta se ještě nedočkala důkladnějšího odborného zhodnocení.

Michaela Iblová si jako jedna z prvních v českém kontextu klade ve své monografii otázku, za jakých okolností je možné fungování špičkového hudebního tělesa v totalitním prostředí, a vlastně jemu navzdory. Jakým způsobem vykonával stát dohled nad činností orchestru a jak se tato všudypřítomná kontrola dotkla jeho dramaturgických plánů i konkrétních lidských životů. Je možná s podivem, že vedení České filharmonie i její jednotliví členové byli schopni dostat nejpřísnějším uměleckým požadavkům, ačkoli ty jsou v totalitní kulturní politice vždy až na druhé koleji. Nejdůležitějším cílem kultury byla jak pro komunisty, tak pro nacisty nebo fašisty vždy ideologická výchova a propagace vlastního výkladu světa, nikoli svoboda, kvalita a pestrost uměleckého vyjádření. Tyto hodnoty Česká filharmonie naplňovala v podstatě jen díky vlastní profesionalitě a přirozeně vysokým uměleckým požadavkům i schopnostem celého orchestru, na něž dirigent a hudebníci odmítali rezignovat. S Michaelou Iblou lze souhlasit, přirovnává-li udržení, ba dokonce zvýšení uměleckého kreditu České filharmonie v době stalinismu k zázraku (s. 222).

Autorka se těchto otázek dotýká už v rámci svého úvodního popisu hudební reality v Československu v padesátých letech. Všimá si mimo jiné i osudů některých skladatelských osobností, které se nechtěly vzdát nároků na uměleckou úroveň své hudby a podřídit se tlaku socialistického realismu v hudbě. V pasážích věnovaných vzniku a širokému působení masové písně však mezi oponenty takového hudebního vyjádření trochu chybí jméno Petra Ebena, jedné z ústředních postav české klasické hudby v druhé polovině dvacátého století. Eben sledoval prosazování socialistického realismu v hudbě s despektem a již na přelomu let 1951 a 1952 zkomponoval například nesmírně působivou *Missu adventus et quadragesimae* pro mužský jednohlasý sbor, která odkazuje na zcela jiné hudební postupy a představuje revoltu proti oficiálním imperativům.

Po úvahách na téma specifického místa hudby mezi ostatními kulturními odvětvími Iblová oprávněně začíná své líčení již u Košického vládního programu. Tento

17 Podezření, které chovala StB ke koncertnímu mistrovi České filharmonie Karlu Šroubkovi, že chce emigrovat, uvádí autorka dokonce pětkrát (s. 121, 186, 198, 209 a 216).

závazný vládní program, uplatňovaný ještě před nástupem komunistického režimu, mimo jiné neumožnil zcela volnou politickou soutěž a opustil některé demokratické principy, což se promítlo i do uvažování o kultuře. Autorem jeho patnácté hlavy, věnované školství a kultuře, byl Zdeněk Nejedlý, jehož některé texty byly po únoru 1948 komunistickými kulturními činiteli přebírány v podstatě jako závazné dogma vedle osnov Ždanovových a tezí vlivného ministra informací Václava Kopeckého. Michaela Iblová věnuje pozornost i úloze Svazu československých skladatelů, který v období stalinismu správně charakterizuje jako vlastně korupční prostředí, v němž byly hlavní funkce obsazovány výhradně prorežimními a spolehlivými skladatelskými osobnostmi (s. 19). Neloajální tvůrci byli víceméně bez šancí na uplatnění, pokud nežili v emigraci, jako například v Československu nejkritizovanější skladatel padesátých let Bohuslav Martinů. Korupční v tomto politickém smyslu byl ale charakter komunistického režimu sám o sobě, podobný postup byl uplatňován snad ve všech sférách tehdejšího veřejného života, jak to vyjadřoval mimo jiné postupně zdokonalovaný systém nomenklaturních funkcí. Vhodné kádry, které by budovaly stát v komunistickém duchu, systém vyhledával a za projevenou loajalitu je také náležitě odměňoval. Interpretační umění mělo samozřejmě svá specifika.

Tato byrokratická svázanost České filharmonie oficiálními i neoficiálními pouty je předmětem samostatného zkoumání v šesté kapitole, nazvané „Politická a státněbezpečnostní kontrola a řízení“. Cenný a důležitý je tu častokrát i jen pouhý popis složitého mechanismu stranické a státní kontroly orchestru či praktik Státní bezpečnosti při získávání informátorů a spolupracovníků z řad jeho hráčů. Iblová dokazuje na mnoha případech, jak se StB neustále snažila filharmonii kvůli jejím úzkým stykům se zahraničím i mimořádnému postavení v české kultuře sledovat a také zneužívat některé její členy pro své zájmy. Autorce se mimo jiné podařilo odhalit šest konkrétních osob mezi celkem jedenácti spolupracovnicemi StB uvnitř orchestru, kteří jsou známi alespoň pod krycími jmény. Vedle nich našla dalších sedm důvěrníků či informátorů mezi filharmoniky a také kandidáty spolupráce či důvěrníky v přidružených složkách České filharmonie, jako bylo Smetanovo kvarteto nebo České noneto (s. 182). Případem o sobě je pak sledování dirigenta Karla Ančerla, na němž se patrně podíleli i lidé mimo orchestr. Je stále poučné poznávat, jak Státní bezpečnost při získávání spolupracovníků a důvěrníků neváhala využívat lidských slabostí jednotlivých hudebníků, jejich vzájemných nevraživostí i materiálních starostí. Iblová si přitom často vypomáhá exkurzy do reality šedesátých až osmdesátých let, protože se jí v důsledku skartací dokumentů leckdy nedostávalo potřebných pramenů státněbezpečnostní provenience pro období, na něž je kniha primárně zaměřena. (Údaje o počtech spolupracovníků tajné policie mezi filharmoniky tak nemusí a asi ani nemohou být úplné.) Jak Iblová výslovně uvádí, snahy o zneužití hudebníků České filharmonie k agenturní spolupráci, sledování jejich kolegů nebo využívání jejich styků v uměleckých kruzích i v zahraničí se od padesátých do osmdesátých let prakticky nezměnily (s. 181).

Je trochu škoda, že v této stěžejní části knihy zůstává autorka občas závislá na řeči pramenů a že se jen váhavě pokouší o hlubší analýzu. Některé uvedené souvislosti by také stály za rozvedení. Čtenář se například nedozví, jak skončil spor mezi Českou

filharmonii a symfonickým orchestrem FOK ohledně nabídky na turné po Itálii v roce 1957 (s. 154), nebo je mu odepřena informace, jak se dostal do britské armády za druhé světové války kontrabasista František Helcl, který byl dokonce, patrně i na základě udání spolupracovníků StB z řad členů České filharmonie, zatčen a odsouzen na šest let do vězení (s. 199).

Při hodnocení vztahu jednotlivých filharmoniků ke KSČ autorka nechtěla nijak soudit masový vstup většiny z nich do strany v roce 1948 s konstatováním, že je to omluvitelné, „neboť pro hudebníka (a pro umělce vůbec) bývá na prvním místě jeho práce“ (s. 157). Domnívám se, že totéž lze tvrdit u mnoha jiných povolání a je poněkud ošidné uplatňovat u filharmoniků nějaká zvláštní kritéria. Podobná dilemata každodenního života v totalitním režimu řešila celá společnost a míra zapletení do jeho sítí, která by již překračovala únosnou mez, závisela na individuálním hodnotovém žebříčku každého jednotlivce. Nutno také říci, že masový vstup obyvatelstva do KSČ byl pro druhou polovinu čtyřicátých let charakteristický a že sama vládnoucí strana později činila kroky k jeho zastavení a k redukci členstva, což se projevilo i u nej-přednějšího československého symfonického orchestru, v němž po roce 1948 počet komunistů neustále klesal (s. 156–159 a 165).

Důležitou část publikace Michaela Iblova věnovala též programu a dramaturgii České filharmonie. Její vedení muselo výběr interpretovaných skladeb přizpůsobovat požadavkům komunistické strany vtěleným do směrnic, které vydávalo ministerstvo školství, věd a umění, a poté program schvalovala Umělecká rada České filharmonie. Orchester tak čas od času musel do programu zařadit politicky angažovaná díla, jako třeba kantáty oslavující Stalina či Gottwalda, nebo pravidelně vystupovat při ideologicky významných výročích a politických událostech. Přitom se mu ale vždy dařilo dostát uměleckým hodnotám a udržovat programovou rozmanitost. Tak tomu bylo zejména u abonentních koncertů, do nichž dokonce Ančerl dokázal prosadit skladby režimem kritizovaného Bohuslava Martinů. K propagaci díla této skvělé osobnosti české klasické hudby Ančerl výrazně přispěl i tím, že do koncertů zařazoval jako první v Československu skladatelovu poválečnou tvorbu (s. 93). Umělecká svoboda v pravém slova smyslu však Karlu Ančerlovi dopřána nebyla. Šlo často o kompromis, kdy naplňování některých dramaturgických požadavků nebylo v rozporu s normálními uměleckými cíli. Za příklad může posloužit uvádění děl Bedřicha Smetany a Antonína Dvořáka. Česká historie a národní hrdost zprostředkované hudbou klasiků tu sice měly přispívat k legitimizaci komunistické ideologie, nestrannému milovníku vážné hudby ale mohla vadit snad jen přesycenost tímto repertoárem, zejména Smetanovými díly. Jak ale autorka ukazuje, v padesátých letech trval větší či menší rozpor mezi proklamovanými hesly a halasně vytrubovanými cíli na jedné straně a skutečným koncertním a uměleckým životem České filharmonie na straně druhé. Vztah mezi oficiálními kontrolními složkami státu a uměleckým vedením filharmonie nebyl přitom jednostranný ani bezkonfliktní. Je jisté dobře, pokud si těchto okolností autorka všímá, neboť složitou ambivalenci vztahů mezi aktéry zaujímavými různě pozice v mocenském poli je nutné mít na paměti při analýze každodenního života v totalitní společnosti v různých obdobích.

Je jen škoda, že v jinak hutném a na informace bohatém textu se některá zajímavá autentická tvrzení filharmoniků ocitla pouze v poznámkách a nejsou řádně kriticky zhodnocena a začleněna do vlastního líčení. Týká se to například agenturní zprávy ze svazků centrály ministerstva vnitra o rozhovoru kontrabasisty Františka Fišera s dirigentem Rafaelem Kubelíkem, který se podle popisu odehrál na zájezdu České filharmonie ve Velké Británii v roce 1956 a v němž Fišer slavného dirigenta přesvědčoval, aby se z emigrace vrátil do vlasti (s. 165). Při pohledu do bibliografie překvapí absence výše citovaných prací o Václavu Talichovi z pera Jiřího Křesťana a Milana Kuny. Na závěr si neodpustím ještě upřesnit dvě menší chybičky v autorčině bibliografické poznámce: Holzknichtova monografie *Česká filharmonie – příběh orchestru* vyšla v roce 1963, a nikoli v sedmdesátých letech (s. 223), a Zdeněk Nejedlý nebyl vzděláním hudební vědec, nýbrž historik (s. 224).

Navzdory všem kritickým poznámkám hodnotím práci Michaely Iblové celkově pozitivně, zejména z faktografického hlediska. Z pramenů Hudebního archivu České filharmonie i Archivu bezpečnostních složek a autobiografických záznamů načerpala množství velmi cenných poznatků. Kvalitě textu by dle mého soudu prospělo důkladnější vzájemné propojení uvedených pramenů a jejich hlubší analýza, stejně jako širě pojaté kritické zhodnocení dostupné literatury. Spíše na okraji autorčina zájmu se bohužel také ocitly některé zajímavé aspekty činnosti České filharmonie v padesátých letech, jako třeba zájezdy a koncertní turné. Recenzi zakončím přáním, aby autorka pokračovala v práci na daném tématu a spojila své dosavadní výsledky s průzkumem osudů našeho prvního orchestru v dekadách následujících až do éry další velké dirigentské osobnosti Václava Neumanna. Bylo by to jistě velmi přínosné.

Recenze

Rumunsko, neposlušný člen Varšavské smlouvy

Matěj Bílý

DUMITRU, Laurentiu-Cristian: *Romania and the Warsaw Pact, 1955–1968: From Obedience to Defiance*. B.m., Italian Academic Publishing 2014, 337 stran, ISBN 978-88-98471-03-4.

Dějiny Varšavské smlouvy nejsou ani téměř čtvrt století po jejím rozpadu uspokojivě zpracovány. Chybí především kvalitní, na nyní dostupných pramenech založená syntéza. V posledních letech se však situace zlepšuje, neboť vojensko-politická aliance Sovětského svazu a jeho evropských satelitů se těší zájmu mnoha badatelů, díky jejichž úsilí „bílých míst“ v historii paktu rapidně ubývá. To platí především o období padesátých a šedesátých let, tedy fázi formování Varšavské smlouvy, jejích mechanismů a úlohy v mocenském systému východního bloku. Uvedenou etapou se zabývá i kniha rumunského historika a vojenského analytika Laurentiu-Cristiana Dumitra *Rumunsko a Varšavská smlouva, 1955–1968: Od poslušnosti ke vzdoru*. Autor působí na Bukureštské univerzitě a Křesťanské univerzitě Dmitrije Cantemira a kromě toho také na rumunském ministerstvu obrany. Opus je jeho třetí vydanou knihou k dané problematice. Jedná se

o upravený anglický překlad práce, kterou autor publikoval v mateřském jazyce v roce 2009 na základě své disertace.¹

Jak název napovídá, Dumitru se zaměřil na velmi podstatný aspekt vývoje Varšavské smlouvy a pokusil se o dosud nejkomplexnější analýzu vztahů mezi aliancí a Rumunskem v letech 1955 až 1968. Vychází přitom z rumunských, západních a ojedinele i sovětských pramenů. V žádném případě ovšem nejde o komplexní shrnutí vývoje Varšavské smlouvy v dané etapě. Dumitru korektně uznává, že se soustředil především na národní perspektivu tehdejšího rumunského komunistického vedení. V centru pozornosti se tedy nachází politická i vojenská strategie Bukurešti vůči této organizaci. Autor správně považoval za nezbytné zhodnotit rumunský posun od poslušného satelitu ke vzdorujícímu spojenci v rámci širší perspektivy mezinárodních vztahů a reality bipolárně rozděleného studenoválečného světa. V jistých aspektech se též uchyluje k časovému přesahu; alespoň ve stručnosti nastiňuje podobu struktur Varšavské smlouvy po její reformě v roce 1969. Okrajově se zabývá též přijetím rumunské, na alianci fakticky nezávislé vojenské doktríny o tři roky později.

S obecnými závěry a hodnoceními Dumitru lze naprosto souhlasit. Ve zkoumaném období identifikoval v rumunském postoji tři etapy: Roky 1955 až 1958 označuje za fázi absolutního podřízení Rumunska Sovětskému svazu. Mezi lety 1958 a 1964 rumunské vedení pozvolna začínalo ignorovat část direktiv z Moskvy, otevíralo se Západu a zahájilo jisté sblížení s Čínou. V závěrečném období let 1964 až 1968 Bukurešť dospěla k otevřenému odmítání podřízovat se Kremlu v klíčových politických, hospodářských a vojenských otázkách, což vedlo k nastolení specifické pozice země na mezinárodní scéně. Dumitru přitom zdůrazňuje, že rumunská opozice v rámci Varšavské smlouvy si nekladla za cíl opustit komunistický systém, ale pouze získat větší operační prostor v mezinárodních otázkách. Ve svém jednání nehodlala Bukurešť překročit pro Moskvu přijatelné limity a stejně tak nezpochybňovala podobu domácího režimu. Díky tomu se jí podařilo zabránit fatálnímu zhoršení vztahů se Sovětským svazem. Ačkoliv Západ považoval Rumunsko za „rebela“ v rámci Varšavské smlouvy, země se vždy držela aliančních závazků a pravidel. Zde je však nezbytné Dumitru doplnit poznámkou, že pouze těch závazků, které sama uznala za vhodné schválit, jak názorně ukazuje praxe v sedmdesátých a osmdesátých letech.

Za zásadní momenty, které daný vývoj umožnily, označuje autor stažení sovětských vojsk z Rumunska v roce 1958, sovětsko-čínskou roztržku, pokusy o větší integraci Rady vzájemné hospodářské pomoci a následně též Varšavské smlouvy, a také jistou otevřenost Západu ke spolupráci s Bukureští. Dumitruův výzkum podpořil tezi, že rumunské vedení definitivně dospělo k rozhodnutí odmítnout podřízené postavení v rámci Varšavské smlouvy během karibské krize, kdy bylo šokováno tím, že Moskva nekonzultovala se spojenci své kroky s potenciálně katastrofickými následky. Správně též uvádí, že Rumunsko se na rozdíl od Československa nestalo obětí sovětské agrese v důsledku

1 DUMITRU, Laurentiu-Cristian: *România și Tratatul de la Varșovia, 1955–1968: Obedință și nesupunere*. București, Universitatea din București, Facultatea de Istorie 2009; dále viz TÝŽ: *România și blocul comunist 1948–1968: Documente*. București, Editora Universitatii din București 2011.

kombinace geografického faktoru a skutečnosti, že Ceaușeskův režim vždy zůstal na pozicích socialismu sovětského typu. Zároveň přesvědčivě vyvrací spekulace, že se Moskva v druhé polovině roku 1968 vážně zabývala možným zásahem v Rumunské socialistické republice.

Je nutné rovněž ocenit, že vedle samotné rumunské politiky práce objasňuje i četné doposud nedostatečně probádané epizody z celkové historie Varšavské smlouvy. Za velmi zdařilou lze označit například pasáž věnovanou samotnému založení aliance a jeho interpretaci. Dodatečné světlo vnáší autor i do jednání o její vojenské reformě, která probíhala v letech 1965 až 1969. Problematiku hodnotí objektivně, bez přílišných ideologických a ahistorických předsudků.

Z výše uvedeného vyplývá, že recenzované dílo představuje cenný příspěvek k dějinám východního bloku. A to tím spíše, že se je podařilo vydat v angličtině, což ho činí dostupným pro širší okruh odborné veřejnosti. Neznamená to však, že se Dumitru zcela vyvaroval chyb a že jeho práce netrpí žádnými závažnějšími nedostatky.

Prvním úskalím je samotná pramenná báze knihy. Krom domácí, ruské a západní literatury staví autor především na dokumentech Národního historického ústředního archivu Rumunska, rumunského Archivu ministerstva zahraničních věcí a Rumunského vojenského archivu. Materiály původem z jiných členských zemí Varšavské smlouvy využívá velmi poskrovnu, přestože dnes máme k dispozici obsáhlé edice a elektronické archivy. Případnou jazykovou bariéru přitom může odbourat skutečnost, že mnoho pramenů bylo přeloženo do angličtiny. Dumitru raději sáhl po publikovaných amerických diplomatických dokumentech, jejichž přínos pro dané téma je nepochybně méně zásadní. To má za následek, že v některých pasážích přejímá čistě pohled rumunských pramenů, které jsou přirozeně jednostranné, a navíc určité aspekty jednání v rámci Varšavské smlouvy zřejmě záměrně zamlčovaly. Autor často odkazuje na memoáry, včetně vysokých vojenských funkcionářů, jako byl náčelník štábu Varšavské smlouvy sovětský generál Anatolij Gribkov či rumunský ministr obrany Constantin Olteanu. Na jejich základě ale popisuje i některé události, k nimž existuje mnohem relevantnější odborná literatura, jako například maďarské povstání v roce 1956. Část použitých pramenů pak má velmi spornou výpovědní hodnotu. Za všechny uvedme paměti zběhlého československého generála Jana Šejny. To přenáší některé předkládané závěry do pouhé spekulativní roviny.

Jisté výtky mohou být vzneseny i k samotné struktuře výkladu. V některých případech je snad až příliš široký a obecný. To platí především pro pasáže, které s klíčovým tématem – vztahy mezi Rumunskem a Varšavskou smlouvou – bezprostředně nesusouvisejí, jako například vznik východního bloku a studené války (a samotná zdlouhavá definice tohoto pojmu) či průběh karibské krize. Rozsah těchto částí textu pak kontrastuje s opomenutím jiných, vzhledem k zaměření knihy významnějších otázek. Schází třeba vysvětlení rumunského postoje k pokusům o reformu politického rámce Varšavské smlouvy nebo nástin motivů, které Moskvu k úvahám o změnách ve Varšavské smlouvě vedly.

Dumitru nepovažoval za nutné blíže rozebírat svou pramennou základnu. Není tak zřejmé, s jak velkým množstvím dostupného rumunského archivního materiálu k dané problematice pracoval. Pozornému čtenáři se do mysli nezřídka vkrádá podezření, že jde spíše o náhodný výběr. Soubor archiválií, na něž práce odkazuje, rozhodně není enormní. Autor proto občas zůstává dlužen odpověď na otázky, které by s pomocí širší

pramenné báze zřejmě dokázal osvětlit. Uvedme dva příklady: Dumitru tvrdí, že nelze zcela objasnit motivaci, která v roce 1965 vedla Rumunsko k odmítnutí předložené iniciativy směřující k uzavření smlouvy o nešíření jaderných zbraní, kterou na Politickém poradním výboru, nejvyšším orgánu Varšavské smlouvy, předložilo východoněmecké vedení. Správně dodává, že za tím mohla být snaha Bukurešti hájit zájmy Číny a prosazovat spíše celkové jaderné odzbrojení. Dodejme, že další záznamy o schůzce tuto hypotézu jasně potvrzují. Ministr zahraničí Corneliu Mănescu to dokonce spojencům přiznal a rovněž konstatoval, že Rumunsko bralo při formulaci svého postoje ohled na Francii, která proti smlouvě také vystupovala. Druhým podobným momentem je autorova interpretace sovětského postoje k reformě vojenských struktur Varšavské smlouvy v roce 1966. Při neznalosti jiných než rumunských pramenů předkládá nesprávnou domněnku, že sovětská strana záměrně v tichosti stáhla z jednání Politického poradního výboru kompromisní verzi nových vojenských statutů, které v mnohém ustupovaly Rumunsku, jelikož nevyhovovala jejím záměrům. Ve skutečnosti za tímto krokem stála Ceaușeskova žádost otevřít debatu o tomto materiálu, aby do něj bylo možné zapracovat další připomínky. Sovětský vůdce Leonid Brežněv přitom dříve konstatoval, že další diskusi o dokumentu připustit nehodlá. Spíše se tedy nabízí otázka, kterou si Dumitru ani nepokládá, proč Bukurešť považovala za nutné činit obstrukce, když předložený materiál poměrně výrazně omezoval pravomoci sovětských vojenských představitelů a byl chápán jako rumunské vítězství.

Za nedostatečný považují také výklad některých aspektů československé krize v roce 1968. Dumitru například prakticky blíže nevysvětluje, proč se členské státy Varšavské smlouvy začaly na jaře 1968 scházet bez Rumunska, a o dění v Československu se tudíž diskutovalo mimo její oficiální struktury. Příliš nezdůrazňuje, že vojenské potlačení pražského jara formálně nebylo zastřešeno Varšavskou smlouvou, což po srpnu 1968 koneckonců akcentoval i samotný rumunský režim. Recenzované dílo v tomto ohledu jasně zaostává například za knihou Mihaie Retegana o rumunském postoji k československé krizi, přeloženou do češtiny.²

V textu se bohužel objevuje několik nikoli bezvýznamných překlepů a chybných tvrzení. Státní smlouva s Rakouskem rozhodně nebyla uzavřena v roce 1995, ale 1955. Ve Varšavské smlouvě rovněž nikdy neexistoval vojenský výbor (*Military Committee*). Dle kontextu ho Dumitru zřejmě zaměňuje za vojenskou radu (*Military Council*). V červnu 1967 se také v sovětské metropoli v reakci na šestidenní válku nesešel Politický poradní výbor Varšavské smlouvy. Šlo o schůzku stranických vůdců, která proběhla zcela mimo struktury aliance, navíc se jí účastnil i jugoslávský vůdce Josip Broz Tito.

Pozitivní přínos Dumitruovy práce nad výše naznačenými nedostatky naštěstí převažuje. Je především třeba ocenit, že se konečně našel rumunský historik, který komplexněji zhodnotil působení své země ve Varšavské smlouvě, alespoň v jedné etapě její existence. Pro badatele zkoumající východní blok kniha představuje vítanou příležitost seznámit se zprostředkovaně s rumunskými prameny, byť některé autorovy závěry nelze brát jako zcela relevantní.

2 RETEGAN, Mihai: *1968 – ve stínu Pražského jara: Črta k rumunské zahraniční politice*. Praha, Argo 2002.

Recenze

Pohledy čtyř politiků na jedno čtvrtstoletí

Vlastimil Hála

ROVENSKÝ, Jan a kol.: *25 let poté: Klaus, Pithart, Rychetský a Zeman v rozhovorech o společnosti a politice*. Praha, Filosofia 2014, 328 stran, ISBN 978-80-7007-424-4.

Nejprodávanější kniha nakladatelství Filosofia měla prezentaci 18. prosince 2014. Většina účastníků se s ní seznámila teprve právě na tomto setkání, což pochopitelně limitovalo možnosti rozvinout věcnou diskusi. Na prezentaci se každý z protagonistů prezentoval příznačným způsobem: Václav Klaus se pochválil za to, že („na rozdíl od mnohých z vás“) si knihu pečlivě přečetl. Petr Pithart si postěžoval na Klausův způsob pluralizace jmen („Havlové, Pithartové“). Pavel Rychetský se zdržel osobnějších vyjádření. Prezident se z účasti omluvil.

Také v knize se samozřejmě projevují typické vlastnosti dotazovaných: Klaus je lapidární, někdy konfrontačně vyostřující. Pithart kultivovaně rozvážný, ale občas obcházející podstatu problémů. Rychetský právnicky korektní, někdy příliš obšírně. Zemanův lapidární styl je blízký Klausovu, s občasným sklonem ke zjednodušování. Výběr politických osobností vyjadřujících se ke klíčovým problémům minulého čtvrtstoletí vzbudí možná pochybnost v případě Pavla Rychetského, který z hlediska „vnějšího pozorovatele“ neovlivňoval děje v tomto období tak viditelně jako ostatní protagonisté. Rychetský však do knihy právem patří, protože jako generální prokurátor, ministr spravedlnosti a místopředseda vlády měl podstatný vliv na utváření právního prostředí budované demokracie.

Pro každý rozhovor vybral Jan Rovenský nějaký charakteristický výrok interviewované osobnosti: „Svobodu a národní stát budu hájit do konce života“ (Klaus); „Rozbili jsme si zrcadla a zůstali sami“ (Pithart); „Bůh zemřel v Osvětimi a nahradilo ho právo“ (Rychetský); „Silní lídři vymizeli, ale ti noví už dorůstají“ (Zeman). Zatímco výroky zvolené pro Klause a Pitharta jsou pro jejich profil obecněji typické, výrok charakterizující Rychetského je kontextuálně velmi specifický (pro mnoho lidí bůh zemřel dávno před Osvětimi, zatímco pro mnoho jiných je živou zkušeností i přes holokaust) a slova představující Zemana vyznívají překvapivě všedně. Co se týká rozsahu, první tři politikové zaplňují zhruba rovným dílem přes osmdesát stran knihy, Zeman zhruba polovinu.

V otázce nutnosti zásadní *politické transformace*, respektive revoluce po pádu komunismu, se všichni účastníci v zásadě shodli. Principiální odlišnosti vyvstávají v otázkách *transformace ekonomické*: Klaus hájí podobu, kterou jí vtiskl především on sám, zejména pak kuponovou privatizaci jako její klíčovou metodu. Proti Klausovu pojetí, opírajícímu se o přesvědčení, že nebylo možno použít žádný zahraniční vzor (s. 27), se kriticky staví jak Pithart, konfrontující jeho koncepci liberalismu s „ordoliberalismem“ zvláště německé provenience (s. 128–131), tak Rychetský, který Klausovi vytýká ideologicky podmíněnou překotnost privatizace (s. 201–204). Zatímco oba mají pro kuponovou privatizaci ale i jisté porozumění, jednoznačně ji odmítá Zeman, který proti ní staví přesně to, co Klaus v našich poměrech vyloučil: standardní vzory ze zahraničí (s. 273).

K ekonomické problematice se vyjadřuje Pithart v ještě širším problémovém kontextu, též v souvislosti s „nadosobními hodnotami“, jež nemohou být redukovány na účelový a výkonnostní aspekt: říká, že Evropa by neměla usilovat za každou cenu o konkurenceschopnost, znamená-li to bezohledné využívání lidských potencií, porušování demokratických principů jejího utváření a exploataci přírodních zdrojů (s. 180). Nutnost uskrovnění Pithart nepopírá, jsa v tomto ohledu blízko kritice „růstu růstu“ Václava Bělohorského.

Zajímavé je, že ani Klausovi odpůrci mu nevytýkají „superliberalismus“ a v podstatě ho neviní z toho, že by jeho politika byla sociálně přespříliš neúnosná, byť Rychetský považuje za vhodnější způsob privatizace gradualistickou metodu (s. 246 a 262) a Zeman především zaměstnanecké spoluvlastnictví (s. 275). „Šokovou terapií“, jak charakterizuje Klausovu ekonomickou reformu Rychetský (s. 262) i Pithart (s. 126–130), Klaus coby charakteristiku své hospodářské politiky odmítá, stejně jako „útek před právníky“, připomínaný Rychetským (s. 258). Podle Klause byla ekonomická transformace naopak právnícky ošetřena, a pokud se při ní staly chyby, byli za ně odpovědní právníci, zejména Rychetský (s. 28 n.).

V právní oblasti byly v době transformace přijaty i problematické normy, z nichž některé jsou doposud aktuální. Nejvýrazněji je to patrné v případě *lustračního zákona*, původně proponovaného na dobu pěti let. Odpovědi dotazovaných na otázku, zda tento zákon má být zrušen, si lze přímo vychutnat. Vyjádření Václava Klause („nemůžete zrušit komunismus, nemůžete zrušit Velkou francouzskou revoluci, nemůžete zrušit udavače tajné policie, a proto (*sic*) nemá smysl rušit lustrační zákony“) je ukázkou – u analyticky uvažujícího politika pozoruhodnou – toho, co je

od dob Davida Huma označováno jako „naturalistický omyl“: totiž vyvození toho, co má být (*ought to be*), z toho, co jest (*is*, zde v modu minulosti), aniž by se argumentace týkala potřeby onoho zákona *v současnosti*, jak zněl dotaz (s. 67). Odlišně si poradil s otázkou Petr Pithart, který svou odpověď přehrál do roviny morálního „nabádání“, aby se určitá skupina lidí neucházela o určité funkce (s. 156 n.), jako by lustrační zákon byl o moralitě, nikoli o legalitě, jako by jeho obsahem nebyl zákaz výkonu povolání, zjevně neslučitelný s Listinou práv a svobod, která podobné omezení nezná. Odpověď Pavla Rychetského místy vyvolává aluzi na název filmu Věry Chytilové *O něčem jiném*: dotázaný obšírně pojednává o různých analogických kauzách, ale nakonec se přece jen vyjádří, že lustrační zákon „není únosné“ prodlužovat; že by tento zákon tedy měl být zrušen, říká Rychetský dosti zaobaleně, ale přece jen (s. 241–244). Jediným politikem, který se vyjádřil pro jeho zrušení jednoznačně a lapidárně, je Miloš Zeman (s. 301).

Největší tříbení duchů podnítila otázka *česko-slovenských vztahů*, respektive možné perspektivy bývalého Československa. Václav Klaus interpretuje proces rozdělení společného česko-slovenského státu jako záležitost výlučně *slovenské* touhy po emancipaci a vytvoření samostatného národního státu. V tomto pohledu by byla i otázka použití institutu referenda jako nástroje zjištění názorů a převažující politické vůle naprosto irelevantní (s. 19–26). Kriticky posuzuje Klaus ovšem „český šovinismus“ Občanské demokratické aliance (s. 26), s čímž souzní i názor Petra Pitharta (s. 140). Ten v nejdůkladněji rozvíjené odpovědi hledá příčiny konfliktu v dlouhodobějším historickém vývoji: Pittsburská deklarace, českou stranou nenaplněná, unitární řešení česko-slovenských vztahů po druhé světové válce i po únoru 1948, ba i nesymetričnost federativního uspořádání státu po invazi vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968, to vše jsou v jeho vidění variace na českou neschopnost přijmout i slovenskou perspektivu a pochopit emancipační úsilí Slováků. Lituje přitom zejména toho, že jsme „zůstali sami“, rozbivše si všechna zrcadla: po sude toněmeckém i slovenské. Poukazuje i na českou mentální sebestřednost jako vyústění vymaňování Čechů z širších kontextů (viz ideová koncepce „Podivena“ a jeho *Dějin Čechů v nové době*, na které měl Pithart lví podíl), vedoucí až k neschopnosti nahlédnout se z perspektiv těch druhých (s. 135–147).

Pavel Rychetský pohlíží na proces rozdělení československé federace z hlediska právní konformity a charakterizuje jej jako nelegitimní, přičemž legitimní postupy předpokládané ústavou (referendum) byly k dispozici (s. 199 n.). Pro Klause *nebyla* federace udržitelná, pro Pitharta a Rychetského *snad* při vstřícnějším přístupu české strany, pro Zemana určitě *ano*, pokud by se uskutečnila jeho idea Česko-slovenské unie (s. 277). Zajímavý aspekt vnáší do debaty Rychetský, když neiluzorně poukazuje na to, že šlo v neposlední řadě o kontrolu nad privatizovaným majetkem ze strany obou národních politických reprezentací (s. 200). Také Pithart připomíná ekonomický motiv, totiž snahu české strany, aby nás Slovensko nezdržovalo na cestě rychlé ekonomické transformace (s. 142).

Obdobně aktuálním tématem je česko-německá deklarace jako určitý způsob vyrovnání mezi Čechy a Němci, a zároveň výraz palčivosti komplexu *česko-německých vztahů* vůbec. Nejobsáhlejší historický exkurz zde provádí opět Petr Pithart, mimo

jiné též signatář deklarace Smíření 95, který v celé této problematice, podobně jako v česko-slovenském vztahu, spatřuje negativa převážně na české straně. Když popírá oprávněnost strachu českých občanů z majetkových nároků sudetských Němců (s. 160 n.), zapomíná na to, že v době poskytnutí rozhovoru Sudetoněmecké krajanské sdružení ve svých stanovách právě tento požadavek ještě mělo. Ovšem je tu i obecnější česká polistopadová zkušenost: nepředcházelo snad každému „velkému skoku“ do hájemství materiálních hodnot ujišťování aktérů o vylučném interesu na hodnotách duchovních a morálních? Nerestituuje snad každý, kdo má příležitost? Určitou obavu v tomto směru sdílí Václav Klaus, poukazující na vyjádření Helmuta Kohla, že česko-německá deklarace se majetkových vztahů vůbec netýká (s. 34–37). Rychetský jistou oprávněnost obav v tomto směru neodmítá, zdůrazňuje ale především pozitivní přínos deklarace, vedoucí podle něj k marginalizaci nacionalismů na obou stranách (s. 208). Nejostřejším protikladem Pithartova stanoviska je vyjádření Zemanovo, pokládající odsun německého obyvatelstva po roce 1945 za „mírnější řešení“ než trest smrti za velezradu (s. 284). Zde by se samozřejmě mohlo zase diskutovat o problémech kolektivní viny a podobně.

Dalším atraktivním tématem rozhovorů je *soudcokracie*. Na systematické místo soudní moci v rámci uspořádání demokratického právního státu mají jednotliví účastníci velmi rozdílné názory. Největší rozpětí je mezi Klausem a Pithartem: zatímco Klaus odsuzuje „soudcokracii“ jako vstupování soudcovské moci do politických procesů utváření občanské vůle, a tím jako ohrožení demokracie (vedle „mediokracie“), což dokumentuje „svévolným“ zrušením termínu voleb v roce 2009 (s. 68), Pithart (s. 174) i Rychetský (ten s přípuštěním politické dimenze soudní moci – s. 224 n.) považují nezávislost a samostatné postavení soudcovského stavu naopak za pojistku demokracie. Zasahování Ústavního soudu do záležitostí, jež mají být řešeny v rámci politických procedur, kritizuje i Miloš Zeman, který se provokativně vyjadřuje i k otázce soudcovské nezávislosti: ta je podle něj limitována též závislostí soudců na vlastní (konkrétně normalizační) minulosti (s. 292 a 300).

Dalším tématem vzbuzujícím silně emocionálně podbarvené reakce je proslulá *opoziční smlouva* mezi Občanskou demokratickou stranou a sociální demokracií. Že ji obhajují tehdejší lídři obou stran jako záruku jisté stability v patové politické situaci na pravolevém politickém spektru, nepřekvapí: podle Klause byla symetrická se systémem koaliční smlouvy a lepším řešením než dát moc „Kalvodovi, Luxovi, Havlovi a Zielencovi“ (s. 45 n.), Zeman zdůrazňuje její stabilizační funkci (s. 292 n.). Porozumění pro ni ale projevuje i Rychetský, s tím že podobný politický mechanismus není výjimečný v zemích s volebním systémem poměrného zastoupení (s. 210), a připojuje bonmot, že otcem opoziční smlouvy byl vlastně Jan Ruml a jeho „bigotní ideová čistota“ (s. 210–213). Mediálně rozšířený – jednoznačně negativní – obraz opoziční smlouvy předkládá jen její opovědný odpůrce Petr Pithart, který ji pokládá za „nehoráznou drzost“, „dábelství nápad“, jehož smyslem bylo zlikvidovat opozici a připravit půdu ke změně ústavy ve prospěch většinového systému. Ten měl podle něj umožnit střídání dvou velkých stran u moci a vyloučit z podílu na ní strany malé, což je však prý možné jen v „neideologických“ zemích typu Spojených států a Velké Británie (s. 173 n.). Pithartovu pochvalu si zasloužil

za zrušení návrhu změny ústavy Ústavní soud, Václav Špidla pak za odmítnutí opoziční smlouvy (s. 173 n.).

Přes občasná silná vyjádření během vlastního politického angažmá ani jeden dotazovaný nevystupuje v knize jako militantní antikomunista, což je patrné na postoji k eventualitě polistopadového *zákazu komunistické strany*. Rychetský a Pithart kladou důraz na právní neuskutečnitelnost tohoto kroku v období krátce po listopadu 1989. Klaus je rád, že komunistická strana jako KSČM si – netransformovaná – podržela tradiční identitu a takto se dostala do trvalé izolace, v podstatě bez koaličního potenciálu (což kvituje pozitivně i Pithart). Klaus ostatně vidí větší nebezpečí na straně „stejných antidemokratů“, jako jsou komunisté, ale angažovaných v jiných (třeba zelených) stranách (s. 64–66). Pithart připojuje i dosti účelovou argumentaci: na komunisty se po listopadu muselo „tvrdě, ale zase ne moc tvrdě“, aby se „nerozprchli“ – rozuměj, aby mohl parlament vytvořený podle nedemokratických principů fungovat a umožnit přechod k demokracii (s. 118 n.). Zeman pak zdůrazňuje, že komunistická strana by v případě zákazu původní KSČ přijala jiný název a nic podstatného by se tím nevyřešilo (s. 296–299). Ze všech dotázaných přiznává komunistům možnost pozitivního vývoje pouze on; chápe totiž KSČM jako stranu, která je již na cestě k radikální levici západního typu. Že je Komunistická strana Čech a Moravy stranou především „protestní“ a že příčinou její stabilní voličské podpory jsou zvláště negativní aspekty ekonomické transformace, v tom panuje vcelku shoda.

Významným tématem je i *nepolitická politika*. Nejostřejším kritikem této „havlistické“ koncepce, preferující nestandardní politická uskupení a hnutí před tradičními stranami, byl a je Václav Klaus. Zásahu na prosazení standardního politického systému mu ostatně dnes nikdo neupírá, podobně jako nikdo výslovně nedegraduje význam voleb jako instrumentu utváření politické vůle, který je nenahraditelný jinými iniciativami, například typu Děkuje, odejděte (nejostřeji se k tomu vyslovuje Zeman – s. 293). Snad až překvapivě kriticky se k Havlovi jako politikovi vyjadřuje Petr Pithart, a to za radikalismus, projevující se už v jeho disidentské éře, i za preferování nezávislých osobností v politice před standardními stranami (s. 115–118). Havel podle něj propadl během roku 1990 přílišnému radikalismu a touze po „druhé revoluci“, a také „moc a moc“ začal stát později o prezidentskou funkci, ač ji podle Pitharta původně opravdu bral jen jako „dočasnou“ (s. 134 n.). Celkově lze říci, že první polistopadový prezident nevychází v pohledu dotazovaných jako po všech stránkách pozitivně působící osobnost; spíše se mu dostává více či méně kritického uznání za roli, kterou sehrál při odstranění komunistického systému.

Typické povahové rysy dotazovaných se samozřejmě promítají i do odpovědí týkajících se jejich vztahů k jiným politikům. Nejosobnější, respektive osobně nejvyhrocenější postoje zde zaujímají podle očekávání současný prezident a jeho předchůdce. Jen dvě perličky: Klaus podle svých slov musel po setkání s ministryní Vlastou Parkanovou předejít zhroucení přímo tvrdým alkoholem (s. 84), zatímco Zeman situoval Jiřího Paroubka do hospody čtvrté kategorie (s. 303 n.), tedy přesně tam, kam jeho samého umísťuje „pražská kavárna“.

S odstupem zhruba čtvrtstoletí od základních politických změn se zdá, že na rozdíl od devadesátých let dnes není největší názorové rozpětí mezi Klausem a Zemanem, nýbrž Klausem a Pithartem. Klause a Zemana spojuje akcent na pojetí politiky jako domény „politiky politické“, reprezentované velkými ideově vyhraněnými stranami. Dá se říci, že postoje interviewovaných politiků s léty spíše ztratily na jednoznačnosti. Sebekritičností přitom neoplývá nikdo z nich. V odpovědích na dotaz o závažných chybách, jichž se dopustili, převažuje jeden společný jmenovatel: byl jsem příliš hodný, málo důrazný. Z prognóz situace po dalších pětadvaceti letech zaujme vtipná (a asi pravdivá) Klausova, že Karel Schwarzenberg se „dožije svých 100. narozenin a bude trvalým idolem mládeže“ (s. 101).

Jan Rovenský dává každému politikovi dostatečný prostor k vyjádření, nelimituje jejich odpovědi vstupy s vlastním stanoviskem, jak tomu často bývá v televizních debatách, je seriózní i po obsahové stránce. Když Pavel Rychetský uvádí tradovanou formulaci názoru Václava Klause, totiž že nezná rozdíl mezi špinavými a čistými penězi, připomene autentickou citaci Klausova výroku, jež je skutečně diferencovanější (s. 228 n.). Vzorná je i redakční práce, což ostatně uznali na prezentaci knihy všichni přítomní účastníci dialogů.

Anotace

ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan a kol.: *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2015, 756 s. Ediční řada České dějiny, sv. 8. ISBN 978-80-7422-309-9 a 978-80-7308-556-8.

Předložená objemná publikace vznikla v rámci projektu Fondu rozvoje vysokých škol „Inovace předmětu Základní problémy studia 19. a 20. století“ souběžně s obdobně koncipovanou knihou, jež se obrací pro změnu do periody raného novověku (ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, Marie – CERMAN, Ivo a kol.: *Základní problémy studia raného novověku*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013, 801 s.). Vzhledem k tomu, že se nejednalo o ediční projekt (!), mohly vyjít obě knihy jen díky následné podpoře Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Na vzniku anotované knihy se podílelo celkem 27 autorů a autorek různých profesí – historiků, pedagogů, muzejních pracovníků a archivářů. Početnost autorského kolektivu i postupný, nikoli přímočarý zrod publikace, s jejímž vydáním vlastně původ-

ní projekt nepočítal, kladly značné nároky na redakční sjednocení textu knihy, jimž patrně ani nešlo zcela dostát. Vedle poměrně hluboce teoreticky a metodologicky zakotvených kapitol nalezneme i kapitoly spíše popisné, z nichž některé obtížněji utvářejí vlastní vnitřní strukturu a komplikovaněji navazují na obsah jiných kapitol. Je nutno ovšem říci, že variabilita zpracování textů vyplývá již ze samotné četnosti témat, jimiž se publikace zabývá.

Knihy se člení do tří základních částí, které spolu ovšem v některých místech výrazně komunikují, a to nejen díky přímému autorskému propojení, ale rovněž díky dobře promyšlené základní struktuře. První část publikace vymezuje hlavní přístupy ke studiu dějin 19. a 20. století, zaznamenává současný stav výzkumu a všímá si nejdůležitějších badatelských institucí. V navazující části nalezneme kapitoly o pramenech a metodách výzkumu a konečně v poslední, třetí části knihy se čtenáři dostane analýzy některých pojmů a historických fenoménů. To představuje zajisté nosné schéma.

Velmi užitečné budou pro uživatele kapitoly v první části knihy, shrnující výsledky historiografie zaměřené na 19. a 20. století.

Jejich autoři registrují také podněty, jichž se dostávalo historikům ze studia české literatury, z filozofie či z jiných vědeckých oborů. Autoři si všímají nejen jednotlivých osobností české historiografie, ale zaznamenávají i její institucionální vývoj. Cenou devízu znamená kapitola Magdaleny Pokorné, v níž nalezneme přehled institucí neuniverzitního typu. Nadmíru oprávněné se zdá také zařazení kapitoly Vítězslava Sommera, analyzující „mnohovrstevnaté“ uplatnění marxismu a marxismem inspirovaného myšlení v historiografii. Zvláště je třeba ocenit kromě toho kapitoly Milana Hlavačky, Milana Řepy a Christianne Brennerové, kteří shrnují výsledky mezinárodního výzkumu českých a československých dějin 19. a 20. století. Problémy výuky moderních a soudobých dějin shrnuje suverénním způsobem Zdeněk Beneš.

Druhá část knihy přináší především pramenoznačkové informace. Po metodologicky originálně pojaté kapitole o úředních pramenech k dějinám 19. a 20. století autorů Luboše Velka a Jana Kahudy se dostalo pozornosti z fondů neúřední proveniencí osobním fondům a dále dvěma typům dokumentů, které jsou s nimi (ale nejen s nimi) spojeny – korespondenci a memoárům. Stranou naopak zůstaly jiné významné a tradiční prameny soukromého původu, jakými jsou například archivy spolků, politických stran či podnikové archivy. V knize se na druhé straně objevuje kapitola Jana Randáka, která inspirativním způsobem upozornila na prameny vznikající v „lidovém“ prostředí, zejména na lidové kroniky. Ocenit lze také kapitoly o tisku, karikatuře a filmu jako historických pramenech, čtenáře však napadne, proč zde není obdobná kapitola například o historické fotografii. Ve druhé části knihy nalezneme ještě přínosné kapitoly o edicích jako instrumentech pro poznání moderních dějin (Jan Rychlík)

a konečně texty o problematice orální historie (Miroslav Vaněk a Pavel Mücke).

Otázka limitů výběru témat vyvstává také ve třetí části recenzované publikace, nazvané „Pojmy, procesy a fenomény“. Vyskytují se v ní kapitoly věnované problémům tradičním, jako je například industrializace, byrokracie či nacionalismus, ale nechybějí ani pasáže shrnující výzkum fenoménů a postupů relativně nových či v našich podmínkách ještě ne zcela zdomácnělých. Jde především o kapitoly, které se zaměřují novátorsky na téma míst paměti a paměťových studií (Milan Hlavačka a Miroslav Michela), genderovou historii (Denisa Nečasová) či politické kultury (Karel Šima). V třetí části knihy nalezneme řadu dalších vyzrálých textů z pera osvědčených historiků, například o sociální otázce (Jakub Rákosník), k teorii elit (Jana Čechurová), k fenoménu moderních válek (Ivan Šedivý) či o proměnách demografické struktury (Eduard Maur). Poctivě se pokusil vypořádat s nelehkým problémem dnes nejednou zpochybňované teorie totalitarismu Jaroslav Šebek.

Anotovaná kniha se hned po svém vydání stala vyhledávanou příručkou především pro vysokoškolské studenty dějepisu, bude však k užítku také dalším zájemcům o soudobé dějiny. Jistě se dočká zevrubného posouzení od zástupců oborů, jichž se dotýká, stejně jako se to stalo jejím „dvojčetím“, zmíněnému v úvodu anotace (srv. alespoň kritickou recenzi Jakuba Mírky v *Archivním časopise*, roč. 65, č. 1, 2015, s. 105–111). Anotovaná kniha obsahuje jmenný rejstřík, anglicky psané resumé a informace o autorech. Přehledy použité literatury jsou zařazeny za každou kapitolou, v knize ovšem postrádám citace s odkazy, což může představovat jistý problém v pasážích na použité literatuře poněkud závislejších. V předpokládaném novém vydání, jehož se kniha

zajisté vbrzku dočká, se otevírá šance zpřesnit její strukturu, doplnit ji o některá nová témata, o výklad některých pojmů (včetně pojmů z názvu práce – „moderní dějiny“ a „soudobé dějiny“) či o jejich korekci (namátkou bych uvedl bludné použití pojmu „institucionální fondy“ na straně 274, které nemá oporu v současném oboru archivnictví).

Jiří Křestan

DRISCOLL, Catherine: *The Australian Country Girl: History, Image, Experience*. Farnham, Ashgate Publishing Ltd. 2014, 212 stran, ISBN 978-1-4094-4688-0 a 978-1-4724-0109-0 (e-publikace).

Již na počátku knihy se autorka přiznává, že se k tématu vlastně dostala zcela logicky; sama je australskou venkovskou dívkou, která se rozhodla zkoumat tuto problematiku za pomoci vědeckých metod blízkých mimo jiné i kulturní antropologii a etnografii, i když ani k jedné disciplíně se úplně nehlásí. Sama označuje metodu, kterou využívala, za interdisciplinární empirismus a přiznává se k inspiraci kulturními dějinami, urbánními dějinami, *gender studies* a dějinami venkova. V úvodu zmiňuje všechny další přístupy i historiky, kteří její bádání ovlivnili. Je přitom nucena vyrovnat se s takzvaným mýtem buše (*bush-myth*), který romanticky nahlíží na domnělou čistotu venkovské společnosti v porovnání se zkaženou společností městskou a jímž je ovlivněn (idealizován) i obraz venkovské dívky.

První velkou otázkou při definování „australské venkovské dívky“ je pro autorku pojem modernity, kde souhlasí s Raymondem Williamsem, že modernita ve venkovském prostředí je vždy spojena s jakousi ztrátou

hodnot. Nahlíží, jak rurální idylu a obraz venkovské dívky (i pro ni) definovala populární média – televize, kino a rozhlas (narrativ začíná v roce 1973). Zabývá se též fenoménem *agriculture show*, kde se snoubilo předvádění dobytka a výpěstků s formováním obrazu idealizovaného venkova a také dívek, v tomto případě skrze pořádání jakýchsi voleb „miss venkova“ (jejich titul byl *Miss Showgirl*) nebo podobných přehlídek. Volba takové reprezentantky na oslavě úrody měla samozřejmě tradici, která sahá hlouběji než do 60. let dvacátého století (respektive do roku 1962 k první volbě *Miss Showgirl* v Melbourne); museli bychom se vrátit minimálně do roku 1910, odkdy se datují akce občas označované jako „rodinná zábava“. Podle autorky tyto přehlídky reprezentují tenze mezi modernitou a tradicí. Vedle podobných přehlídek, jimž věnuje poměrně dost místa, byl dalším prostorem socializace venkovské dívky *Pony Club*, sdružující zájemkyně o jízdu na koni.

Druhá část publikace zasazuje celý koncept venkovské dívky do širšího kulturního i historického kontextu, a je tak pro čtenáře mnohem zajímavější. Zde se Catherine Driscollová zabývá obrazem venkovské dívky jako „aboriginky“ nebo „divokého koloniálního děvčete“. Asi nejzajímavější je zde popis integrace obrazu venkovské dívky do celkového panoramatu australské krajiny, v umění obvykle idealizované podobně jako v evropských „pastorálních“ krajinomalbách. Kromě beletrie zde autorka čerpá též z výtvarného umění a filmových zpracování; zejména ve třetí kapitole se věnuje hledání „konstrukce venkovské dívky“ ve filmech, a hlavně televizních seriálech (*soap operas*), odehrávajících se ve venkovských městečkách (v české televizi se vysílal jeden z těch novějších, *McLeodovy dcery*, natáčený v letech 2001–2008). Autorka dochází k závěru, že konstrukty

z různých médií se vůbec nepopírají. Nezapomíná ani na fakt, že obraz venkova by nebyl úplný, kdyby nebyl neustále konfrontován s městem a městskou kulturou.

K metodologickým inspiracím knihy patří jistě i Pierre Bourdieu a jeho teorie kulturního kapitálu, k němuž se autorka hrdě hlásí. V tomto případě využívá několika konkrétních příkladů, které by bylo lépe vysvětlit, neboť samy o sobě působí příliš ilustrativně. Je dobře, že v závěru pracuje i s výsledky demografických výzkumů, aby přiblížila konstrukt australské venkovské dívky také z tohoto úhlu pohledu. Na zajímavosti celé knize nicméně dodává především osobní „účastněnost“ autorky, která se nepřestala nikdy považovat za venkovskou dívku. Její vhléd díky tomu obsahuje prvky (jakkoli zdánlivě nedůležité), které by nezaujatý pozorovatel zvnějšku asi jen obtížně identifikoval.

Dalibor Vácha

Historia scholastica: Mezinárodní časopis pro dějiny výchovy a vzdělávání, roč. 1, č. 1 (2015). Praha, Národní pedagogické muzeum – Knihovna J. A. Komenského, 138 stran, ISSN 1804-4913.

Tématem prvního (německojazyčného) čísla časopisu *Historia scholastica*, který nyní vychází dvakrát ročně (předcházely mu dva sborníky stejného názvu), jsou dějiny školství a pedagogiky v meziválečné, válečné a bezprostředně poválečné Evropě 20. století. Autoři příspěvků, pedagogičtí odborníci z několika evropských univerzit, se soustředí na výchovné názory a postupy, výchovně-vzdělávací systémy a školskou politiku nacistických, fašistických a komunistických režimů – sledují jejich vývoj v daném období v Německu, Itálii, Španělsku,

Slovinsku a Sovětském svazu. Upozorňují na zárodky totalitního myšlení v akademických pedagogických diskurzích předválečné doby, jež vycházely z myšlenek reformní pedagogiky a zaštiťovaly se ušlechtilými ideály, jakými byly snahy o modernizaci života, o ozdravení údajně zkažené společnosti, o vytvoření „nového světa“ a „nového člověka“. Sledují, jak tyto ideje pronikaly z vědeckého prostředí do politiky, až nakonec daly vzniknout zvráceným edukativním konceptům a nebezpečným výchovně-vzdělávacím systémům s normami, jež se vymykaly všem dosud v evropském prostředí obecně uznávaným kulturně-sociálním pravidlům.

Pedagogické diskurzy o genetice a eugenice, jež od 20. do poloviny 40. let minulého století nacházely široký prostor v německých a německojazyčných švýcarských pedagogických časopisech, sleduje Andreas Hoffmann-Ocon (Curych). Jörg-Werner Link (Postupim) pojednává o způsobech, jakými pronikala ideologizace a doktrína do německého nacionálněsocialistického základního školství (obecných škol), kde se metody reformní pedagogiky se svou diverzitou výchovných přístupů střetávaly s novým požadavkem ideologické jednoty, jehož cílem bylo vychovat oddané příslušníky „Vůdcova národa“.

Eva Matthesová (Augšpurk) naopak představuje antitotalitní německé edukativní koncepty v díle Theodora Littta, jedné z nejvýznamnějších osobností duchovědné pedagogiky, jenž si udržel odstup od oficiální státní výchovné doktríny jak v čase tvrdého nacistického, tak později komunistického ideologického nátlaku. Autorka poukazuje na Littovy protitotalitní postoje v jeho publikacích a přednáškách v období Výmarské republiky, třetí říše, v letech 1945–1947 v Sovětské okupační zóně Německa a nakonec ve Spolkové republice.

Duchovědně orientovanou pedagogikou se zabývá i příspěvek Edvarda Protnera (Maribor), který ji sleduje ve slovinském prostředí a na některých aspektech díla Karla Ozvalda, profesora pedagogiky působícího do roku 1945 na lublaňské univerzitě, upozorňuje na možný ambivalentní způsob jejího uchopení, jenž osciluje mezi humanitními a totalitními idejemi.

Příspěť k vybudování „nového“ Španělska toužila masová ženská organizace Sección Femenina, která navázala styky s Hitlerovou mládeží a dalšími národními mládežnickými organizacemi hlásícími se k totalitním ideologiím. Toni Morant i Ariño (Valencie) si všímá jejich spolupráce, jež vyústila do založení Evropského svazu mládeže ve Vídni roku 1942, který měl pomoci organizovat výchovu a vzdělávání mladých lidí v evropských zemích po předpokládaném nacistickém vítězství. Autor mimo jiné připomíná, že v rámci německé delegace se zakládajícího sjezdu účastnili i zástupci protektorátního Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě.

Klíčové osobnosti italského neoidealismu a reformní školské politiky mussoliniovské Itálie – Giovannioho Gentileho, Benedetta Croceho a Giuseppa Lombarda Radiceho – představuje z této stránky Simonetta Polenghiová (Milán). Ve svém příspěvku dále sleduje stupňující se kontrolu italského fašistického režimu nad vzdělávacím systémem včetně cenzury učebnic a dalších pedagogických publikací, aby se tak mohly stát spolehlivým nástrojem k uskutečnění ideologických cílů masové výchovy.

Pohled na italskou pedagogiku přináší i Ehrenhard Skiera (Flensburg), jenž srovnává metodiku Marie Montessoriové, ve 20. a počátečních 30. letech minulého století chráněnkyni Mussoliniho, s výchovnými postupy významného školského reformátora sovětského porevolučního reži-

mu Pavla Petroviče Blonského. Za oběma pedagogickými koncepcemi s jejich myšlenkami výchovy „nového člověka“, ať již se zaštiťují slovy o Božím vedení při výchově (Montessoriová), či ideály beztřídní společnosti (Blonskij), se podle autora skrývají autoritářské požadavky, jež vedou – nenápadně a pozvolna, prostřednictvím své „apelativní misionářské rétoriky“, využívající líbivých formulací o svobodném rozvoji jedince – k naprogramování vychovávaného člověka k absolutní kázní a disciplíně. Skiera pečlivě analyzuje oba koncepty a poukazuje na jejich dualistický charakter, na to, s jakou samolibou jasnozřivostí rozlišují „dobro“ a „špatnost“, i na diktátorský způsob, jakým se v dítěti snaží zakódovat kýžený „instinkt poslušnosti“.

Historia scholastica svým prvním loňským číslem, vydaným k sedmdesátiletému výročí konce druhé světové války, připomněla, kam až mohou společnost dovést snahy o politizaci výchovy, nebezpečné fantazijní představy o možnosti definitivního vyřešení výchovných dilemat, autoritářské pojetí vzdělání. Příspěvky sledují tuto problematiku z různých pohledů, které vždy nemusí (jako v případě názoru na pedagogiku Marie Montessoriové) najít své přesvědčené zastánce.

Dagmar Petišková

JEDLIČKOVÁ, Blanka: *Ženy na rozcestí: Divadlo a ženy okolo něj 1939–1945*. Praha, Academia 2015, 317 s., ISBN 978-80-200-2459-6; 2., doplněné vydání 2016, 248 s., ISBN 978-80-200-2636-1.

České bádání na poli *gender studies* vloni rozšířila knižní prvotina Blanky Jedličkové. Publikace je výsledkem autorčina dlouholetého zájmu o dějiny českých žen v první

polovině 20. století, s důrazem na období druhé světové války a protektorátu. Její výzkum vyústil nejprve v diplomové práci *Ženy na rozcestí: Komparace ženských osobností okolo divadla 1939–1945*, obhájené roku 2013 v Ústavu historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice, která posloužila jako základ pro předloženou knihu.

Hlavním záměrem autorky bylo vybrat několik životních osudů žen za protektorátu a za pomoci komparativní metody sledovat jejich jednání a postavení ve vztahu k tehdejšímu státnímu zřízení a jeho době. Na základě zvolených případových studií zamýšlela porovnat přístupy žen jedné generace, které pocházely z různých společenských kruhů a ocitly se v kritické situaci, kdy se musely rozhodovat s rizikem existenčního ohrožení. Jako pomyslné pojítko zvolila autorka divadelní prostředí, s nímž byly vybrané ženy profesně spjaty. Ve své práci se mohla opřít o bohatou pramenovou základnu. Stěžejní význam pro ni měly fondy uložené v Archivu bezpečnostních složek, Národním archivu v Praze, Státním oblastním archivu Praha, Archivu hlavního města Prahy a v neposlední řadě osobní pozůstalostní fondy Literárního archivu Památníku národního písemnictví. Jelikož ženský element v protektorátní společnosti se prozatím nestal v české historiografii předmětem soustředěnější pozornosti, vycházela autorka především jednak z publikací zaměřených na ženské dějiny v obecném horizontu, jednak z dosavadních prací orientovaných na českou protektorátní a válečnou realitu, a samozřejmě také z textů věnovaných prvorepublikové a protektorátní umělecké scéně.

Na počátku 20. století, a zejména za druhé světové války se postavení žen v českých zemích výrazně proměnilo. Během válečných let se mnohem více angažovaly mimo

rodinu, působily například jako lékařky či ošetřovatelky, ale pronikly rovněž do armády. V rámci národního hospodářství i válečného úsilí se staly důležitou pracovní silou a svoji pozici si pak udržely také v následujících letech. V protektorátní společnosti autorka rozlišuje tři základní postoje vůči okupační realitě, jichž se držely i ženy, totiž kolaboraci, odboj či většinovou snahu přežít bez výrazného osobního nasazení v jednom či druhém směru. Tyto tři přístupy lze vysledovat také na vzorku sedmi příběhů, které tvoří hlavní osu anotované práce. Zatímco malířka Milada Marešová a choreografka a tanečnice Nina Jirsíková se svými uměleckými činy a prostředky stavěly proti nacistickému režimu zcela vědomě, herečce Janě Šedové-Popperové pomáhalo divadlo přečkat těžké dny koncentračního tábora. Herečka Anna Sedláčková účinkovala spolu se svou dcerou Marcellou ve vlastním divadle i přes dohled fašistického tisku. Další herečka Anna Letenská naopak patřila k lidem, jimž se staly osudnými kontakty s osobami zapojenými do odbojové činnosti, a navzdory vlastní neangažovanosti skončila na popravišti. K těm, kteří spolupracovali s německými úřady zcela vědomě, patřila poslední protagonistka knihy, herečka a spisovatelka Zdena Kavková-Innemannová. I přes velmi poutavé životní osudy nezůstávají odvyprávěné příběhy pouze biografickými črtami. Jejich přínos spočívá především v možnosti sledovat vliv sociálního zázemí, jež tyto ženy formovalo a pomáhalo utvářet jejich hodnotový svět, a také roli uměleckého prostředí, v němž se pohybovaly a které dokázaly odlišnými způsoby využít ke svému jednání.

Blanka Jedličková projevila navzdory citlivosti tématu velmi profesionální přístup a s nadhledem dokázala vyzdvihnout zásadní události v životě těchto žen, které je ovlivnily a mohly se podílet na jejich

pozdějších reakcích v kritické situaci. Uvedená práce, stojící na pomezí sociálních a kulturních dějin, *gender studies*, rovněž ale zasahující do dějin politických, představuje ojedinělý, o to však přínosnější počín na poli české historiografie, jenž otevírá možnosti dalšího výzkumu této dosud málo probádané oblasti.

Monika Vitovská Slezáková

OLEXÁK, Peter – SAFANOVIČOVÁ, Anna (ed.): *Antológia časopiseckých a novinových článkov Andreja Hlinku*. Martin, Matica slovenská 2013, 265 s., ISBN 978-80-8128-087-0;

LETZ, Róbert (ed.): *Andrej Hlinka vo svetle dokumentov*. Bratislava, Post Scriptum 2014, 360 s., ISBN 978-80-89567-36-2.

S ročním odstupem vyšly na Slovensku dvě zajímavé edice dokumentů, jež přináší články, studie a úvahy z pera jedné z nejvýznamnějších osobností slovenských dějin 20. století, katolického kněze, politika a poslance Národního shromáždění, organizátora, překladatele, novináře a publicisty, papežského komořího a apoštolského protonotáře, monsignora a národního buditele a v neposlední řadě signatáře Martinské deklarace ze dne 30. října 1918 Andreje Hlinky (1864–1938). Jeho život je hluboce spjat s dějinami Slovenska v první polovině 20. století, a také s celou existencí první Československé republiky. Sympatie české veřejnosti si bezpochyby získal v roce 1906, kdy byl v rámci tuhé uherské perzekuce odsouzen k dlouholetému vězení. Po roce 1918 ztělesňoval Hlinka Slovenskou lidovou stranu i slovenské úsilí o dosažení autonomie. Jeho osobnost dosud budí na Slovensku zájem historiků, teologů a odborné veřejnosti, čehož dokladem jsou

četné vědecké studie, konference a zprávy v médiích (některé tyto publikace byly v *Soudobých dějinách* již recenzovány).

Dvě anotované edice prezentují relevantní soubor Hlinkových článků s politickým, hospodářským, náboženským, kulturním či literárním zaměřením, které byly zveřejněny na Slovensku i v zahraničí. Jejich prostřednictvím autenticky promlouvá vnímavý, emotivní a zbožný autor, jehož čtenáři dosud znali asi spíše jako objekt psaní historiků či publicistů. Edice Petra Olexáka a Anny Safanovičové představuje soubor 63 článků z let 1893–1938, Letzova edice zahrnuje 59 textů z let 1894–1938. Obě jsou koncipovány chronologicky a nechybí v nich jmenný rejstřík. Cenným obohacením edice Róberta Letze je nejen bohatá obrazová příloha, ale také podrobný poznámkový aparát a rozsáhlý komentář k Hlinkovým původním textům. Reprezentační výběr editorů v obou svazcích bezpochyby ušetří nejen českému čtenáři čas ve slovenských archivech či pátrání po Hlinkových článcích roztroušených v mnohých dobových novinách a časopisech (například v *Katolíckych novinách*, *Slováku*, *Tatranském Orlu* či *Ludových novinách*).

Obě předkládané edice mohou být výzvou pro českou historickou obec k diskusi o osobnosti Andreje Hlinky, jeho místu v československých dějinách a první Československé republice, ale také o jeho osobních, vědeckých či politických kvalitách, které česká historiografie dosud víceméně přehlížela. Současně mohou podnítit hlubší reflexi slovenské společnosti tehdejší doby, přání jejíž katolické většiny Hlinka zřetelně artikuloval. Případně se mohou stát inspirací pro přehodnocení některých negativních stanovisek českých historiků, která byla do diskuse vnesena již Hlinkovými současníky, zejména Tomášem Garriguem Masarykem a Edvardem Benešem, a v našem

prostředí bohužel zdomácněly. Shromážděné texty lze rovněž číst jako polemiku s vnímáním Andreje Hlinky jako zatvrzelého, neochotného, radikálního, emotivního a neústupného nacionalistického politika, který během první Československé republiky dospěl k přesvědčení, že slovenské manželství nejen s Maďary, ale rovněž s Čechy se nevydařilo. Kritické edice Hlinkových textů tak představují především zrcadlo nastavené nám samým.

Marek Šmíd

SCHAEFFER, Ute: *Ukraine: Reportagen aus einem Land im Aufbruch*. Bonn, Bundeszentrale für politische Bildung 2015, 156 s., ISBN 978-3-8389-0589-1.

Na předposledním frankfurtském knižním veletrhu vystavovalo Spolkové ústředí pro politické vzdělávání na svém stánku mezi nejúspěšnějšími tituly roku 2015 i knihu reportáží z Ukrajiny, „země v přerodu“, německé novinářky Ute Schaefferové. V úvodu autorka předesílá, že materiál pro knihu sbírala během posledních patnácti let při svých pracovních i soukromých návštěvách ukrajinských oblastí od Zakarpatí po Donbas. Snaží se o komplexní pohled, chce vyprávět, jaké dějinné události k současné situaci v této zemi vedly anebo k ní přispěly.

Publikace je rozdělena do sedmi kapitol a vybavena poměrně rozsáhlým poznámkovým aparátem odkazujícím k novinářským článkům, historickým publikacím, statistickým údajům i rozhovorům na YouTube. Schaefferová volí čtenářsky přitažlivý postup – střídá popis a analýzu politických událostí posledních let s rozhovory s jejich aktéry (prezidentem Viktorem Juščenkem, aktivisty Majdanu) i s těmi, kteří zvrátům

ve své zemi přihlížejí a po svém se k nim, více či méně aktivně, stavějí.

Autorka představuje současnou ukrajinskou situaci jako důsledek i pokračování tragických dějinných událostí, jež jsou takřka trvalým ukrajinským osudem. Kromě ruských a později sovětských represí přiznává značný podíl také dřívějšímu Německu. Všímá si vůbec dějinných úseků, kdy měla ukrajinská historie spojitost s německou. Významné německé stopy jsou zřetelné v bývalých oblastních metropolích habsburské říše, v bukovinských Černovicích a haličském Lvově. Těsné spojení mezi Německem a Ukrajinou nachází Schaefferová v díle spisovatele, lvovského válečného reportéra z první světové války a autora cestopisných reportáží Josepha Rotha, jenž v polovině 20. let minulého století pravidelně přispíval do *Frankfurter Zeitung*.

Početná německá menšina, jejíž předci přicházeli do oblasti tehdejších Uher již ve středověku, žila na Podkarpatské Rusi ještě před druhou světovou válkou. Naprotá většina jejích příslušníků byla odsunuta, přesto autorka při své první návštěvě Ukrajiny v 90. letech zaznamenávala v Užhorodu, Mukačevu a jejich okolí přítomnost svých krajanů, jichž zde tehdy žilo několik tisíc. „Karpatsští Němci mě hostili višňovými vaflemi a německým jablečným koláčem na zahradě, kterou si sami obdělávali. Většina z nich se později vystěhovala do Německa – kdo mohl, zemi opustil,“ dodává k tomu (s. 8).

Autorka se často vrací k historické odpovědnosti Německa, připomíná útisk Ukrajinců v letech 1941 až 1943–1944, kdy Říšský komisariát Ukrajina sloužil říši jako hlavní dodavatel obilí i munice, šest a půl milionu zdejších válečných obětí, vyvraždění ukrajinských Židů, nasazení více než dvou milionů obyvatel na nucené práce do Německa, celé zpustošené oblasti jako

následek nacistické taktiky spálené země, zničená města, jako například Charkov, přes která se v průběhu války několikrát přehnala jak německá, tak sovětská vojska. V souvislosti se současným konfliktem na východě země upozorňuje autorka na značné regionální odlišnosti, vyplývající z rozdílných dějinných zkušeností a vazeb jednotlivých oblastí, a na silnou sebeidentifikaci Ukrajinců se svým regionem. „Pro lidi na západě Ukrajiny je Kyjev daleko – a Evropa blízko. Města na východě to vidí jinak: také zde se zdá být 700 kilometrů vzdálený Kyjev daleko – ale tady je sousedem Rusko.“ (s. 30)

V podkapitole „Pohled do ukrajinských dějin“ se autorka v pasáži týkající se předsovětského období soustředí na restriktce carského Ruska vůči ukrajinskému obyvatelstvu a jeho jazyku, upozorňuje i na historicky odlišný vývoj západních oblastí dnešní Ukrajiny oproti východu země. Píše-li však v souvislosti s „opožděným národním obrozením“ v 19. století o chybějícím společném historickém dědictví, na které by mohl nový ukrajinský stát v roce 1991 navázat, stálo by za to alespoň několika slovy připomenout dávnější minulost, především dobu, kdy byla většina země vlivnou součástí polsko-litevského soustátí a kdy se o formování ukrajinského národa dá zcela jistě hovořit.

Obrovské ekonomické potíže Ukrajiny, které přetrvávají i čtvrt století po rozpadu sovětského impéria, jsou kromě všudypřítomné korupce a neefektivní byrokracie i důsledkem „příliš náhlé samostatnosti“, na kterou nebyla ekonomika země připravena. Autorka v této souvislosti píše o „chytřejších“ Čechách a Slovácích, kteří si nechali na rozdělení československého státního majetku a finančního systému více času a provedli ho s větším rozmyslem.

Současné hlavní politické aktéry autorka výstižně charakterizuje i pojmenovává.

Pragmatický a flexibilní „čokoládový král v prezidentském úřadě“ Petro Porošenko se v minulosti pohyboval v různých politických stranách a uskupeních, nyní si pěstuje image patriarchálního otce vlasti a patriota, jehož nejvíce zaměstnává obrana proti ruskému nepříteli, boj s místní korupcí i integrace země do Evropy a jenž pateticky srovnává ukrajinskou revoluci z let 2013–2014 s americkou válkou za nezávislost; obávanými protihrači jeho reformní politiky jsou členové radikálních politických organizací a stran Pravého sektoru. Julija Tymošenková, tvrdá a ctižádostivá „diva oranžové revoluce“, zatím v závětrí pracuje na svém návratu na politickou scénu, zatímco ne-sourodý „třhlavý drak“ ukrajinské politiky Arsenij Jaceňuk, Vitalij Kličko a Oleh Ťahnybok brzy ztratil, když opadlo počáteční revoluční nadšení, většinovou podporu obyvatel.

Čtenářsky nejpřitažlivější jsou v knize příběhy a výpovědi lidí, kteří sice nejsou hlavními činiteli probíhajících reforem, zauímají k nim však postoj. Tak například z průmyslového Záporoží, bývalého centra sovětské „dělnické aristokracie“, zazní dva rozdílné hlasy: zatímco mladý otec rodiny se nechce politicky angažovat a za jeho sympatiemi k Rusku jsou hlavně ekonomické důvody (na stavbě v Nižním Novgorodu si vydělával čtyřikrát až pětkrát více než na Ukrajině), více než sedmdesátiletá společensky i politicky aktivní důchodkyně, naladěná proukrajinsky, pozitivně vnímá etnický a jazykový posun, k němuž ve městě s významným podílem ruského obyvatelstva za poslední čtvrtstoletí došlo: „Mnozí se za tu dobu naučili ukrajinsky. Vzrostla národní hrdost.“ (s. 18) Svůj dlouhý životní příběh novinářce odkrývá v malém dvoupokojovém bytě v městečku Stryj bývalá ošetřovatelka Larysa, která je „tělem i duší“ pro Majdan, a ve foyeru kyjevské Ukrajinské

národní opery Tarase Ševčenka se setkáme s bývalou primabalerínou, která ve své někdejší domovské scéně nyní uklízí, aby si přilepšila k mizivému důchodu.

Poslední kapitola knihy „Nová politika sousedství s Ukrajinou“ v první části popisuje různé fáze ruské „hybridní války“ proti Ukrajině včetně snahy o etnickou destabilizaci. Poté se Schaefferová věnuje současné západoevropské, a především německé politice ve vztahu k Ukrajině, která se začíná intenzivněji, než tomu bylo dříve, touto zemí zabývat. Autorka si na otázku, zda se na Ukrajině skutečně zrodí demokracie, odpovídá, že důležité předpoklady pro ni tu jsou: sílí občanská společnost, reformám nakloněná většina parlamentu, zvýšený zájem i podpora napříč Evropou. Další nutné kroky, jakými je vytvoření právního státu, zabezpečení základních sociálních jistot a provedení hospodářských reforem, Ukrajinu ještě čekají.

Dagmar Petišková

STEHLÍK, Michal: *Slovensko: Země probuzená, 1918–1938*. Praha, Academia 2015, 193 s., ISBN 978-80-200-2405-3.

Monografie známého českého historika pojednává o dějinách Slovenska v období první Československé republiky, s důrazem na jeho politické, hospodářské, sociální, kulturní a náboženské proměny. Autor sleduje významné aspekty slovenské společnosti v meziválečném období a přibližuje její dramatické a dynamické změny, zvraty, události i osobnosti, jež v tomto dvacetiletí utvářely její podobu i udávaly směr jejího budoucího vývoje. Stehlíkova kniha je výsledkem autorova dlouholetého profesního zájmu o Slovensko a do značné míry volným pokračováním jeho publikace *Češi*

a Slováci 1882–1914: Nezřetelnost společné cesty (Praha, Togga 2009, 170 s.).

Anotovaná kniha je rozdělena do třinácti kapitol včetně úvodu a závěru, které doplňuje obrazová příloha, soupis literatury a jmenný rejstřík. Největší pozornost (tři kapitoly) autor věnuje slovenskému politickému životu, o národnostní otázce pojednává ve dvou kapitolách a po jedné samostatné kapitole vyhradil dalším aspektům slovenského dění. Jádrem práce představují rozsáhlejší kapitoly třetí a čtvrtá, které zabírají téměř třetinu publikace a chronologicky líčí politický vývoj Slovenska v rámci meziválečné Československé republiky. Soustředí se přitom na určující politické mezníky, státoprávní poměry, politické stranictví a volební systém, vztah Čechů a Slováků a autonomistické snahy slovenského tábora. Značný prostor náleží medailonům významných osobností slovenského politického života.

Autor vychází především ze slovenské literatury, kterou doplňuje nepočtenou českou produkcí. Jeho ambicí však není předložit novou syntézu slovenských dějin, ale bilancovat současný stav poznání a zprostředkovat jej českým čtenářům. Poslání knihy je dá se říci především osvětové: zaprvé v době zúženého pohledu na československé dějiny jako víceméně český příběh připomenout významný slovenský faktor při budování společného státu a zároveň čelit častému svodu vnímat slovenskou otázku v letech 1918–1938 jako pouhý boj za nenaplněnou autonomii. Přestože Michal Stehlík v pohledu na slovenské události nepřekračuje stín domácí historiografie, jeho kniha může být pochopena jako výzva: inspirovat české historické prostředí k výzkumu slovenských dějin, přimět historiky ke kritickému zhodnocení okamžiků společného soužití, vyhranit se vůči dávno zdomácněným klišé a spatřovat ve slovenských

dějinách pestrobarevnou plejádu různých příběhů, jejichž protagonisté artikulovali své představy v historicky odlišném kontextu od českého prostředí a na základě specifické politicko-duchovní zkušenosti. Již proto by neměla uniknout pozornosti zejména českých zájemců, a zejména studentů historie, kteří ji jistě uvítají jako základní manuál pro snazší orientaci v tématu.

Je možná na škodu, že Michal Stehlík předkládá čtenáři poměrně stručný popisný text, který nemůže plně vystihnout specifčnost a jedinečnost slovenského prostředí, jež se před ním postupně odkrývá. Domnívám se, že slovenské dějiny v době národního dozrávání by si zasloužily detailnější vhled či polemiku se zažitými stereotypy na české, ale i slovenské straně. Na druhé straně je chvályhodné, že se autor vydal

na území, jež je u nás vnímáno jako téměř výlučný pracovní terén slovenských kolegů. V jejich podání českému čtenáři někdy unikají širší okolnosti či souvislosti, které slovenský text *a priori* předpokládá.

Knih je vítaným doplňkem českých syntéz k dějinám 20. století, které zcela zapomínají, že významnou kapitolu ve společném příběhu Československa sepsali rovněž Slováci. Jejím příjemným obohacením je početná obrazová příloha, která je v historických textech podobného zaměření skutečnou výjimkou. Stehlíkova monografie současně představuje první svazek rozsáhlého edičního projektu nakladatelství Akademia s názvem „První republika“. Již nyní se můžeme těšit na další díly z této řady.

Marek Šmíd